

**XIX. Yüzyılda Hatay'ın İdari, Sosyal, Kültürel
Ve Ekonomik Yapısı**

Zeynep Eskiocak
(Yüksek Lisans Tezi)
Eskişehir- 2004

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ

XIX. YÜZYILDA HATAY'IN İDARİ, SOSYAL, KÜLTÜREL VE EKONOMİK YAPISI

Zeynep ESKİOCAK

Tarih Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül 2004

Danışman : Prof. Dr. Cahit Y. BİLİM

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde en fazla değişimin yaşandığı dönemdir. Bu dönemde yaşanan değişimler, günümüz yaşantısının idari, sosyal, kültürel ve ekonomik temelini oluşturmuştur. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde, XIX. yüzyılda yaşanan değişimleri daha somut şekilde görebilmek amacıyla, Hatay'ın XIX. yüzyıldaki sosyo-kültürel, ekonomik ve idari yapısı incelenmiştir.

Her parça bütünü yansıtır, bütün de parçaların birleşiminden oluşur görüşüyle Hatay'daki, dolayısıyla Osmanlı Devleti'ndeki değişimler incelenmiştir. Halkın yaşam tarzı, toplumun demografik yapısı, kültürel ve ekonomik hayatın bu dönemde nasıl olduğu incelemenin cevaplamaya çalıştığı sorulardır.

İncelemenin ana kaynağı olarak, devlet yıllıkları olarak bilinen salnameler kullanılmıştır. Vilayet salnamelerinin çıkış tarihi olan 1867'den XIX. yüzyılın sonuna kadar çıkan Halep Vilayet Salnameleri incelenmiştir. İnceleme sonucu tekrar bilgileri veren salnameler elenerek, on salname kullanılmıştır. Bunun dışında XIX. yüzyılda bölgede bulunan seyyah ve araştırmacıların verdiği bilgilerden de yararlanılmıştır.

ABSTRACT

XIX. century was an era in which many changes occurred in Ottoman Empire. The changes which took place became a ground for the administrative, social, cultural and economical structures of present state. Thus, to view the changes which took place during XIX. century, the socio-cultural, economical and administrative structures of Hatay in XIX. Century were examined.

Part reflects the whole and the whole is the sum of the parts. This perspective was applied to the study of Hatay in order to understand the changes in Ottoman Empire. Life styles, demographic, cultural and economic structures were examined to answer the research question of this study.

The main source of this study was salname- state annuals- , the information given by travellers and researchers in XIX. century related to this region was also used

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Zeynep ESKİOCAK'ın "**XIX. Yüzyılda Hatay'ın İdari, Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yapısı**" başlıklı tezi **03 Kasım 2004** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, **Tarih** Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Prof.Dr.Cahit BİLİM
Üye : Yrd.Doç.Dr.Meral BAYRAK
Üye : Yrd.Doç.Dr.Ayla EFE

Prof.Dr.Nurhan AYDIN
Aksakol Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, bilgisi ve deneyimleriyle bana yol gösteren, çalışmanın planlanması ve sonuçlanmasında yardımlarını benden esirgemeyen değerli danışman hocam Edebiyat Fakültesi Dekanı Sayın Prof. Dr. Cahit BİLİM'e destek ve katkılarından dolayı yürekten teşekkür ederim.

Bu çalışma sırasında sürekli görüşlerinden yararlandığım değerli hocalarım Yrd. Doç. Dr. Sema ALTUNAN'a, Yrd. Doç. Dr. Ayla EFE'ye ve Yrd. Doç. Dr. Sedat BİNGÖL'e teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca bu çalışmanın her aşamasında bana yardımcı olan ve her zaman yanımda olduğunu bildiğim sevgili arkadaşım Ceren Yiğit'e teşekkür ederim.

Bu çalışmamda her zaman arkamda olduklarını bildiğim, maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman benden esirgemeyen sevgili aileme sonsuz teşekkürler.

Zeynep Eskiocak

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZGEÇMİŞ	vi
TABLolar LİSTESİ	x
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYIL ÖNCESİ HATAY'IN SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI.....	3
--	---

İKİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYIL'DA HATAY'IN İDARİ YAPISI

1. XIX. YÜZYIL'DA HATAY'IN YÖNETİMSEL GELİŞİMİ	9
2. XIX. YÜZYIL'DA HATAY'DAKİ İDARİ BİRİMLER.....	11
3. XIX. YÜZYIL'DA HATAY'DAKİ İDARİ KURUMLARDA ÇALIŞAN MEMURLAR.....	14
3. 1. Antakya'daki İdari Kurumlarda Çalışan Memurlar.....	14
3. 2. İskenderun'daki İdari Kurumlarda Çalışan Memurlar.....	21
3. 3. Belen'deki İdari Kurumlarda Çalışan Memurlar	25
3. 4. Reyhanlı'daki İdari Kurumlarda Çalışan Memurlar	29
3. 5. Hassa'daki İdari Kurumlarda Çalışan Memurlar	30

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XIX. YÜZYIL'DA HATAY'IN KÜLTÜREL YAPISI

1. XIX. YÜZYIL'DA HATAY'DA BULUNAN EĞİTİM KURUMLARI	32
2. XIX. YÜZYIL'DA HATAY'DAKİ EĞİTİM KURUMLARINDA ÇALIŞANLAR	36

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

XIX. YÜZYIL'DA HATAY'IN SOSYAL YAPISI

1. DEMOGRAFİK YAPI	38
2. SOSYAL YAPI	47

BEŞİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYIL'DA HATAY'IN EKONOMİK YAPISI

1. ZANAAT	53
2. TARIM	54
2. 1. Toprakların Dağılımı ve Tarımsal Özellikleri	54
2. 2. Sanayi Ürünleri.....	56
2. 3. Tahıl	57
2. 4. Baklagiller.....	58
2. 5. Sebze ve Meyve.....	59
3. HAYVANCILIK VE HAYVAN ÜRÜNLERİ	61
4. SANAYİ.....	62
4. 1. Madencilik.....	62
4. 2. Dokumacılık.....	62
4. 3. Sanayi Yerleri.....	63
5. TİCARET.....	64
5. 1. Ulaşım.....	64
5. 2. İskenderun Limanı.....	65

5. 3. İskenderun Limanı'na Gelen Gemiler	67
5. 4. Konsolosluklar.....	69
SONUÇ	71
EKLER.....	74
KAYNAKÇA	99

TABLOLAR LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1. Yıllara göre Antakya'nın İdari Birimleri.....	12
Tablo 2. Yıllara Göre Belen'in İdari Birimleri	13
Tablo 3. Yıllara Göre İskenderun'un İdari Birimleri	13
Tablo 4. Antakya'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1867)	14
Tablo 5. Antakya'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1869)	14
Tablo 6. Antakya'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1870)	15
Tablo 7. Antakya'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1871)	16
Tablo 8. Antakya'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1886)	17
Tablo 9. Antakya'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1888)	18
Tablo 10. Antakya'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1893-1894).....	18
Tablo 11. Antakya'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1898)	20
Tablo 12. İskenderun'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1870-1871)	22
Tablo 13. İskenderun'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1886)	22
Tablo 14. İskenderun'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1893- 1894)	23
Tablo 15. İskenderun'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1898)	24
Tablo 16. Belen'de Bulunan Memurlar ve Görevleri (1867 -1869)	25
Tablo 17. Belen'de Bulunan Memurlar ve Görevleri (1870-1871)	26
Tablo 18. Belen'de Bulunan Memurlar ve Görevleri (1886)	27
Tablo 19. Belen'de Bulunan Memurlar ve Görevleri (1888)	28
Tablo 20. Reyhanlı'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1869)	29
Tablo 21. Reyhanlı'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1870-1871)	29
Tablo 22. Hassa'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1868)	30
Tablo 23. Hassa'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1869)	30
Tablo 24. Hassa'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1871)	31
Tablo 25. Hatay'da Bulunan Eğitim Kurumları (1886)	33

Tablo 26. Hatay'da Bulunan Eğitim Kurumları (1891)	34
Tablo 27. Hatay'da Bulunan Eğitim Kurumları (1898)	35
Tablo 28. Hatay'daki Eğitim Kurumlarında Çalışanlar (1893-1894)	36
Tablo 29. Hatay'daki Eğitim Kurumlarında Çalışanlar (1898)	37
Tablo 30. Hatay'ın Demografik Yapısı (1865)	38
Tablo 31. Hatay'ın Demografik Yapısı (1868)	39
Tablo 32. Hatay'ın Demografik Yapısı (1869)	40
Tablo 33. Hatay'ın Demografik Yapısı (1871)	40
Tablo 34. Hatay'ın Demografik Yapısı (1878)	41
Tablo 34. Hatay'ın Demografik Yapısı (1891)	43
Tablo 35. Hatay'ın Demografik Yapısı (1893-94)	45
Tablo 36. Hatay'ın Demografik Yapısı (1898)	46
Tablo 37. XIX. Yüzyılda Antakya'da Bulunan Dini Yapılar	48
Tablo 38. XIX. Yüzyılda İskenderun'da Bulunan Dini Yapılar	49
Tablo 39. Hatay'da Yetiştirilen Tahıl Ürünleri (1891)	58
Tablo 40. Hatay'da Yetiştirilen Sebze-Meyve ve Diğer Ürünler (1870)	59
Tablo 41. Hatay'da Yetiştirilen Sebze-Meyve ve Diğer Ürünler (1891)	60
Tablo 42. Hatay'da Bulunan Hayvan ve Hayvan Ürünleri (1869)	61
Tablo 43. İskenderun Limanı İthalat ve İhracatı (1863-1864-1865)	66
Tablo 44. İskenderun Limanı İthalat ve İhracatı (1855-1856-1857)	66
Tablo 45. İskenderun Limanı'na Gelen Gemiler ve Sancakları (1883)	68

KISALTMALAR

a.g.e.: Adı geçen eser

a.g.m.: Adı geçen makale

Bkz.: Bakınız

c.: Cilt

ev : Çeviren

Ef.: Efendi

Haz : Hazırlayan

HVS: Halep Vilayet Salnamesi

İA : İslam Ansiklopedisi

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

Mmr.: Memuru

s.: sayfa

TTK: Türk Tarih Kurumu

vd.: ve devamı

YA: Yurt Ansiklopedisi

GİRİŞ

Türkiye'ye 1939 yılında katılan Hatay şehri, Türkiye'nin güneyinde yer alır. Şehir, merkez Antakya, İskenderun, Samandağı, Reyhanlı, Belen, Kırıkhan, Altınözü, Yayladağı, Payas, Dörtyol, Erzin, Kumlu ve Hassa olmak üzere 13 ilçeden oluşmaktadır.

Hatay'ın batı kesimleri İskenderun Körfezi kıyısında çok dar bir kıyı ovası ile kaplıdır. Bu dar kıyı ovasının hemen gerisinde Güneydoğu Torosların başlangıcını oluşturan Amanos Dağları, bir duvar gibi yükselir. Güneybatı- kuzeydoğu doğrultusunda uzanan bu dağlar Gavur Dağları, Nur Dağları gibi adlarla anılırlar. Amanos Dağları'nın doğusunda güneybatı, kuzeydoğu doğrultulu bir çukur yer alır. Bu çukurun güney kesimlerini Asi vadisi, orta kesimlerini Amik Ovası ile Amik Gölü, kuzey kesimlerini de Karasu vadisi kaplar. Bu çukur alanın güneyinde Kel Dağı (Cebel-i Akra), Kuseyr yaylası ve Kürt Dağı yer alır.

İskenderun Körfezi'ni, doğu tarafından Amanos ve Kel Dağı sınırlar. Bu sıradağlar Toroslar ile İskenderun Körfezi'nin kuşatıldığı dar açığı oluşturur. Kel Dağı, güneyinde yer alır, yüksekliği bin sekiz yüz metreyi geçmez ve güneyde Re'su'l Hinzır (Domuz Başı) adındaki büyük bir yüksek burunda son bulur. Amanos ile Kel Dağı arasında içeriye doğru girinti yapan bir çökme vardır. Belen şehri bu boğazın girişinde yer alır.

Amanos Dağ sırası ile kıyı arasında bulunan kıyı ovalarının en önemlileri Dörtyol, Payas, Erzin, İskenderun ve Arsuz Ovaları'dır. Amanos Dağları, yüksek ve dik olduklarından güç geçit verirler. En önemli geçit, 660 m yükselteli Belen Geçidi'dir.

Hatay'da Lübnan'dan doğan ve Samandağ'da (Süveydiye) denize dökülen Asi Nehri en önemli akarsudur. Bunun dışında Kilis civarından doğarak Reyhanlı'dan geçen ve Amik Gölü'ne dökülen Afrin Çayı ile Maraş'da doğup Amik Gölü'ne dökülen Karasu, diğer önemli akarsulardır.

Amik Ovası'nın en önemli gölü Amik Gölü'dür. Daha önceleri etrafında bulunan bataklık sorunlara yol açtığı için kurutulmuştur. Amik Gölü kurutulduktan sonra göle dökülen Afrin ve Karasu, direkt olarak Asi Nehri'ne ulaştırılmıştır.

Hatay'da tipik Akdeniz iklimi egemendir. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlı geçer. Antakya, denizden yüksekliği nedeniyle diğer yerlere oranla daha fazla yağış alır. Her tarafı dağlarla çevrili olan ova, güneybatı yönünden açıktır. Bu açıklıktan, Akdeniz yönünden esen bol nemli serin rüzgarlar içeriye girer. Bu yüzden Antakya ve çevresi İç Anadolu gibi kurak olmaktan kurtulmuş, serin ve bol yağmurlu bir iklime sahip olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYIL ÖNCESİ HATAY'IN SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI

Hatay, Türkiye'nin en eski yerleşim yerlerinden biridir. Hatay yöresinin tarihi M.Ö. 100000'li yıllarda başlatılan Orta Paleolitik döneme kadar uzanır.¹ Yerleşmenin bu kadar eski tarihlerde olmasının nedeni bölgenin uygun iklim koşulları ve yeryüzü şekilleridir.²

Bölgede çeşitli dönemlerde yapılan kazılar sonunda, Hatay'ın paleolitik dönemde önemli bir yerleşim yeri olduğu anlaşılmıştır.³ Neolitik dönemde de bölgede devam eden yerleşimin yarattığı kültürün, Anadolu ve Ege'ye yayılan medeniyetin beşiğini oluşturduğunu savunan araştırmalar ortaya çıkmıştır.⁴

Amik Ovası'nda Tunç Çağı'na ait saray kalıntılarına rastlanmış olması, bölgedeki yerleşimlerin siyasi olarak örgütlendiğini göstermektedir. Bu dönemde Akadların egemenliğine giren bölge daha sonra Yamhad Krallığı, Hitit Krallığı ve Mısırlılarca ele geçirildi. M.Ö. 1200'lü yıllarda Amik Ovası ve çevresinde Hattena Krallığı⁵ kuruldu. M.Ö IX. yüzyılda Asur egemenliğine giren bölge prenslikleri, zamanla yok oldu.⁶

M.Ö. VIII. yüzyıl sonunda geç Hitit prensliklerini ortadan kaldıran Asurluların bölgedeki hakimiyetleri ancak bir yüzyıl kadar sürdü. Asur ile İran arasında tampon bölge olan Elam Devleti'nin Asurlularca ele geçirilmesiyle beraber İran saldırıları başladı. İran'daki Med'ler, Babil ile birleşerek Asur Devleti'ne son verdiklerinde Hatay

¹ Hatay İl Yıllığı (2000), s. 21.

² İl Yıllığı (1867), s. 23 vd.

³ Muzaffer Şenyürek-E. Bostancı. "Hatay Vilayeti'nde Paleolitik Araştırmalar", **Bellekten** (c.XXII. Ankara: TTK Yayınları, 1958), s. 147- 161. Bu döneme ait daha ayrıntılı bilgi için Bkz. M. Şenyürek-E.Bostancı. "Hatay Vilayeti'nin Paleolitik Kültürleri", **Bellekten** (c.XXII. Ankara: TTK Yayınları, 1958), s.172-187; M.Şenyürek. "Hatay Vilayeti'nde Yeni Araştırmalar", **Bellekten** (c.XXII. Ankara: TTK Yayınları, 1958), s. 443- 458 ; M. Şenyürek. "Tıkalı Mağara'nın Paleolitik Endüstrisine Dayalı Bir Not", **Bellekten** (c.XXIII. Ankara: TTK Yayınları, 1959), s. 9-23.

⁴ Tahsin Özgüç. "R. J. Braidwood'un Konferansı", **Bellekten** (c. XII. Ankara: TTK Yayınları,1948), s. 272 vd.

⁵ Hatay adının ,bu devlet isminden kaynaklandığı sanılmaktadır.

⁶ İl Yıllığı (2000), s. 21.

yöresi de Medlerin eline geçti.⁷ M.Ö. 550'de Med'ler Pers egemenliğine girdi. Pers İmparatorluğu 23 satraplık ve 127 vilayete ayrılmıştı. Hatay yöresi bu dönemde Kilikya Satraplığı içinde yer aldı.⁸

M.Ö. IV. yüzyılın yarısında Makedonya Kralı Büyük İskender ile Pers İmparatorunun savaşı stratejik bir yol kavşağı olan Hatay yöresinde oldu. Büyük İskender'in zaferiyle Pers egemenliği sona erdi.⁹

Büyük İskender, zafer anısına Aleksandria'yı (İskenderun) kurdu. İskenderun, zamanla yer değiştirerek daha kuzeye bugünkü yerine taşındı.¹⁰

Antakya'nın kuruluşu da İskender zamanına kadar uzanmakta ve efsanelerle karışmaktadır. Ancak şehri asıl kuran ve ismini veren kişi, İskender'in ölümünden sonra imparatorluğu paylaşan komutanlarından Seleukos'tur. Seleukos, rakibi Antigonos'u yendikten sonra onun Samandağı'nda kurduğu şehir ile Amik Gölü'nün güneyinde inşa ettiği şehirleri yıkıp yerlerine Samandağı'nda Selucia Pieria ile babası Antiochos adına Antiochia'yı kurdu.¹¹ Seleucos'un ölümünden sonra halefleri tarafından Antakya, Selevki Devleti'nin başkenti haline getirildi. İlk önce iki mahalleden oluşan şehir daha sonra dört mahalleli bir tetropolis oldu. Bu mahallelerde Makedonyalılar, Yunanlılar, Yahudiler ve yerli halk oturmaktaydı.¹²

Başkent Antakya hızla gelişti. Dünyaca ünlü bir sanayi ve ticaret merkezi oldu. Seleukos'lar döneminde Ön Asya'nın üç önemli yolu (Mısır, Basra ve Hindistan) Antakya'da birleşiyordu. Antakya'nın böyle önemli bir kavşakta yer alması Roma'nın ilgisini çekti ve şehir M.Ö. 64'te Roma egemenliğine girdi.

Roma egemenliği altındaki Antakya'da, Daphne (Harbiye)- Antiochia arasında yazlıklar ve villalar yaptırıldı. Şehir Roma'nın Suriye Eyaleti'nin merkezi haline getirildi. Antiochia'ya gelen Roma İmparatoru Sezar, şehre su getirdi ve bir anfiteatre yaptırdı. Daha sonra yapılan tiyatrolar genişletildi, sirk ve hipodrom onarıldı, eyalet merkezi olduğu için yeni hükümet binaları inşa edildi, surlar genişletildi.

⁷ Bülent İplikçioğlu. **Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları** (İstanbul: Bilge Yayınları, 1994), s. 54.

⁸ Mehmet Tekin. **Hatay Tarihi** (Antakya: Hatay Kültür, Turizm ve Sanat Vakfı Yayını, 1993), s. 18.

⁹ "Hatay", **Yurt Ansiklopedisi** (c. V. İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1981), s. 3390.

¹⁰ Tekin, **a.g.e.**, s. 20.

¹¹ Bu ismi taşıyan en az on altı tane daha şehir kurmuştur. Antakya şehri, Asi üzerindeki Antakya veya Defne yakınındaki Antakya şeklindeki tariflerle diğerlerinden ayrılırdı

¹² Halil Sahillioğlu. "Antakya", **İslam Ansiklopedisi** (c.III. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), s. 228 vd.

Antakya'nın, Kudüs'e yakın büyük ve zengin bir yerleşim merkezi olması ve yol kavşakları üzerinde bulunması dini açıdan önemli bir merkez haline gelmesine neden oldu. Antakya, Kudüs'ten gönderilen havarilerin ve gittikleri yerlerden dönen havarilerin toplantı merkezi durumuna geldi. Kudüs, tahrip edildikten sonra Antakya, Hıristiyanlığın merkezi oldu. "Hıristiyan" kelimesi ilk burada kullanıldı ve ilk kilise olan St. Pierre Kilise'si Antakya'da kuruldu.¹³

M.S. I. yüzyılda Antakya, Roma İmparatorluğu'nun nüfus olarak Roma ve İskenderiye'den sonra üçüncü büyük şehriydi. IV. yüzyılda yaşamış olan ünlü tarihçi Ammianus Marcellinus'un "... dünyada hiçbir kent, ne topraklarının bereketi ne de ticaretteki zenginliği bakımından bu kenti geçemezdi" dediği Antakya, Antik Çağ'da "Doğunun Kraliçesi" lakabıyla anılmıştır.¹⁴

Antakya'da M.Ö. 195'te düzenlenmeye başlayan ve M.S. VI. yüzyıla kadar süren festivallerle olimpiyatlar düzenlenmiştir.¹⁵

Bizanslılar zamanında önemini koruyan Antakya'nın nüfusu, M.S. VI. yüzyılda uğradığı doğal afetler, işgaller, yağma ve talanlar sonucunda azalmış ve şehir harap olmuştu. VII. yüzyılda İran kuvvetlerince boşaltılan şehir, antik kimliğini kaybetmiş ve yeni bir döneme girmiştir.

Antakya 638 yılında Emeviler tarafından fethedildi. Emeviler döneminde Antakya, Halep'e bağlandı. Abbasiler döneminde Kilikya'nın merkezi oldu. Antakya, İslam hakimiyetinde bir serhat şehri özelliği kazandı. 944'de Hamdaniler tarafından ele geçirilen Antakya, 968'de tekrar Bizans'ın eline geçti. Yaklaşık yüzyıl süren bu hakimiyet sırasında Antakya, ticari önemini korudu.¹⁶

1075 yılından sonra bölgede görülen Selçuklu varlığıyla beraber Antakya'da bir Türk nüfus oluşmaya başladı. 1085'te Selçuklu hakimiyetine giren bölgede I. ve II. Haçlı seferleri sonucunda Antakya Prensiği kuruldu. 171 yıl devam eden Antakya Haçlı Prensiğine Memlûklüler son verdi. Memlûklüler döneminde Antakya'ya Türkmenler yerleştirildi.¹⁷ Türkmen Beyleri'nin çoğuna Bizanslılardan alınmış olan bölgeler dirlik olarak verildi.

¹³ İA, s. 229.

¹⁴ Ataman Demir. *Çağlar içinde Antakya* (İstanbul : Ata Kitabevi, 1996), s. 34 vd.

¹⁵ *İl Yıllığı* (2000), s. 22.

¹⁶ İA, s. 229 vd.

¹⁷ *İl Yıllığı* (2000), s. 25.

XIV. yüzyılda yöreye gelen İbn-i Battuta, Antakya'nın büyük, nüfusu kalabalık, binaları güzel, suyu ve yeşilliği bol bir şehir olduğunu belirtmiş, Amik Ovası'nda Türkmenlerin sürüleri ile konakladıklarını seyahatnamesinde yazmıştır.¹⁸

Antakya, Osmanlı yönetimine, Yavuz Sultan Selim döneminde yapılan Mercidabık Savaşı (1517) sonrası katıldı.¹⁹

Osmanlı yönetiminde Antakya'ya uğrayan tek Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman'dır. Kanuni, Tebriz seferi dönüşünde (1535) Antakya'dan geçti. İkinci geçişi sırasında (1552) Belen'de cami, han, hamam, imaret ve Karamurt'ta (Bakras) büyük bir han, cami ve zaviye yapımını buyurdu. Belen köy haline getirildi. Bu dönemde Üzeyr, Arsuz, Bakras ve Darbısak nahiyeleri Üzeyr Sancağı'na bağlıydı. Payas, önemli bir limandı. Aynı zamanda hac yolu olan ana yol üzerinde önemli bir karakoldu. Sokullu Mehmet Paşa'nın isteğiyle kervanların ve surre alaylarının²⁰ güvenliği için Payas'ta eskisinden daha yüksek ve sağlam bir kale yapıldı. Ayrıca bir iskele ile yanında bir tersane, menzil, külliye ve limanı korumak için bir karakol kulesi inşa edildi. Derbent olarak buraya 541 hane yerleştirildi.²¹

XVII. yüzyılda bölgede bulunan Evliya Çelebi, Payas'ın Sokullu'nun gayretiyle süslü ve bakımlı bir şehir haline geldiğini, bağı, bahçesi, gülistan ve sünbülistanı olduğunu söyler. Ayrıca han, hamam, cami, medrese, çarşı gibi yerlere 300 dükkana ve 7 kahvehaneye sahip olduğunu 850 haneden ve 8000 kişiden oluştuğunu belirtir.²²

Evliya Çelebi, daha sonra geçtiği İskenderun'u yıllık 70 yük akçeye iltizama verilen pek güzel bir limanı olan bir yer olarak tanımlar. Yılda 200 geminin geldiği İskenderun'da yedi ülkenin konsoloslukları bulunduğunu, şehrin etrafının sazlık ve bataklık olduğunu belirtir.²³ Tavernier ise seyahatnamesinde 1630'lu yıllarda İskenderun'un bir yığın berbat evden oluştuğundan ve havasının çok kötü olması nedeniyle yaz gelince halkının Belen adlı bir köye gittiğinden söz eder.²⁴

¹⁸ Tekin, a.g.e, s. 49.

¹⁹ Şehre ilk yönetici olarak Bıyıklı Mehmet Paşa tayin edildi. İskefserizade Rami Ali Efendi de şehrin ilk kadısı oldu. Bkz. Evliya Çelebi. *Seyahatname (Hatay, Suriye, Lübnan, Filistin)* Haz: İsmet Parmaksızoğlu. (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982), s. 19

²⁰ Surre Alayı, hac nedeniyle Mekke ve Medine'ye yollanan para ve hediyeleri götüren kafiye verilen addır.

²¹ Tekin, a.g.e, s. 56.

²² Çelebi, a.g.e, s. 10.

²³ Çelebi, a.g.e, s. 14.

²⁴ J. B. Tavernier. *XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran'a Seyahat*. Çev. Ertuğrul Gültekin (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1980), s. 80.

Belen, XVII. yüzyılda 700 haneli ve 3000 nüfuslu, gündelik 150 akçe bırakan bir kadılıktı. Belen, bereketli toprağı, bağları ve yaylalarıyla ünlü bir yerdi.²⁵

Antakya'da XVI. yüzyılda nüfus sayımı yapıldı. Şehir 1589'da 1064 haneye sahipti ve mahalle sayısı 22-24 arasında değişmekteydi. Mahalleler sur içinde yer almaktaydı. XVI. yüzyılda gayrimüslim nüfusu bulunmayan Antakya, önemli bir geçit yeri idi. Asi nehri üzerindeki köprüden giren ve çıkan mallardan bac vergisi alınıyordu ve bu vergi XVI. yüzyıl başlarında 4500 akçe iken daha sonra 12000 akçeye yükselmişti.

XVI. yüzyılda Antakya'da 4 hamam, 1 bedesten, 103 dükkan, 1 han ve Asi nehri üzerinde yer alan değirmenler vardı. Ayrıca şehirde at ve esir pazarı, mezbaha, boyahane, tabakhane, başhane²⁶ ve iplik pazarı bulunmaktaydı.

XVII. yüzyılın sonlarında Antakya'daki cami ve mescit sayısı 28'e ulaşmıştı.²⁷ 1648'de Antakya'da bulunan Evliya Çelebi, Antakya'nın idari ve sosyal yaşamı hakkında bilgi vermektedir. Çelebi'ye göre, Halep valisinin hassı olan ve voyvodalıkla yönetilen Antakya, günde 300 akçe geliri olan sayılı kadılıklardandı. 4 mezhepte Müftüsü, Nakib'ül eşrafı, Kethüda yeri, Yeniçeri serdarı ve şehir naibi bulunmaktaydı. Şehirde 8 saray olduğunu belirten Evliya Çelebi, ayrıca 7 medrese, 3 darü'l kurra, 40 sıbyan mektebinin olduğunu söyler. Antakya'da 9 han ve 1 bedesten olduğunu, bakımlı evlerin ve bahçelerin Asi nehri kenarında yer aldığını, şehrin buğday, çakıl ekmeği, limon, turunç ve şeker kamışı gibi ürünlerle ün yaptığını kaydeder.²⁸

1638'de bölgede bulunan diğer bir seyyah olan Tavernier ise Antakya'ya uğramamıştır. Bir zamanlar gemilerin şehre kadar gidebilirken, kanalın ağzının kumla kapanması nedeniyle artık şehre giremediklerini ve şehrin bozulmaya başladığını söyler. Tavernier, Amik Gölü'nde yetişen yılanbalığı ticaretinin önemli bir gelir kaynağı olduğunu belirtir.²⁹ Amik Ovası'ndan da söz eden seyyah, ovanın zeytin ağaçlarıyla dolu olduğunu ve bunun Halep'te yapılan büyük sabun ticaretinin doğmasına sebep olduğunu yazar.³⁰

²⁵ Çelebi, a.g.e, s. 15 vd.

²⁶ Başhane, kesilen hayvanların başlarının satıldığı yerdir.

²⁷ İA, s. 231.

²⁸ Çelebi, a.g.e, s. 20 vd.

²⁹ Yazar, Malta'ya, Sicilya'ya ve İtalya'nın diğer yörelerine götürmeye zamanları olsun diye, Hıristiyanların büyük perhizinden genellikle iki ay önce gölde yılan balığı avlanmaya başladığını söyler.

³⁰ Tavernier, a.g.e, s. 82.

XVII. yüzyıl sonlarına doğru Antakya ve çevresinde asayiş sorunu ortaya çıktı. Bu nedenle birçok köy harap oldu, köyler boşaldı, üretimde azalma meydana geldi. Hac ve ticaret yolunda ulaşımı engelleyici olaylar yaşandı.³¹ XVII. yüzyıl sonları ile XVIII. yüzyıl başlarında eşkıyalık hareketlerinden kaçarak Şam, Kudüs, Halep, Kilis, Amik, Antakya ve Karamurt hanı çevrelerine kaçan Türkmenlerin gelen emirle hangi mahallede olursa olsun, eski yerlerine taşınmaları istendi.³²

XVIII. yüzyılda bölgede yaşayan konar-göçerlerin iskan çalışmaları devam etti. 1695-1696 yıllarında Humus'ta bulunan İç-el Türkmenlerinden Eymür'e bağlı 9 cemaat³³ Arap aşiretlerin baskılarına karşı, yolları korumak üzere 1713'te Murat Paşa köprüsü civarına yerleştirildi.³⁴ Bunun dışında Amik Ovası'nda kışlayan, Kilis ve Azaz taraflarında yaylayan, 3000 dolayında haneye sahip Reyhanlı Aşireti³⁵, bölgedeki halkı rahatsız edici hareketlerde bulunduğu gibi yerel yöneticilerle çatışmaya girmişti. Sonuçta aşiretin Amik Ovası'na yerleştirilmesi için girişimlerde bulunulmuş ve her taraftan kuşatılarak aşiret baskı altına alınmıştır. Bu baskılar sonunda 1780 yılında Reyhanlı Aşireti, kendi kışlakları olan Amik Ovası'na yerleşmek için başvurmuş, bunun üzerine ev yapma ve ziraatla uğraşma şartıyla isteği kabul edilmişti.³⁶

1710 yılında Antakya'da yapılan bir nüfus sayımında şehrin erkek nüfusunun 2332, çeşitli işlerde çalışan esnaf sayısının da 1161 olduğu belirlenmiştir. En fazla kişinin çalıştığı meslek çuhacılıktı.³⁷ Bu meslekte 293 kişi çalışmaktaydı. Bunun dışında 106 ayakkabıcı, 40 debbağ³⁸, 39 yapı ustası, 60 bostancı, 68 ekmekçi, 17 çıkırıkçı, 33 kasap, 10 saraç, 30 bakkal, 16 terzi, 13 attar³⁹, 27 kazancı ve kalaycı ile 15 kuyumcu bulunmaktaydı. Havlu, aba, kilim dokumacılığı, keçi kılından heybe ve hurç⁴⁰ üretimi fazlaydı. Mavi boyalı bezler ile ham ipek, Antakya'nın önemli ihraç ürünleriydi. İpek ve bez ile hasır dokumacılığı yaygın olarak yöre halkı tarafından yapılmaktaydı.⁴¹

³¹ Tekin, a.g.e, s. 60.

³² Yusuf Halaçoğlu. XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi (Ankara: TTK Yayınları, 1991), s. 84.

³³ Bunlar; Sincarlı, Osman-Kethüda, Karagözlü, Çarık, Kaçar, Tosun ile Kayalı, Dündarlı, Karaavşarlı ve Gencerli-afşarı aşiretleriydi.

³⁴ Halaçoğlu, a.g.e, s. 138.

³⁵ Reyhanlı Aşireti, bu dönemde Halep Eyaleti içinden Sivas'a kadar olan alana yayılmıştır.

³⁶ Halaçoğlu, a.g.e, s. 56.

³⁷ Çuha, yün kumaş anlamındadır.

³⁸ Debbağ, deri terbiye eden kişiye verilen addır.

³⁹ Attar, güzel kokular, iğne iplik vs. satan kişidir. Aktar olarak da geçer.

⁴⁰ Hurç, deriden yapılmış büyük heybedir.

⁴¹ İA, s. 231.

İKİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYILDA HATAY'IN İDARİ YAPISI

1. HATAY'IN YÖNETİMSEL GELİŞİMİ

XIX. yüzyılda, Antakya, İskenderun'u da içine alan Halep Merkez Sancağı'na bağlı bir sancaktı.⁴² Halep Merkez Sancağı'nın kuzeybatısında Maraş Sancağı, kuzeydoğusunda Urfa Sancağı, doğusunda Zor Mutasarrıflığı, güneyinde Suriye, batısında ise Adana Vilayeti ve Akdeniz yer almaktaydı.

1846'daki eyalet bölünmesine göre Antakya, yine Halep Merkez Sancağı'na bağlıydı. Halep Eyaleti ise, Halep Merkez Sancağı'nın yanı sıra, Rakka, Ayıntab ve Kilis Sancaklarından oluşmaktaydı.⁴³

1850 yılındaki Halep Eyaleti, Antakya'nın yer aldığı merkez sancak dışında Rakka ve Ayıntab'tan oluşuyordu.⁴⁴ 1856 tarihli Devlet Salnamesinde ise Antakya, Halep Eyaletine bağlı Antakya Livası⁴⁵ olarak geçmekteydi. Payas, Adana Eyaleti'ne bağlı Üzeyr Livası'nda yer almaktaydı. Belen⁴⁶ ise Adana Eyaleti'ne bağlı bir liva idi. Belen Livası'nda İskenderun ve Arsuz Nahiyeleri yer almaktaydı.⁴⁷

1865'te Hatay bölgesine güvenliği ve asayişi sağlamak üzere bir fırka gönderildi. Fırkai İslahiye adı verilen bu birliğin başında Cevdet Paşa yer almaktaydı.

⁴² Sancak, Klasik Osmanlı taşra yönetiminin ana birimidir. Sancaklar, fiziki sınır olarak bugünkü illerin büyüklüğündeydi. Sancakların üzerindeki denetleyici ve yönlendirici mevki olan beylerbeyi, zamanla sancakların üstünde eyaletlerin ortaya çıkışına zemin hazırladı. Osmanlı Devleti'nde eyaletlerin sınırları genişledi ve eyaletler daha çok askeri bir koordinasyon birimi olarak düşünülüyordu. Mali, adli ve idari örgütlenme ise sancak düzeyindeydi. Bkz. İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri** (Ankara: TTK Yayınları, 2000), s. 61.

⁴³ YA, s. 3395.

⁴⁴ Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdari Taksimatı** (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2000), s. 118.

⁴⁵ Tanzimat reformlarıyla sancaklar, liva adını alarak eyaletin alt birimi halinde örgütlenirdi. Eyalet de vilayet adını alarak Tanzimatla birlikte adli, idari ve mali yönden örgütlendi. Böylece Tanzimat Dönemi'nde idari yönetim eyalet, sancak, kaza (liva), nahiyeye, köy olarak derecelendirilirdi. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**. Çev: Mehmet Harmancı (c. II. İstanbul: E Yayınları, 1994)

⁴⁶ Kaynaklarda Beylan olarak geçer.

⁴⁷ Baykara, a.g.e, s. 230 vd. 1273 yılına ait bu salnamede kullanılan bilgilerin 1856 yılına ait olması gerektiği belirtilmiştir. Bkz. Baykara, a.g.e, s. 220.

Fırkai İslahiye, Tiyek yakınlarında bir kışla inşaatına ve yanında bir kasaba kurulmasına öncülük etti. Kasaba, Hacılar, Tiyek ve Ekbez nahiyelerinden oluşacak yeni kazanın merkezi olacaktı. Kasabanın adı buraya ilk hassa taburları ayak bastığı için Hassa konuldu. Böylece 1865'te Hassa Kazası oluşturularak⁴⁸ Maraş Livası'na bağlandı.⁴⁹ Bu arada yine aynı dönemde Reyhanlı Aşireti'nin yerleştirildiği yer, bir idari birim haline getirilerek Reyhanlı⁵⁰ Kazası meydana getirildi.⁵¹

1865'te Antakya'nın bağlı olduğu Halep Vilayeti, Halep Merkez Sancağı ile, Payas, Adana, Kozan, Maraş, Urfa ve Zor sancaklarından oluşmaktaydı. Antakya ve Reyhanlı Kazaları⁵² merkez sancağa bağlıyken, Hassa Kazası , Maraş Livası'na bağlıydı. Daha önce Adana Sancağı'na bağlı olan Payas, ayrı bir sancak haline getirilerek merkezi liva olarak Payas yapıldı. Payas(Üzeyr) Sancağı'na Belen, "Belen Kazası ma'a İskenderun" olarak dahil edildi. Osmanlı Kazası da Payas Sancağı'nda yer almaktaydı.⁵³

Osmanlı Devleti, 1864'te yeni bir İdare-i Vilayet Kanunu'nu çıkardı. Fakat bu kanunla ilgili düzenleme daha çok 1867'de yapıldı.⁵⁴

1867 yılında Antakya Kazası yine Halep Merkez Sancağı'na bağlıydı.⁵⁵ Bunun yanında Belen de kaza statüsüne yükselerek Merkez Sancak'a bağlandı.⁵⁶ Hassa ise yeni kurulan İslahiye Kazası'nın bir nahiyesi durumuna geldi.⁵⁷ İskenderun, İskenderun İskelesi adıyla Belen Kazası'na aitti.⁵⁸

1869 tarihli Halep Vilayet Salnamesi'nde ise Hassa'nın tekrar kaza statüsüne yükseldiği⁵⁹ ve Maraş Livası'na bağlandığı görülmektedir.⁶⁰ Belen Kazası'nın dahil

⁴⁸ Cevdet Paşa. **Tezakir (21-39)**. Yayınlayan : Cavid Baysun (Ankara : TTK Yayınları, 1986), s. 142.

⁴⁹ Cevdet Paşa, **a.g.e** , s. 224.

⁵⁰ Kaynaklarda Reyhaniye olarak geçer.

⁵¹ **YA**, s. 3395; Cevdet Paşa, **a.g.e** , s. 222.

⁵² Cevdet Paşa, Reyhanlı Kazası Halep'e bağlı bir kaza demesine karşın, 1284 tarihli **Halep Vilayet Salnamesi**'nde sadece "Kazaların merkez vilayete uzaklıkları" başlığı altında Reyhanlı Kazası ismine rastlanılmaktadır. Kazaların idari memurlarının isimlerinin verildiği bölümde ise ayrı olarak Reyhanlı Kazası ismi bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra Antakya Kazası başlığı altında verilen memur isimlerinde Reyhanlı zabıta memuriyetine rastlanılmaktadır. Ayrıca yine Antakya Kazası bölümünde "Reyhanlı nahiyesinde vardır." cümlesiyle karşılaşılmaktadır. Bkz. **Halep Vilayet Salnamesi (HVS)**, 1284, s. 46 , 120, 124.

⁵³ Cevdet Paşa, **a.g.e** , s. 118 vd.

⁵⁴ Baykara, **a.g.e** , s. 118 vd.

⁵⁵ **HVS**, 1284, s. 46

⁵⁶ **HVS**, 1284, s. 78.

⁵⁷ **HVS**, 1284, s. 60.

⁵⁸ **HVS**, 1284, s. 78

⁵⁹ **HVS**, 1286, s. 71.

⁶⁰ **HVS**, 1286, s. 226 vd.

olduğu Payas Sancağı, daha sonra kaldırılarak Payas ve Hassa Kazaları Adana Vilayeti'ne bağlı olarak yeni kurulan Cebel-i Bereket Sancağı'na bağlandı. Belen'e bağlı bir nahiye olan İskenderun ise kaza statüsüne yükselerek Halep Merkez Sancağı'na dahil edildi.⁶¹ Nitekim 1886 tarihli Halep Vilayet Salnamesi'nde İskenderun Kazası ismine rastlanılmaktadır.⁶²

1891'de Halep Vilayeti Merkez Sancağı'na bağlı olarak 14 kaza görülmektedir. İskenderun, Antakya ve Belen Kazaları da bunların arasında yer almaktaydı.⁶³

XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Halep Vilayet Salnamesi'nde sadece Antakya, İskenderun ve Belen Kazalarından bahsedilmiştir. Bu kazalar ise Halep Merkez Sancağı içinde yer almaktaydı.⁶⁴ Anlaşıyor ki zamanla Hassa ve Reyhanlı yerleşmelerinin önemi azalmış ve kaza statülerini kaybetmişlerdi.

2. XIX. YÜZYILDA HATAY'DAKİ İDARİ BİRİMLER

1856 tarihli Devlet Salnamesi'ne göre Antakya'nın 3 nahiyesi vardı. Bunlar "Antakya ma'a nevahi-i Şeyh'ül Hadid, Kuseyr ma'a Kurramurt ve Süveydiye" ve "Nahiye-i Altınözü" ve "Cebel-i Akra'nam-ı diğer Ordu". Belen Livası'nın, "Beylan ma'a Bakras ve Nahiye-i İskenderun" ile "Nahiye-i Arsuz" adında iki nahiyesi vardı. Payas ise Üzeyr Livası'nın merkeziydi.⁶⁵

1864'te yayımlanan İdare-i Vilayet Kanunu'nda yerel idari birim olan nahiye için, " birkaç köyün toplanmasıyla meydana gelen yerleşmeler kaza olmayıp, kazalara ilhak olunarak nahiye kurulacaktır" denilmiştir.⁶⁶ 1867'de Antakya'da 5 nahiye kurulduğu görülmektedir. Bunun dışında Antakya 170 karyeye⁶⁷ sahipti ve 37 mahalleden oluşmaktaydı. Hassa Kazası ise 2 mahalle ve 31 karyeden ibaretti.⁶⁸ Reyhanlı Kazası da 1869'da 25 karyeden oluşmaktaydı.⁶⁹ Reyhanlı ve Hassa Kazaları, nahiyeye sahip değillerdi.

⁶¹ YA, s. 3395.

⁶² HVS, 1303, s. 154.

⁶³ Vital Cuinet. *La Turgue d'Asie* (c.II. İstanbul : TTK Yayınları, 2001), s. 41. Bkz. Belge no: 1.

⁶⁴ Bkz. HVS, 1303 vd.

⁶⁵ Baykara, a.g.e , s. 232 vd.

⁶⁶ Ortaylı, *Mahalli İdareler* , s. 99.

⁶⁷ Karye, Osmanlı Devleti'nde köy anlamında kullanılırdı.

⁶⁸ HVS, 1284, s. 298 vd.

⁶⁹ HVS, 1286, s. 130.

Tablo 1. Yıllara Göre Antakya'nın İdari Birimleri

	ANTAKYA							
	1284 (1867)	1286 (1869)	1288 (1871)	1295 (1878)	1303 (1886)	1891	1311 (1893-94)	1316 (1898)
Mahalle	37	37	37	34	40	-	41	41
Karye	170	145	145	146	172	310	145	175
Nahiye	5	4	4	-	-	4	4	4

HVS, 1284, s.298 ; HVS, 1286, s.130 ; HVS, 1288, s. 116; HVS, 1295, s. 116 ; HVS, 1303, s.215 ; HVS, 1311, s.203 ; HVS, 1316, s.327, Cuinet, a. g. e, s.5.

Antakya 1869'da 37 mahalleye sahipti. Antakya'nın Kuseyr, Kurramurt, Süveydiye ve Cıvarı Antakya olmak üzere 4 nahiyesi vardı. Karye sayısı ise 170'den 145'e düşmüştü.⁷⁰ 1878 yılına gelindiğinde Antakya'nın mahalle sayısında bir azalma olduğu, sayının 37'den 34'e düştüğü görülmektedir. Buna 1872'de olan şiddetli depremin etki ettiği söylenebilir. Antakya'nın 1878'deki Karye sayısı ise 146 idi.⁷¹ Antakya, yıllar içinde gelişme göstererek 1886'da 40 mahalle ve 172 karyeden oluşan büyük bir şehir olmuştu.⁷² 1891'de ise Antakya'daki karye sayısı 310'a çıktı. Nahiye sayısı ise değişmedi. Antakya civarındaki yerleşmeler Harbiye Nahiyesi adı altında toplandı. Böylece Süveydiye, Kuseyr ve Kurramurt nahiyelerine Harbiye Nahiyesi eklendi.⁷³ 1893-1894 tarihli Halep Vilayet Salnamesi'ne göre Antakya'nın Kuseyr, Kurramurt, Süveydiye ve Harbiye nahiyeleri değişmemiş, karye sayısı 175'e düşmüştür. 175 karyenin 74'ü Kuseyr'de, 55'i Kurramurt'ta, 22'si Süveydiye'de, 24'ü de Harbiye'de yer almaktaydı. Antakya'nın mahalle sayısı ise 41'e yükselmiştir.⁷⁴ 1898'de Antakya'nın karye, nahiye ve mahalle sayısında bir değişiklik olmamıştır.⁷⁵

Belen 1869'da 5 mahalle ve İskenderun İskelesi ile beraber 32 karyeden oluşmaktaydı.⁷⁶ 1871'de mahalle sayısı aynı kalırken karye sayısı 30'a düşmüştür.⁷⁷ 1878'de mahalle sayısı 4'e düşmüş, karye sayısı 32'ye yükselmiştir.⁷⁸ 1886 yılında Belen gelişme göstermiş, mahalle sayısı 5 olurken, Belen'e bağlı karye sayısı 47'ye

⁷⁰ HVS, 1288, s. 107.

⁷¹ HVS, 1295, s. 116.

⁷² Aynı yılda Halep Merkez Sancağı'nda kurulan diğer kazalardan Antep 30 mahalle, 197 karyeden , Kilis 33 mahalle, 469 karyeden, Adleb 4 mahalle, 34 karyeden , Rakka ise 2 mahalle, 38 karyeden oluşmaktaydı. HVS, 1303, s. 215.

⁷³ Cuinet, a.g.e, s. 61. Yazara göre aynı dönemde Antep 364 karye ve 9 nahiyeden, Kilis 570 karye ve 9 nahiyeden , Adleb 238 karye ve 4 nahiyeden oluşmaktaydı. Bkz. aynı , s. 5.

⁷⁴ HVS, 1311, s. 203.

⁷⁵ HVS, 1316, s. 327.

⁷⁶ HVS, 1286, s. 223.

⁷⁷ HVS, 1288, s. 111.

⁷⁸ HVS, 1295, s. 116.

ulaşmıştı.⁷⁹ 1891'de Cuinet'e göre Belen, İskenderun Nahiyesi'yle birlikte 48 karyeden oluşmaktaydı.⁸⁰ 1893-1894 yılında Belen'e bağlı karye sayısı yaklaşık 2 kat artarak 84'e ulaşmış, mahalle sayısında ise bir değişiklik olmamıştı.⁸¹ 1898 yılına gelindiğinde Belen'e bağlı karye sayısında bir azalma olduğu, sayının 84'den 48'e indiği mahalle sayısının ise değişmediği görülmektedir.⁸²

Tablo 2. Yıllara Göre Belen'in İdari Birimleri

BELEN							
	1286 (1869)	1288 (1871)	1295 (1878)	1303 (1886)	1891	1311 (1893)	1316 (1898)
Mahalle	5	5	4	5	-	5	5
Karye	32	30	32	47	48	84	48
Nahiye	-	-	-	-	1	-	-

HVS, 1286, s.223 ; HVS, 1288, s.111 ; HVS, 1295, s. 116 ; HVS, 1303, s.215 ; HVS, 1311, s.296 ; HVS, 1316, s.327, Cuinet, a. g. e, s.5.

İskenderun daha önceleri Belen'e bağlı bir nahiyeyken 1880'li yıllarda kaza statüsüne yükseldi. 1886 tarihli Halep Vilayet Salnamesi'ne göre İskenderun, 4 mahalle ve 26 karyeden oluşmaktaydı.⁸³ 1891'de İskenderun'un karye sayısı değişmemiş, ayrıca İskenderun'a bir nahiye bağlanmıştı.⁸⁴ 1893-1894 yıllarında İskenderun'a bağlı nahiye sayısı değişmedi, karye sayısı da 23'e düştü. Mahalle sayısında ise bir değişiklik olmadı.⁸⁵ Yüzyılın son yılına gelindiğinde İskenderun'un nahiye ve mahalle sayısında bir değişiklik olmadığı, karye sayısının bir köy daha artarak 24'e çıktığı görülmektedir. İskenderun'a bağlı tek nahiye Arsuz Nahiyesi'ydi.⁸⁶

Tablo 3. Yıllara Göre İskenderun'un İdari Birimleri

İSKENDERUN					
	1303 (1886)	1891	1897	1311 (1893-94)	1316 (1898)
Mahalle	4			4	4
Karye	26	26	24	27	24
Nahiye	-	1	1	2	1

HVS, 1303, s.215 ; HVS, 1311, s.196 ; HVS, 1316, s.327 ; Cuinet, a.g.e, s. 5.

⁷⁹ HVS, 1303, s. 215.

⁸⁰ Cuinet, a.g.e, s. 5.

⁸¹ HVS, 1311, s. 296. Bkz. Belge no:2.

⁸² HVS, 1316, s. 327.

⁸³ HVS, 1303, s. 215.

⁸⁴ Cuinet, a.g.e, s. 5.

⁸⁵ HVS, 1311, s.196. Salnamenin 296. sayfasında ise İskenderun Kazası başlığı altında İskenderun'un 2 nahiyesi ve 27 karyesi olduğu bildirilmiştir. Daha önceki ve sonraki salnamelere bakıldığında sayfa 196'daki bilgilerin daha paralel gittiği görüldüğü için doğru kabul edilmiştir.

⁸⁶ HVS, 1316, s. 327.

2.XIX. YÜZYILDA HATAY'DAKİ İDARİ KURUMLARDA ÇALIŞAN MEMURLAR

3.1. Antakya'daki İdari Kurumlarda Çalışan Memurlar

1867 tarihli Halep Vilayet Salnamesi'ne göre Antakya'daki idari yapı iki meclisli idi.⁸⁷

Tablo 4. Antakya'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1867)

1284			
Müdür	Ragıp Efendi	Sandık Emini	Havaca Corc
Naib	Mustafa Asım Efendi	Tapu Katibi	Bekir Efendi
Müftü	Mustafa Efendi	Kuseyr Zabıta Mmr	Arif Ağa
Meclis-i Davai Kaza		Reyhanlı Zabıta Mmr	Mustafa Bey
Reis	Naib		
Aza	Arif Ağa	Meclis-i İdare-i Kaza	
Aza	Abdülcelil Efendi	Reis	Müdür
Aza	Havaca Yakup	Aza	Yahya Efendi
Aza	Havaca İbrahim	Aza	Selim Bey
Muhasebe Katibi	Muhammed Efendi	Aza	Garib Ağa
Dava Katibi	Akif Efendi	Aza	Hasan Efendi

HVS, 1284, s. 46.

1869 yılında Antakya Kazası'nda Belediye Meclisi oluşturulmuştu.

Tablo 5. Antakya'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1869)

1286			
Kaymakam	Muhammed Efendi	Meclis-i Belediye	
Naib	MuhammedS. Efendi	Reis	Selim Bey
Müftü	Yahya Efendi	Aza	İsmail Efendi
Mal Müdürü	Kazım Efendi	Aza	Halif Ağa
		Aza	Abdülkadir Ağa
Meclis-i Davai Kaza		Aza	Yusuf Efendi
Reis	Naib	Aza	Endurus Efendi
Aza	Salih Efendi	Aza	Haluk Ağa
Aza	Hanna Ağa	Aza	Yakup ağa
Aza	İbrahim Ağa	Meclis-i İdare-i Kaza	
		Reis	Kaymakam
Emlak Muharriri	Muhammed Efendi	Aza	Yahli Efendi
Dava Katibi	Abdurrauf Efendi	Aza	Şaban Efendi
Sandık Emini	George Efendi	Aza	Muhammed Ağa
Mukayyid	Arif Efendi	Aza	Serkoz Ağa

HVS, 1286, s. 46.

1867 tarihli ilk Halep Vilayet Salnamesi'nde⁸⁸ Antakya Kazası'nın başında bir müdür olduğu belirtilmiştir. 1869'da ise kazanın başında bir kaymakam vardır.

⁸⁷ HVS, 1284, s.46 vd. Bkz. Belge no: 3.

1867 tarihli ilk Halep Vilayet Salnamesi'nde⁸⁸ Antakya Kazası'nın başında bir müdür olduğu belirtilmiştir. 1869'da ise kazanın başında bir kaymakam vardır. Kaymakamdan sonra naib ve müftü, kazanın önde gelen kişileridir. Daha sonra mal müdürü gelmekteydi. 1867'de kazanın idaresi iki meclisle sağlanmaktaydı. Bunlar, başında kaymakamın (müdür) bulunduğu ve dört azadan oluşan İdare Meclisi ile naibin başkanlık ettiği, yine dört azadan oluşan Dava Meclisi'ydi. Bunun dışında birer dava, muhasebe ve tapu katiplikleri ile sandık emini vardı. Ayrıca Antakya'ya bağlı iki nahiyenin Kuseyr ve Reyhanlı'nın, zabıta memurları bulunmaktaydı. Ancak daha sonraki yıllarda bu zabıta memurluklarına salnamelerde rastlanmamaktadır.⁸⁹ 1869'da bu memurluklardan sadece sandık emini kalmıştır. Bununla beraber emlak katibi, mukayyid, dava katibi gibi yeni memuriyetler eklenmişti. İlk yıllardaki sandık emini memurlarının gayrimüslim olması dikkat çekicidir. Daha sonraları bu memuriyette hep müslümanlar yer almıştır. 1869'da kazanın idaresinde rol oynayan iki meclisin yanına yeni bir meclis, Belediye Meclisi eklenmiştir. Meclis bir başkandan ve yedi üyeden oluşmaktaydı. Üyelerden biri gayrimüslimdi. İdare ve Dava Meclislerinin de birer gayrimüslim üyeleri vardı. Bu meclislerin üye sayısı da dörtten üçe düşmüştü.

Tablo 6. Antakya'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1870)

Kaymakam	Muhammet Efendi	Meclis-i Belediye	
Naib	Muhammet S. Efendi	Reis	Selim ağa
Müftü	Yahya Efendi	Aza	İsmail Efendi
Mal Müdürü	Kazım Efendi	Aza	Halif Ağa
		Aza	Abdülkadir Ağa
		Aza	Yusuf Efendi
Meclis-i Davai Kaza		Aza	Endurus Efendi
Reis	Abdülcelil Efendi	Aza	Haluk Ağa
Aza	Salih Efendi	Aza	Yakup ağa
Aza	Hanna Ağa	Katip ve Sandık Emini	Suut Efendi
Aza	İbrahim Ağa	Meclis-i İdare-i Kaza	
Katip	Abdürrezzak Efendi	Reis	Kaymakam
Emlak Katibi	İsmail Efendi	Aza	Şaban Efendi
Arazi Memuru	Bekir Efendi	Aza	Muhammet Ağa
Sandık Emini	George Efendi	Aza	Serkoz Ağa

HVS, 1287, s.47.

⁸⁸ 1284 tarihinde çıkan ilk **Halep Vilayet Salnamesi**, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde çıkarılan ilk bölgesel salnamedir. Salnameyi çıkaran, uzun yıllar Ceride-i Havadis'te yazarlık yapan Halet Bey'dir. Gazetede yazarlıktan sonra Halep Vilayeti mektupçuluğuna atanan Halet Bey, Halep Vilayeti'nde boş durmamış vilayet hakkında bilgi toplayarak ilk "salnameyi" hazırlayıp bastırmıştır. Bu salname, hükümetin dikkatini çekmiş ve her vilayete bir örneği gönderilerek benzerinin yapılması istenmiştir. Bkz. Enver B. Şapolyo. **Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın** (Ankara: Güven Matbaası, 1969), s. 113 vd.

⁸⁹ Bkz. HVS, 1285 vd.

1870 yılında önceki yıla göre önemli bir değişiklik olmamış sadece arazi memuriyeti ile Dava Meclisi'ne bir katiplik eklenmişti. Bunun dışında Kaza İdare Meclisi'nin üye sayısı 4'den 3'e düşmüş, diğer bütün memur ve üyeler aynı kalmıştı.

Tablo 7. Antakya'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1871)

1288			
Kaymakam	Muhammet Efendi	Meclis-i Belediye	
Naib	Muhammet S. Efendi	Reis	Halef Ağa
Müftü	Yahya Efendi	Aza	Saadettin Efendi
Mal Müdürü	Kazım Efendi	Aza	Süleyman Ağa
		Aza	Abdülkadir Efendi
		Aza	Said Ağa
Meclis-i Davai Kaza		Aza	Ş.Mahmut Ağa
Reis	Abdülcilil Efendi	Aza	Elyan Ağa
Aza	Salih Efendi	Katip ve Sandık Emini	Şakir Ağa
Aza	Hanna Ağa	Meclis-i İdare-i Kaza	
Aza	İsmail Efendi	Reis	Kaymakam
Katip	Abdürrezzak Efendi	Aza	Şaban Efendi
Emlak Vukuat Katibi	Rauf Efendi	Aza	Şükrü Ağa
Arazi Memuru	Bekir Efendi	Aza	Serkoz Ağa
Sandık Emini	Naum Efendi	Aza	Arif Efendi

HVS, 1288, s. 42.

1871'de Antakya'da bulunan memurlarda bir önceki yıla göre daha fazla değişiklik olmuştu. İdare Meclisi üye sayısı tekrar 4'e çıkmış, Sarkoz Ağa ile Şaban Efendi dışındaki iki üye yeni seçilmişti. Dava Meclisi'nin başkanı naib olmuş, bunun dışında üyelere değişiklik olmamıştı. Meclisin Arazi memuru dışındaki diğer memurları yeni atanmıştı. Belediye Meclisi de tümünden değişmişti. Başkanı, üyeleri katip ve sandık emini de yeni isimlerden oluşmuştu. Üye sayısı da önceki yıla göre bir üye azalarak 6'ya düşmüştü. Dikkate değer bir nokta ise 1871 yılındaki bütün meclislerde birer üyenin gayrimüslim olmasıydı.

Tablo 8. Antakya'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1886)

1303			
Kaymakam	Hüsnü Efendi	Mahkeme-i Bidayet	
Naib	Asım Efendi	Reis	Naib
Müftü	Abdülkadir Efendi	Aza	Abdürrauf Efendi
Mal Müdürü	Hasan Efendi	Aza	Levandos Efendi
Tahrirat Katibi	S.Faik Efendi	Baş Katip	Galip Efendi
		2.Katip	Nihat Efendi
		Müstantik Muavini	Abdülgani Efendi
Meclis-i Belediye		Meclis-i İdare-i Kaza	
Reis	Abdülvahit Efendi	Reis	Kaymakam
Aza	Aziz Efendi	Aza	Naib
Aza	Osman Ağa	Aza	Müftü
Aza	İzzet Ağa	Aza	Mal Müdürü
Aza	Hacı Bey	Aza	Abdülmesih Efendi
Aza	Süleyman Ağa	Aza	Boğus Efendi
Aza	Ali Ağa	Emlak-ı Hümayun İdaresi	
Katip	İzzet Efendi	Fahri Memur	Rıfat Efendi
Sandık Emni	Bahattin Efendi	Katip	Naif Efendi

HVS, 1303, s.146.

1886 yılında Antakya'nın zaman içinde gelişimine bağlı olarak İdare Meclisi'nin üye sayısı 7'ye çıkmıştı. Fakat üyeliklerin ikisi boştu.

1886'da göze çarpan en önemli değişiklik Dava Meclisi yerine Bidayet Mahkemesi'nin oluşturulmuş olmasıydı. Bidayet Mahkemesi'nin başkanı naibti. Mahkeme iki üyeden, baş katip, ikinci katip ve sorgulama memurundan oluşmaktaydı. Ayrıca kazaya bir Emlak-ı Hümayun İdaresi eklenmişti. İdare bir memur ve bir katipten ibaretti. Aynı yıl kazaya tahrirat katipliği adında bir memuriyetle S. Faik Efendi atandı. Belediye Meclisi'nin üye sayısı aynı kalmıştı. Fakat bütün üyeler ile katip ve sandık emini değişmişti. İdare Meclisi ve Bidayet Mahkemesi'nde birer üye gayrimüslim olmasına karşın, Belediye Meclisi'nde gayrimüslim üye bulunmamaktaydı.

Tablo 9. Antakya'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1888)

1305			
Kaymakam	Sedat Bey	Mal Müdürü	Necib Efendi
Naib	Mehmet S. Efendi	Tahrirat Katibi	S.Faik Efendi
Müftü	Abdülkadir Efendi	Refiki	Ratib Efendi
Meclis-i İdare-i Kaza		Mahkeme-i Bidayet	
Reis	Kaymakam	Reis	Naib
Aza	Naib	Aza	Abdürrauf Efendi
Aza	Müftü	Aza	Levandos Efendi
Aza	Mal Müdürü	Baş Katip	Avni Bey
Aza	Tahrirat Katibi	2.Katip	Nihat Efendi
Aza	Osman Ağa	Müstantik Muavini	Markoz Efendi

HVS, 1305, s.146.

1888'de Antakya'da, iki yıl öncesine göre İdare Meclisi üye sayısı 8'den 6'ya inmişti. Kaymakam, naib ve mal müdürü de kazaya yeni atanmıştı. Bunun yanı sıra mal müdürü muavini ve refiki adlarıyla yeni iki memuriyet eklenmişti. Bidayet Mahkemesi'nin de baş katibi ve sorgulama memuru değişmişti.

Tablo 10. Antakya'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1893-1894)

1311			
Kaymakam	Rıza Bey	Mahkeme-i Bidayet	
Meclis-i İdare-i Kaza		Reis	Naib
Aza	Naib Ali R.Efendi	Aza	Ferit Efendi
Aza	Müftü Abdülkadir Ef.	Aza	Mihail Efendi
Aza	Mal Müdürü Vahid Ef.	Baş Katip	Cemil Efendi
Aza	Tahrirat Katibi	Refiki	Ali Efendi
Aza	Abdürrauf Efendi	Mukavelat Muharriri	Müslüm Efendi
Aza	Hacı Refik Efendi	Müstantik Muavini	Abdülgani Efendi
Aza	Boğuş Efendi	Şeriye Mhk.Baş Katibi	Bekir Efendi
Aza	Madiros Efendi	2. Katip	Menla Efendi
Mal Kalemî		Nüfus Memuru	Hüseyin Bey
Mal Müdürü	Efendi	Nüfus Katibi	Şevket Efendi
Muavini	Ömer Şevki Efendi	Evkaf Vekili	Sami Efendi
Refiki	Ahmet Efendi	Tapu Katibi	Cemil Efendi
Sandık Emni	Feracellah Efendi	Tel.ve Posta Müdürü	İzzet Efendi

Meclis-i Belediye		Ziraat Meclisi	
Reis	Abdülhamit Efendi	Reis	Faik Efendi
Aza	Abdülkadir Efendi	Aza	Faik Ağa
Aza	H.Mustafa Bey	Aza	İzzet Ağa
Aza	Süleyman F. Efendi	Aza	Elyan Ağa
Aza	Faik Efendi	Duyun-u Umumiye İdaresi	
Aza	Ethem Ağa	Müdür	Abdürrahim Efendi
Aza	Yusuf Marin Efendi	Baş Katip	Abdülkerim Efendi
Aza	Şin Ağa	2.Katip ve S.Emini	Beşir Efendi
Aza	Şaban Ağa	Aşarı Harir Katibi	Nikola Vehbi Efendi
Aza	İbrahim Efendi	Mukayyid	Ahmet Fehim Efendi
Katip	Hasan R. Efendi	Vezin Memuru	Halef Efendi
Sandık Emni	Abdülkadir Efendi	Reji İdaresi	
Müfettiş	Sabit Efendi	Müdür	Piri Vartukun Efendi
Tabib	Emmanuel Efendi	Muhasebeci	Nikolaki Efendi
Süveydiye Nahiyəsi		Tahrirat Katibi	Minas Efendi
Müdür Vekili	Mustafa Vekili	Anbarcı	Kirmakor Efendi
Aza	Ş. Halil Efendi	Fabrika Memuru	Viktor Bulas Efendi
Aza	Abdülmesih Efendi		
Aza	İbrahim Efendi		
Aza	Hüseyin C. Ağa		
Rusumat Müdürü	Reşat Efendi		
Katibi	Hamdi Efendi		
D. Umumiye Memuru	Ohannes Efendi		
Liman Reisi	Mehmet Efendi		

HVS, 1311, s. 201.

Antakya'nın 1893-1894 yıllarında, idari kadrosu genişlemişti. İdare Meclisi'nin üyeleri tabi üye ve müntahab üye olarak ayrılmış ve toplam üye sayısı 8'e çıkarılmıştı. Mal Kalemi, ayrı bir birim haline getirilmiş ve mal müdürü yanında müdür yardımcısı, refiki ile sandık eminden oluşturulmuştu. Bidayet Mahkemesi'nde çalışan memurlara mukavelat muharriri, şeriye mahkemesinin baş katibi, nüfus memuru, nüfus katibi, evkaf vekili, tapu katibi, telgraf ve posta müdürü ile haberleşme memuru katılmıştı. Ayrı bir birim olarak Ziraat Meclisi kurulmuştu. Meclis bir başkan ve üç üyeden oluşmaktaydı. Belediye İdaresi, Belediye Dairesi olarak isim değiştirmiş ve üye sayısı 9'a yükselmişti. Belediye Dairesi'ne iki memuriyet daha eklenmişti. Bunlar müfettiş ve doktordu. İdare Meclisi'nde, Bidayet Mahkemesi'nde ve Ziraat Meclisi'nde birer üye gayrimüslim olmasına karşın, Belediye Dairesi'nde gayrimüslim üye yoktu.

1893-1894 yıllarında Antakya'da Duyun-u Umumiye İdaresi oluşturulmuştu. Bu yeni idare müdür, baş katip, ikinci katip, sandık emini, ipek aşarı katibi, yazıcı ve vezin memurundan oluşmaktaydı. Yeni oluşturulan bir diğer birim olan Reji İdaresi de müdür,

muhasebeci, tahrirat katibi, ambarcı ve fabrika memurundan meydana gelmişti. Reji İdaresi'nin bütün memurları gayrimüslimdi. 1893-1894 yılında bütün memurlar değişmesine rağmen müftü aynı kalmış, daha önce tahrirat memuru olan Süleyman F. Efendi, belediye üyeliğine seçilmişti. Antakya'ya bağlı Süveydiye Nahiyesi de zaman içinde gelişmişti. Nahiyede müdür, dört üye, rüsumat müdürü, katip, düyun-u umumiye memuru ve liman reisinden oluşan bir idari yapı mevcuttu. Süveydiye'nin gelişmesinde sahip olduğu limanın büyük etkisi vardı.

Tablo 11. Antakya'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1898)

1316			
Kaymakam	Kamil Bey	Mahkeme-i Bidayet	
Meclis-i İdare-i Kaza		Reis	Naib
Aza	Naib Mehmet N. Efendi	Aza	Ziyor Efendi
Aza	Müftü Abdülkadir Ef.	Aza	Sirob Efendi
Aza	Mal Müdürü Reşid Ef.	Baş Katip	Cemal Efendi
Aza	Tahrirat Ktb. Cevdet Ef.	Muavini	Şamil Efendi
Aza	Raşid Ağa	Mukavelat Muharriri	Müslüm Efendi
Aza	Muhyiddin Ağa	Müstantik Muavini	Ali Efendi
Aza	Hanna Efendi	Mahkeme-i Şeriye	
Aza	Mardiros Efendi	Baş Katip	Abdülgaffur Efendi
Mal Kalemî		2. Katip	Hacı Menla Efendi
Mal Müdürü	Efendi	Nüfus İdaresi	
Muavini	Muhammet Latif Ef.	Memur	Hüseyin Bey
Refiki	Ethem Efendi	Tapu Katibi	Bekir Efendi
Sandık Emîni	İskender Bey	Katip	Abdülbaki Efendi
Meclis-i Belediye		Bedelatı Nakdiye Katibi	Ratib Efendi
Reis	Hacı Faik Efendi	Evkaf ve Maarif Komisyonu	
Aza	Hacı İzzet Ağa	Reis	Abdürrauf Efendi
Aza	İzzet Efendi	Aza	Hacı Refik Efendi
Aza	Abdülmesih Efendi	Aza	Ahmet Efendi
Aza	Hanna Efendi	Aza	Halef Efendi
Aza	Markos Efendi	Aza	Sami Efendi
Aza	Hüseyin Ağa	Telgraf ve Posta İdaresi	
Katip	Raif Efendi	Müdür	Cuma Bey
Sandık Emîni	Halet Efendi	Muhabere Memuru	Niyazi Efendi
Müfettiş	Sabit Efendi	Orman ve Ondalık Mmr.	Şefik Efendi
Tabib	Emmanuel Efendi	Duyun-u Umumiye İdaresi	
Emlakı Hümayun Mmr	Arten Efendi	Müdür	Abdullah Efendi
Ziraat Meclisi		Baş Katip	Abdülkerim Efendi
Reis	Faik Efendi	2. Katip ve S. Emîni	Neşet Efendi
Aza	Süleyman F. Efendi	Aşarı Harir Katibi	Vehbi Efendi
Aza	Hacı İzzet Ağa	Mukayyid	Hanna Efendi
Aza	İlyas Marin Efendi	Vezin Memuru	Halef Efendi
Muhasebe Katibi	Münir Efendi	Reji İdaresi	

Refiki	Tamer Efendi	Müdür Vekili	Yorgi Efendi
Süveydiye Nahiyesi		Muhasebeci	Nikolaki Efendi
Müdür	Abdi Efendi	Tahrirat Katibi	Sadık Efendi
Aza	Ali Ağa	Anbar ve Fabrika Mmr.	Necib Efendi
Aza	Abdülmesih Efendi	Satış Memuru	Basri Efendi
Aza	İbrahim Ağa	Muhafaza Memuru	Münhall
Aza	Münhall		
Süveydiye Rüşumat İdaresi			
Müdür	Raşid Efendi		
D.Umumiye Memuru	Hüseyin Efendi		
Baş Katip	Mustafa Efendi		
Cisril Hadid Muhafızı	Davud Efendi		
Liman Reisi	Ömer Efendi		

HVS, 1316, s. 219.

1898 yılında Antakya İdare Meclisi'ndeki üye sayısı değişmemişti. Antakya'da müftü hariç başkan ve diğer üyeler ise değişmişti. Mal Kalemi'nde ise bir değişiklik olmamıştı. Belediye Dairesi'nin üye sayısı ise tekrar 6'ya düşmüştü. Antakya'da yüzyılın sonuna gelindiğinde yeni birimler olarak Evkaf ve Maarif Komisyonu, Nüfus İdaresi, Şeriye Mahkemesi, Telgraf ve Posta İdaresi kurulmuştu. İdare Meclisi'ndeki üyelere ikisi, Bidayet Mahkemesi'ndeki üyelerin ikisi, Ziraat Meclisi'ndeki üyelerin biri, Belediye Dairesi'ndeki üyelerin ikisi gayrimüslimken, Maarif Komisyonu'nda gayrimüslim üye bulunmamaktaydı. 1886'da Emlak-ı Hümayun İdaresi oluşturulmuşken daha sonraki yıllarda bu birim kaldırılmış, Emlak-ı Hümayun memuru Belediye Dairesi'nde çalışmaya başlamıştı. Reji İdaresi'ndeki muhafaza memuriyeti ile Süveydiye Nahiyesi'nin idari biriminin bir üyeliği boştu.

1898'de Süveydiye Nahiyesi'nde ayrı bir birim olarak Rüşumat İdaresi kurulmuştu. Rüşumat İdaresi, müdür, baş katip, Duyun-u Umumiye memuru, liman reisi ve Demir Köprü'nün muhafızlığından sorumlu olan bir memurdan oluşmaktaydı.

3.1. İskenderun'daki İdari Kurumlarda Çalışan Memurlar

1870-1871 Halep Vilayet Salnameleri'nde İskenderun, nahiyeye olarak Belen Kazası'na bağlıydı.

Tablo 12. İskenderun'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1870-1871)

1287		1288	
Kaymakam	Ahmet Bey	Kaymakam	Ahmet Bey
Katip	İbrahim Corc Efendi	Katip	İbrahim Corc Efendi
İsk.Karantina Tabib Vekili	Hokaz Efendi	İsk.Karantina Tabib Vekili	Ecyiti Efendi
Katip	Abdullah Efendi	Katip	Hakof Efendi
Gardiyan	Mehmet Ağa	Gardiyan	Abdullah Efendi

HVS, 1287, s.44 ; HVS, 1288, s. 43.

İskenderun Nahiyesi'nin yönetiminden sorumlu olan kaymakamdı. Bir katip, İskenderun'da liman olmasından dolayı bir karantina birimi ve gardiyan vardı. Karantina doktoru 1871'de atanmıştı.

Tablo 13. İskenderun'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1886)

1303			
Kaymakam	Sedat Bey	Mahkeme-i Bidayet	
Naib	Mustafa İ.Efendi	Reis	Naib
Müftü	S.Mustafa Efendi	Aza	Hacı Ahmet Efendi
Mal Müdürü	Halil Efendi	Aza	İsa Efendi
Tahrirat Katibi	Osman Efendi	Baş Katip	Sabri Efendi
Meclis-i Belediye		2.Katip	Mesud Efendi
Reis	Karabet Efendi	Müstantik Muavini	İsa Efendi
Aza	Mehmet Efendi	Meclis-i İdare-i Kaza	
Aza	Antonyus Efendi	Reis	Kaymakam
Aza	Hanna Efendi	Aza	M.Alican Efendi
Aza	Dimitri Efendi	Aza	Hanna Zindi Efendi
Aza	Manuk Ağa	Aza	İbrahim Arsuzi Ağa
Katip	Mahmud Efendi	İskenderun Rüsumatı	
Arsuz Nahiyesi Rüsumat Mdr	İbrahim Efendi	Nazır	Hakkı Efendi
Sandık Emni	Bahattin Efendi	Muhasebe Baş Katibi	Nuri Efendi
Bazı Memurlar		İdare Baş Katibi	Aziz Efendi
Muhabere Memuru	Rıza Efendi	Muhasebe	Refik Ömer Efendi
Telgraf Memuru	Balyan Efendi	Tahrirat Baş Katibi	Mehmet Efendi
Sandık Emni	Selim Efendi	Sandık Emni	Agop Efendi
Nüfus Memuru	Süleyman Efendi	Arsuz Nahiyesi Meclisi	
Liman Reisi	İsmail Efendi	Müdür	Burhaneddin Efendi
Karantina Memuru	Eduvar Efendi	Aza	Abdo Mununi Efendi
D.Umumiye Memuru	İsmail Hakkı Efendi	Aza	Şeyh İbrahim Ağa
Reji Memuru	Rosso Efendi	Aza	Muhammed Efendi
Jandarma Yüzbaşısı	Mehmet Efendi		

HVS, 1303, s. 154.

İskenderun, 15 yılda oldukça gelişmiş, nahiye durumundayken kaza statüsüne yükselmiş, buna bağlı olarak Kaza İdare Meclisi, Bidayet Mahkemesi, Belediye Meclisi ve Rüşumat İdaresi kurulmuştur. İdare Meclisi, 3 üyeden oluşmuştu. Bidayet Mahkemesi 2 üyeli, Belediye Meclisi 5 üyeliydi. İdare Meclisi'nde 1 üye, Belediye Meclisi'nde ise başkan ve 4 üye gayrimüslimdi. Belediye Meclisi'ndeki bu gayrimüslim çoğunluk, kazadaki gayrimüslimlerin ve etkinliklerinin fazla olduğunu göstermekteydi. Bunun dışında kazaya Reji İdaresi ve Duyun-u Umumiye birer memur göndermişti. Ayrıca kazaya Liman Reisi atanmış ve telgraf hattı çekilmişti. Kazada bir askeri birlik vardı ve başında Jandarma Yüzbaşısı bulunmaktaydı. İskenderun'a bağlı olan Arsuz Nahiyesi'nin idaresi ise 1 müdür ve 3 üyeden oluşan bir meclis tarafından sağlanmaktaydı. Meclis üyelerinden birisi gayrimüslimdi.

Tablo 14. İskenderun'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1893- 1894)

1311			
Kaymakam	Bey	Mahkeme-i Bidayet	
Meclis-i İdare-i Kaza		Reis	Naib
Reis	Kaymakam Bey	Aza	Necib Efendi
Naib	Süleyman Efendi	Aza	Hazandı Efendi
Müftü	Osman Efendi	Baş Katip	Raik Efendi
Mal Müdürü	Tevfik Bey	Refiki	Ahmet Naci Efendi
Tahrirat Katibi	Halil Bey	Mukavelat Muharriri	Halil Efendi
Aza	Muhammed Efendi	Müstantik Muavini	Ahmet Efendi
Aza	Yusuf Canbert Efendi	Şeriye Mhk.Baş Katibi	M. Nurettin Efendi
Aza	Şeyh İbrahim Efendi	Evkaf Vekili	Derviş Efendi
Aza	Petro Filibe Efendi	Evkaf Katibi	Abdülmuti Efendi
Mal Kalemî		Nüfus Memuru	Mahmud Emin Efendi
Mal Müdürü	Efendi	Nüfus Katibi	Şevket Efendi
Muavini	Kabril Efendi	Liman Reisi	Mustafa Efendi
Refiki	İsmail Efendi	Duyun-u Umumiye İdaresi	
Sandık Emni	Sayim Efendi	Müdür	Ohannes Efendi
Meclis-i Belediye		Baş Katip	Estefan Efendi
Reis	Sami Zerik Efendi	2.Katip	Magardıç Efendi
Aza	Cebra Hanna Efendi	Kantarıcı	Azar Ağa
Aza	Derviş Sahta Ağa	Reji İdaresi	
Aza	Vanlı İbrahim Ağa	Müdür	Savakuls Efendi
Aza	Mühall	Muhasebeci	Apostilidis Efendi
Aza	Mühall	Anbarcı	Beşir Efendi
Aza	Mühall	Rüşumat İdaresi	
Katip	Hüseyin Sadık Efendi	Nazır	Şükrü Efendi
Sandık Emni	İskender Efendi	Muhasebe Baş Katibi	Mehmet Ali Efendi
Karantina Memuru	Konti Efendi	Refiki	Hasan HulusiEfendi
Tabib	Apostilidi Efendi	Tahrirat Baş Katibi	Muhiddin Efendi

Telegraf ve Posta İdaresi		İdare Baş Katibi	
Müdür	Yusuf Naci Efendi	Eşyayı Ayniye Memuru	İbrahim Efendi
Muhabere Memuru	Yusuf Efendi	Mubassır	İskender Efendi
Fr. Muhabere Memuru	Efendi	Anbarcı	Hafız Musa Efendi
Orman Memuru	Mustafa Efendi	Sandık Emni	M. Garib Efendi
Ondalık Memuru	Mehmet Ali Efendi		Şükrü Efendi

HVS, 1311, s.194.

İskenderun Kazası'nda bulunan İdare Meclisi'ndeki üyeler tabii ve müntahab aza olarak ayrılmış, müntahab aza sayısı 3'ten 4'e çıkmıştı. Bidayet Mahkemesi'nin üye sayısı değişmemiş, mahkemeye daha fazla memur atanmıştı. İskenderun'da ayrı birimler olarak Mal Kalemi, Duyun-u Umumiye İdaresi ve Reji İdaresi oluşturulmuştu. En dikkat çekici birim olan Ticaret Odası bir başkan, bir katip ve 3 üyeden ibaretti. Başkanı ve bir üyesi gayrimüslim olan Ticaret Odası'nın varlığı, İskenderun'daki ticaret potansiyeli ve tüccarların etkinliğini göstermekteydi. Belediye Dairesi'ndeki üye sayısı da 6'ya yükselmiş, fakat 3 üyelik boş kalmıştı. Ayrıca 1893-1894 yılında İskenderun'da belediyedeki gayrimüslim ağırlık yok olmuş yalnız 1 gayrimüslim üye kalmıştı. Bunun dışında İdare Meclisi ve Bidayet Mahkemesi'nde birer gayrimüslim üye vardı.

Tablo 15. İskenderun'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1898)

1316			
Kaymakam	İsmail Bey	Mahkeme-i Bidayet	
Meclis-i İdare-i Kaza		Reis	Naib
Reis	Kaymakam Bey	Aza	Hacı Ahmet Efendi
Naib	Ahmet S. Efendi	Aza	Hanna Efendi
Müftü	Osman N. Efendi	Baş Katip	Ahmet Efendi
Mal Müdürü	Nazır Efendi	Refiki	Mustafa Efendi
Tahrirat Katibi	Halil Pertev Bey	Mukavelat Muharriri	Halil Efendi
Aza	Hanna Ağa	Sandık Muavini	Ahmet Vasfi Efendi
Aza	M. Ebunnur Efendi	Şeriye Mhk. Baş Katibi	Ahmet Hulusi Efendi
Aza	Necib Efendi	Eytam Müdürü	Derviş Efendi
Aza	Manuk Efendi	Nüfus İdaresi	
Mal Kalemi		Nüfus Memuru	Muhammet Efendi
Mal Müdürü	Efendi	Nüfus Katibi	İlyas Efendi
Muavini	Süleyman Efendi	Liman Reisi	-
Refiki	Münhall	Tapu Katibi	Nusret Efendi
Sandık Emni	Selim Efendi	Duyun-u Umumiye İdaresi	
Meclis-i Belediye		Müdür	Maaddin Efendi
Reis	Mehmet Efendi	Baş Katip	Muhammed Efendi
Aza	Tahir Efendi	Tezkire Katibi	İskender Efendi
Aza	Can Efendi	Satış Memuru	Hüseyin Efendi

Aza	Esperu Efendi	Reji İdaresi	
Aza	Hanna Efendi	Müdür	Savapolas Efendi
Katip	Mişel Efendi	Muhasebeci	Amil Efendi
Sandık Emini	Estefan Efendi	Anbarcı	Atyan Efendi
Karantina Memuru	Konti Efendi	Rüsumat İdaresi	
Telegraf ve Posta İdaresi		Nazır	Celal Bey
Müdür	H.Hüseyin Himmet Ef.	Muhasebe Baş Katibi	Mehmet Ali Efendi
Muhabere Memuru	Cemal Efendi	Refiki	Hasan Hulusi Efendi
Fr. Muhabere Memuru	Raif Efendi	İdare Baş Katibi	Efendi
Fr. Muhabere Memuru	Dispotvilu Efendi	Muhasebe Refiki	Karabet Efendi
Orman Memuru	Mustafa Efendi	Tahrirat Baş Katibi	Muhiddin Bey
Ondalık Memuru	Abdullah Efendi	Eşyayı Ayniye Memuru	İskender Efendi
Arsuz Nahiyesi		Mubassır	Hafız Musa Efendi
Müdür	İzzettin Efendi	Anbar Memuru	Garip Efendi
Aza	Abdullah Efendi	Sandık Emini	İlyas Efendi
Aza	Ali Efendi		
Rüsumat Memuru	Efendi		
D. Umumiye Memuru	İsmail Bey	Arsuz Nahiyesi Reji Mmr	Körk Efendi

HVS, 1316, s. 210.

1898'de İskenderun İdare Meclisi üye sayısı 8 idi ve üyelerin ikisi gayrimüslimdi. Yeni bir birim olarak Nüfus İdaresi kurulmuştu. İdare 1 memur, 2 katip ve liman reisinden oluşmaktaydı. Fakat liman reisliğine kimse atanmamıştı. Ticaret Odası'nın üye sayısı 4'e çıkarken, belediye idaresinin üye sayısı 4'e düşmüştür. İki idarenin ikişer üyesi gayrimüslimdi. İskenderun Kazası'na bağlı Arzus Nahiyeye Meclisi'ne de rüsumat memuru, duyunu umumiye memuru ve reji memuru dahil edilmişti.

3. 3. Belen Kazası'ndaki İdari Kurumlarda Çalışan Memurlar

1867 ve 1869'da Belen Kazası'nın idari yönetimi İdare ve Dava Meclisleriyle sağlanmaktaydı.

Tablo 16. Belen'de Bulunan Memurlar ve Görevleri (1867 -1869)

1284		1286	
Müdür	İzzet Efendi	Kaymakam	Refet Bey
Naib	Ulvi Efendi	Naib	Abdullah Efendi
Müftü	Seyyid Mustafa Efendi	Meclis-i İdare-i Kaza	
Meclis-i İdare-i Kaza		Reis	Kaymakam
Reis	Müdür	Aza	Mustafa Efendi
Aza	Mustafa Efendi	Aza	Mustafa Ağa
Aza	Hacı Mustafa Efendi	Aza	Şeyh Ferac Efendi
Aza	Şeyh Ferac Efendi	Aza	Bağos Ağa

Aza	Yusuf Efendi	Meclis-i Davai Kaza	
Meclis-i Davai Kaza		Reis	Naib
Reis	Naib	Aza	Muhammed Efendi
Aza	M. Ali Efendi	Aza	Ahmet Efendi
Aza	Ahmet Efendi	Aza	Taros Efendi
Aza	Taros Efendi	Aza	İsa Efendi
Aza	İsa Efendi		
Muhasebe Katibi	Hulusi Efendi		
Dava Katibi	Karabet Efendi		
İskenderun İsk. Zabıtası	Necib Efendi		

HVS, 1284, s.78 ; HVS, 1286, s.84.

Belen'deki idarenin başında müdür bulunmaktaydı. İdare ve Dava Meclislerinin üye sayıları 4'tü. Dava Meclisi'nde gayrimüslim bir üye varken, İdare Meclisi'nde gayrimüslim üye bulunmamaktaydı. Belen'e bağlı İskenderun Nahiyesi'nin zabıta memuru da Dava Meclisi'nde yer almaktaydı. 1869'da Belen Kazası, kaymakam tarafından yönetilmeye başlandı. Bunun dışında Dava Meclisi'nin bir üyesi, İdare Meclisi'nin iki üyesi değişmişti. İki meclisin de birer üyesi gayrimüslimdi.

Tablo 17. Belen'de Bulunan Memurlar ve Görevleri (1870-1871)

1287		1288	
Kaymakam	Kadı İsmail Efendi	Kaymakam	Muhammed Bey
Naib	Mustafa Asım Efendi	Naib	Mustafa Asım Efendi
Müftü	Mustafa Efendi	Müftü	Mustafa Efendi
Mai Müdürü	Karabet Ağa	Mai Müdürü	Karabet Ağa
		Meclis-i İdare-i Kaza	
	Meclis-i İdare-i Kaza	Reis	Kaymakam
Reis	Kaymakam	Aza	M. Hilmi Efendi
Aza	M. Hilmi Efendi	Aza	Muhammed Ağa
Aza	Bayezid Efendi	Aza	Ahmet Efendi
Aza	Ahmet Efendi	Aza	Havaca Karabet
Aza	Havaca Karabet	Emlak Vukuat Katibi	Derviş Efendi
		Meclis-i Davai Kaza	
	Meclis-i Davai Kaza	Reis	Naib
Reis	Naib	Aza	Hacı İbrahim Efendi
Aza	Hacı İbrahim Efendi	Aza	Mustafa Efendi
Aza	İsmail Efendi	Aza	Havaca Yakup
Aza	Havaca Yakup	Aza	Bağos Efendi
Emlak Vukuat Katibi	Derviş Efendi	Tapu Katibi	Karabet Efendi
Dava Katibi	Yusuf Efendi	Dava Katibi	Yusuf Efendi
Sandık Emni	Arten Efendi	Sandık Emni	Arten Efendi

HVS, 1287, s.44 ; HVS, 1288, s.43.

Belen Kazası'nın 1870'te kaymakam ve naibi değişmiş, Belen'e müftü ve mal müdürü atanmıştı. İdare ve Dava Meclislerinin bütün üyeleri değişmiş, Dava Meclisi'nin üye sayısı 3'e düşmüştür. Her meclisin birer gayrimüslim üyesi vardı. Ayrıca sandık emini, dava katibi ile emlak ve vukuat katibi adlarıyla 3 yeni memuriyet açılmıştı. 1871 yılında Belen Kazası'nın kaymakamı tekrar değişmişti. İdare Meclisi'nin bir, Dava Meclisi'nin iki üyesi değişmiş ve meclisin üye sayısı 4'e çıkmıştı. Üyelerin ikisi gayrimüslimdi. Bunun dışında tapu katibi de kazaya yeni atanmıştı.

Tablo 18. Belen'de Bulunan Memurlar ve Görevleri (1886)

1303			
Kaymakam	Nazım Bey	Meclis-i Belediye	
Naib	Pertev Efendi	Reis	Şakir Efendi
Müftü	Seyyit Mustafa Efendi	Aza	Halil Ağa
Mal Müdürü	Hilmi Efendi	Aza	Mustafa Efendi
Meclis-i İdare-i Kaza		Aza	Mustafa Ağa
Reis	Kaymakam	Aza	Mehmet Ağa
Aza	Naib Efendi	Aza	Apo Ağa
Aza	Müftü Efendi	Aza	Ohannes Ağa
Aza	Mal Müdürü Efendi	Aza	Oradyan Ağa
Aza	Muhammed Ağa	Aza	Kigurik Ağa
Aza	Halil Ağa	Katip	İbrahim Efendi
Aza	Kigorik Ağa	Ser Tahsildar	İbrahim Efendi
Aza	Arten Ağa	Nüfus Memuru	Hasan Efendi
Mahkeme-i Bidayet		Eytam Müdürü	H. Emin Efendi
Reis	Naib Efendi	Menafi Müdürü	Mahmud Efendi
Aza	Ahmet Efendi	Nüfus Katibi	Zeki Efendi
Aza	Apo Ağa	Emlak Katibi	Ahmet Efendi
Baş Katip	Bayezid Efendi	Tapu Katibi	Rakel Efendi
2.Katip	Ahmet Efendi	Sandık Emni	Yusuf Derviş Efendi
Müstantik Muavini	Akil Efendi	Jandarma Mülazımı	Hasan Ağa
Şeriye Mahk. Katibi	Ahmet Efendi	Jandarma Mülazımı	Muhammed Efendi

HVS, 1303, s.100.

Belen Kazası'nın idaresi 1886'da İdare Meclisi, Bidayet Mahkemesi ve Belediye Meclisi'yle sağlanmaktaydı. İdare Meclisi 7, Belediye Meclisi 8, Bidayet Mahkemesi ise 2 üyeden oluşmuştu. İdare Meclisi'nin 2, Belediye Meclisi'nin 3 üyesi gayrimüslimdi. Ayrıca kazadaki memuriyet sayısı da arttırılmıştı. Bunlar ser tahsildar, nüfus memuru, eytam müdürü, menafi müdürü ve nüfus katibiydi. Bunun dışında Belen Kazası'nda 2 Jandarma Mülazımı bulunmaktaydı.

Tablo 19. Belen'de Bulunan Memurlar ve Görevleri (1888)

1305			
Kaymakam	Uluvan Bey	Meclis-i Belediye	
Naib	Ahmet Şakir Efendi	Reis	Ömer Efendi
Müftü	Seyyit Mustafa Efendi	Aza	Halil Ağa
Mal Müdürü	Vahit Efendi	Aza	Muhammed Ağa
Mal Müdür Muavini	Hüseyin Efendi	Aza	Kigurik Ağa
Tahrirat Katibi	Ahmet Raşid Efendi	Aza	Vanis Ağa
Meclis-i İdare-i Kaza		Aza	Avodik Ağa
Reis	Kaymakam	Katip	Ahmet Efendi
Aza	Naib Efendi	Ser Tahsildar	İbrahim Efendi
Aza	Müftü Efendi	Nüfus Memuru	Hasan Efendi
Aza	Mal Müdürü Efendi	Eytam Müdürü	H. Emin Efendi
Aza	Mustafa Efendi	Menafi Müdürü	Mahmud Efendi
Aza	Mustafa Efendi	Nüfus Katibi	Zeki Efendi
Aza	Siyon Efendi	Mukataa Tapu Katibi	Nezaret Efendi
Aza	Karabet Efendi	Sandık Emni	Yusuf Derviş Efendi
Mahkeme-i Bidayet			
Reis	Naib Efendi		
Aza	Ahmet Efendi		
Aza	Arten Ağa		
Baş Katip	Bayezid Efendi		
Müstantik Muavini	Akil Efendi		
Şeriye Mahk. Katibi	Emin Efendi		

HVS, 1305, s.154.

1888 yılında Belen'deki idare ve belediye meclislerinin üye sayıları 6'ya düşmüştü. İdare Meclisi'nin 2, Bidayet Mahkemesi'nin 1, Belediye Meclisi'nin 3 üyesi gayrimüslimdi. Tahrirat katibi olarak yeni bir memur atanmıştı. 1886 yılında kazada bulunan ser tahsildar, emlak katibi ile jandarma mülazımları artık kazada yer almamaktaydı.

3. 4. Reyhanlı Kazası'ndaki İdari Kurumlarda Çalışan Memurlar

1869 yılında Reyhanlı'da bulunan memurlar az sayıdaydı.

Tablo 20. Reyhanlı'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1869)

1286			
Kaymakam	Halil Ağa	Meclis-i Davai Kaza	
Naib	Efendi	Reis	Naib
Mal Müdürü	Hanna Efendi	Aza	Muhammed Ağa
Meclis-i İdare-i Kaza		Aza	Resul Ağa
Reis	Kaymakam	Aza	Ömer Ağa
Aza	Süleyman Ağa	Dava Katibi	Efendi
Aza	Hurşid Ağa	Sandık Emini	Hanna Efendi
Aza	Mustafa Ağa		

HVS, 1305, s.154

Reyhanlı Kazası'nın başında 1869 yılında kaymakam bulunmaktaydı ve kaza iki meclisle idare edilmekteydi. İdare ve Kaza meclislerinin 3'er üyesi vardı ve üyelerin hepsi müslümandı. Ancak mal müdürü ile sandık emini memurları gayrimüslimdi.

Tablo 21. Reyhanlı'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1870-1871)

1287		1288	
Kaymakam	Vehbi Efendi	Kaymakam	Vehbi Efendi
Naib	Şefik Efendi	Naib	Şefik Efendi
Mal Müdürü	Hanna Efendi	Mal Müdürü	Hanna Efendi
Meclis-i İdare-i Kaza		Meclis-i İdare-i Kaza	
Reis	Kaymakam	Reis	Kaymakam
Aza	Süleyman Ağa	Aza	Muhammed Ağa
Aza	Hurşid Ağa	Aza	Mila Ağa
Aza	Mustafa Ağa	Aza	Hurşid Ağa
Meclis-i Davai Kaza		Meclis-i Davai Kaza	
Reis	Naib	Reis	Naib
Aza	Muhammed Ağa	Aza	Muhammed Ağa
Aza	Resul Ağa	Aza	Ali Ağa
Aza	Ömer Ağa	Aza	Marsel Ağa
Dava Katibi	Bekir Efendi	Dava Katibi	Halef Efendi
Sandık Emini	Hanna Efendi	Sandık Emini	Hanna Efendi
Tapu Katibi	Ahmet Efendi	Tapu Katibi	Ahmet Efendi
Emlak Vukuat Katibi	Muhammed Efendi	Emlak Vukuat Katibi	Muhammed Efendi

HVS, 1587, s. 45 ; HVS, 1288, s. 44.

1870'te Reyhanlı'ya yeni bir kaymakam atanmıştı. Kazada değişmeyen memurlar ise naib, mal müdürü ve sandık eminiydi. İdare ve dava meclislerinin de üyeleri değişmemişti. Emlak ve tapu katipleri ise kazaya yeni atanmışlardı. 1871 yılında

kazadaki meclislerde bulunan üyelerin yeniden oluşturulduğu görülmektedir Fakat her iki mecliste de değişmeyen birer aza vardı.

3. 5. Hassa Kazası'ndaki İdari Kurumlarda Çalışan Memurlar

1865 yılında kurulan Hassa Kazası'nın ilk müdürü Tiyekli Mehmet Bey idi.⁹⁰ 1867 tarihli Halep Vilayet Salnamesi'ne göre Islahiye Kazası'na bağlı bir nahiye olan Hassa'nın zabıta memuru Ahmet Efendi idi.⁹¹

Tablo 22. Hassa'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1868)

1286			
Kaymakam	Hacı Şakir Bey	Meclis-i Davai Kaza	
Naib	Kamil Efendi	Reis	Naib
Mal Müdürü	Kayazı Efendi	Aza	Süleyman Ağa
Meclis-i İdare-i Kaza		Aza	İsmail Ağa
Reis	Kaymakam	Aza	Abdullah Ağa
Aza	İsmail Ağa	Aza	Hacir Ağa
Aza	Muhammed Bey	Dava Katibi	Muhammed Efendi
Aza	Ahmet Ağa	Emlak Mukayyidi	Ali Efendi
Aza	Balla Ağa		

HVS, 1286, s. 71.

Hassa Kazası, 1868 yılında kaymakam Hacı Şakir Bey tarafından idare edilmekteydi. Kazadaki İdare ve Dava Meclislerinin 4'er üyesi vardı. Her mecliste birer üye gayrimüslimdi.

Tablo 23. Hassa'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1869)

1287			
Kaymakam	Hüsnü Bey	Meclis-i Davai Kaza	
Naib	Kamil Efendi	Reis	Naib
Mal Müdürü	Taros Efendi	Aza	Ahmet Efendi
Meclis-i İdare-i Kaza		Aza	İsmail Ağa
Reis	Kaymakam	Aza	Hasan Ağa
Aza	İsmail Ağa	Aza	Hacir Ağa
Aza	Hüseyin Ağa	Dava Katibi	Muhammed Efendi
Aza	Süleyman Ağa	Emlak Mukayyidi	Ali Efendi
Aza	Antuvan Ağa	Sandık Emni	Ohannes Efendi

HVS, 1287, s. 65

⁹⁰ Cevdet Paşa, a.g.e, s. 145.

⁹¹ HVS, 1284, s. 60.

1869'da Hassa'nın kaymakamlığına Hüsnü Bey getirilmişti. İdare ve Dava Meclislerinin üyeleri de değişmişti. Kazaya mal müdürü ve sandık emini yeni atanmıştı.

Tablo 24. Hassa'da Bulunan Memurlar ve Görevleri (1871)

1288			
Kaymakam	Hüsnü Bey	Meclis-i Davai Kaza	
Naib	Ali Efendi	Reis	Naib
Mal Müdürü	Estefan Efendi	Aza	Muhammed Ağa
Meclis-i İdare-i Kaza		Aza	Hüseyin Ağa
Reis	Kaymakam	Aza	Muhammed Efendi
Aza	İsmail Ağa	Aza	Hacir Ağa
Aza	Hüseyin Ağa	Dava Katibi	Muhammed Efendi
Aza	Süleyman Ağa	Emlak Mukayyidi	Ali Efendi
Aza	Antuvan Ağa	Sandık Emini	Ohannes Efendi

HVS, 1288, s.64.

1871'de Hassa Kazası'nın naibi ve mal kalemi değişmişti. İdare Meclisi'ndeki üyeler aynı kalırken, Dava Meclisi'nde Hacir ağa dışındaki tüm üyeler değişmişti. Sandık emini, dava katibi ile emlak katibi ise değişmemişti.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XIX. YÜZYILDA HATAY'IN KÜLTÜREL YAPISI

1. XIX. YÜZYILDA HATAY'DA BULUNAN EĞİTİM KURUMLARI

XIX. yüzyılda Hatay, eğitim açısından oldukça geri durumdaydı. 1824 yılında II. Mahmut'un yayınladığı ferman ile ilköğretim zorunlu kılınmıştı. Ayrıca ilköğretime gereken önemin verilmesi gerektiği 1838'deki Meclis-i Umur-u Nafia'nın raporunda da belirtilmişti. Bu dönemde ilköğretimin önemi anlaşılmış ve yaygınlaştırılmaya çalışılmıştı.⁹² Fakat 1867 yılında Antakya'da bulunan okul sayısı sadece 24 idi.⁹³

Osmanlı Devleti'nde ilköğretim alanında en önemli düzenlemeler 1869'da yayınlanan Maarif Nizamnamesi ile yapıldı. Nizamnameye göre her mahalle ve köyde bir sıbyan okulu açılacaktı.⁹⁴ 1869 yılında Antakya'da 37 mahalle ve 145 köy bulunmaktayken okul sayısı iki yıl öncesine göre değişmemiş, 24 olarak kalmıştı. Bunun dışında Antakya'da 5 medrese vardı.⁹⁵ Aynı yıl Belen Kazası'nda 4 mektep ve 1 medrese yer almaktaydı.⁹⁶ Bu dönemde Belen, 5 mahalle ve 32 köyden oluşmaktaydı.

1871'de Antakya ve Belen kazalarının okul ve medrese sayıları değişmedi.⁹⁷

Bu yıllarda Belen Kazası, eğitim açısından Antakya Kazası'ndan daha iyi durumdaydı. 1869 tarihli Maarif Nizamnamesi'nin üzerinden iki yıl geçmesine rağmen , Antakya'da nizamnameye uygun olarak çalışmalar yapılmamıştı.

1869 tarihli Maarif Nizamnamesi, sadece ilköğretim alanında değil eğitimin her alanında yenilikler getirmişti. Nizamnamede rüştiye mektepleri için de bazı düzenlemeler yapıldı. Nizamnameye göre her 500 haneli kasabada bir rüştiye okulunun

⁹² Bayram Kodaman. "Tanzimat Devri Eğitim Sistemi", **150. Yılında Tanzimat** (Ankara: TTK Yayınları, 1992), s. 481.

⁹³ HVS, 1284, s. 122.

⁹⁴ Açılacak olan sıbyan okulları müslüman, gayrimüslim ve kız- erkek sıbyan okulları olarak ayrılacaktı. Okulların yapımı, onarımı ile öğretmen maaşlarının ödenmesi köy ve mahalle halkına bırakılıyordu. Bkz. Cahit Yalçın Bilim. **Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734- 1876)** (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2002), s. 202.

⁹⁵ HVS, 1286, s. 128.

⁹⁶ HVS, 1286, s. 224.

⁹⁷ HVS, 1288, s. 109 ; HVS, 1288, s. 111.

açılması öngörülmekteydi.⁹⁸ Fakat 1847'de İstanbul'da ilk rüştiyenin açılmasının ardından yirmi beş yıl, Anadolu'da 1859'da açılan ilk rüştiyeden⁹⁹ itibaren on yıl geçmesine ve Maarif Nizamnamesi'nin öngördüğü uygulamalara rağmen 1871 yılında hala Antakya'da bir rüştiye açılmamıştı. XIX. yüzyılın son çeyreğine giren Antakya'nın eğitimdeki bu geri kalmışlığına, yerli halkın eğitime ilgisizliği yanında idarenin de eğitime önem vermeyişi etkindir. Dönemin salnamelerinde eğitimle ilgili çok az bilgi verilmesi veya hiç verilmemesi bunu kanıtlamaktadır.¹⁰⁰

Osmanlı Devleti'nde 1878 yılında başlayan İstibdat Dönemi sırasında eğitim sisteminin en göze çarpan özelliği, genel eğitimde ve okulların yaygınlaşmasında önemli ilerlemelerin sağlanmış olmasıydı. II. Abdülhamit yönetiminin ilk dönemlerinde eğitim alanında yapılan çalışmalar daha yoğundu.¹⁰¹ Aynı dönem içerisinde Suriye-Lübnan bölgesinde artan ulusçu akıma karşı bütünlüğü sağlamak için özellikle bölgedeki eğitime ağırlık verilmiş bölgede gayrimüslimlerin kurduğu okullar üzerinde denetim sağlanmıştı. Ayrıca mevcut sıbyan mektepleri ıslah edilmiş, kız-erkek rüştiyeleri ile idadi ve sultani okulları açılmıştı.¹⁰²

Osmanlı Devleti'nde idarenin eğitime önem vermesiyle beraber Antakya'da azda olsa bir ilerleme yaşanmıştır. 1886 yılında Halep Vilayet Salnamesine göre Antakya'da 10 medrese, 1 rüştiye, 26 sıbyan mektebi ve 5 hıristiyan mektebi vardı. Aynı yıl Belen'de 1 medrese, 1 rüştiye, 3 sıbyan mektebi ve 2 hıristiyan mektebi bulunuyordu. İskenderun Kazası'nda ise 1 müslüman mektebe karşılık 3 hıristiyan mektebi vardı.

Tablo 25. Hatay'da Bulunan Eğitim Kurumları (1886)

1303	Medaris-i İlmiye		Rüştiye		Sıbyan		Gayrimüslim Mektep	
	Sayı	Öğrenci	Sayı	Öğrenci	Sayı	Öğrenci	Sayı	Öğrenci
ANTAKYA	10	128	1	140	26	690	5	290
İSKENDERUN	-	-	-	-	1	20	3	58
BELEN	1	32	1	53	3	175	2	105

HVS, 1303, s.225.

⁹⁸ Müslümanlar ve gayrimüslimler için ayrı ayrı kurulacak olan rüştiye mektepleri, gayrimüslimler tarafından da açılabilirdi. Bkz. Bilim, a. g. e, s. 232 vd.

⁹⁹ Bilim, a. g. e, s. 225 vd.

¹⁰⁰ Bkz. HVS, 1284 vd.

¹⁰¹ Yahya Akyüz. **Türk Eğitim Tarihi** (İstanbul: Kültür Koleji Yayınları, 1984), s. 196.

¹⁰² İber Ortaylı. "19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan", **Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim** (Ankara: Turhan Kitabevi, 2000), s. 162.

Antakya'da bulunan 10 medresede 128 öğrenci okurken, tek rüştiyenin 140 öğrencisi vardı. En kalabalık öğrenci sayısı 690 ile sıbyan mekteplerindeydi. Hıristiyan 5 okulun ise 290 öğrencisi vardı. Antakya Kazası'na toplam 958 müslüman öğrenciye karşılık 290 hıristiyan öğrenci bulunmaktaydı. Belen'deki medresenin 32, rüştiyenin de 53 öğrencisi vardı. Belen'de sıbyan okullarında okuyan müslüman öğrencilerin sayısı 105 idi. Eğitim açısından geride olan İskenderun'da ise sadece ilkokul vardı ve hıristiyan öğrencilerin sayısı müslüman öğrencilerin sayısını üçe katlıyordu. Belen'deki toplam müslüman öğrenci sayısı 260, hıristiyan öğrenci sayısı 105 idi. İskenderun'da ise 20 müslüman öğrenciye karşılık 58 gayrimüslim öğrenci bulunmaktaydı.¹⁰³

1888 yılında da Antakya, Belen ve İskenderun'daki eğitim kurumlarının ve öğrencilerinin sayısı değişmemiştir.¹⁰⁴

Hatay'daki eğitim durumuyla ilgili ayrıntılı bilgi veren Cuinet, 1891'de Antakya'da 10, Belen'de 1 medrese ve birer ortaöğretim kurumu vardı. Cuinet, İskenderun Kazası'nda ise medrese ve ortaokul olmadığını, yalnızca 1 müslüman ve 3 hıristiyan ilkokulu bulunduğunu belirtmiştir.

Tablo 26. Hatay'da Bulunan Eğitim Kurumları (1891)

1891	MÜSLÜMAN						HIRİSTİYAN	
	Medrese		OrtaÖğretim Kurumu		İlkokul		İlkokul	
Kazalar	Okul	Öğrenci	Okul	Öğrenci	Okul	Öğrenci	Okul	Öğrenci
ANTAKYA	10	128	1	140	26	690	5	290
İSKENDERUN	-	-	-	-	1	20	3	58
BELEN	1	32	1	53	3	175	2	105
TOPLAM	11	160	2	193	30	885	10	453

Cuinet, a.g.e, s. 20.

Antakya Kazası'nda değişik okullarda eğitim gören müslüman öğrenci sayısı 958, hıristiyan öğrenci sayısı ise 290 idi. İskenderun Kazası'nda okula giden 20 müslüman ve 58 hıristiyan öğrenciye karşılık Belen Kazası'nda 260 müslüman ve 105 hıristiyan öğrenci vardı. 160 medrese öğrencisi varken, rüştiyede okuyan öğrenci sayısı 193'tü. Hıristiyan, müslüman toplam öğrenci sayısı ise 1.338 idi. Hatay'da toplam 53 okul ve bu okullarda okuyan 1691 öğrenci bulunmaktaydı.¹⁰⁵ Bu verilerdeki dikkat

¹⁰³ HVS, 1303, s. 225. Bkz. Belge no: 4.

¹⁰⁴ HVS, 1305, s. 213.

¹⁰⁵ Cuinet, a.g. e, s. 20. Bkz. Belge no: 5.

çekici nokta, müslüman okul sayısının üçte bir oranında olan hıristiyan okullarının, öğrenci sayısı olarak müslüman okullarda okuyan öğrencilerin yarısı kadar öğrenciye sahip olmalarıydı. Bu sonuç, gayrimüslimlerin eğitime verdikleri önemin açık bir göstergesiydi. Ancak eğitime bu kadar önem veren hıristiyanların, sadece ilkokullarının bulunması ilginç bir durumdu. İlkokuldan sonra hıristiyan çocukların ne yaptığı belirsizdi.

1893- 1894 yıllarında Antakya Kazası'nda 40 sıbyan okulu açılmıştı. Kazada ayrıca 1 rüştiye bulunmaktaydı. Bu dönemdeki en önemli gelişme Antakya'da kütüphanelerin açılması ve medreselerle birlikte sayılarının 27'ye ulaşmasıydı.¹⁰⁶ İskenderun Kazası'nda ise sadece sıbyan okulları vardı ve sayıları da 6 idi. İskenderun'da henüz medrese ve rüştiye açılmamıştı.¹⁰⁷

1898 tarihli Halep Vilayet Salnamesi'ne göre Antakya Kazası'nda 27 medrese ve kütüphane, 1 rüştiye ve 39 müslüman sıbyan mektebi açılmıştı.

Tablo 27. Hatay'da Bulunan Eğitim Kurumları (1898)

1316	ANTAKYA	İSKENDERUN
Sıbyan Okulu	-	6
Medrese	27	-
Kütüphane		
Rüştiye	1	-
İptidai	39	-
Rum Okulu	3	-
Ermeni Okulu	1	-
Protestan Okulu	2	-
Musevi Okulu	1	-

HVS, 1316, s. 225 ; HVS, 1316, 216.

Antakya'da müslüman okulları dışında 3 Rum okulu, 2 Protestan ilkokulu ve 1 Musevi ilkokulu bulunmaktaydı. Antakya'da bulunan çeşitli düzeylerdeki bu okullarda okuyan toplam öğrenci sayısı 1526 idi.¹⁰⁸ İskenderun'da ise hala 6 sıbyan mektebi bulunmaktaydı.¹⁰⁹

XIX. yüzyılda siyaset arenasına çıkan Amerika, Protestanlığı yaymak amacıyla özellikle Suriye, Lübnan ve Çukurova bölgelerine misyoner göndermişti. Misyonerlerin

¹⁰⁶ HVS, 1311, s. 206.

¹⁰⁷ HVS, 1311, s. 198.

¹⁰⁸ HVS, 1316, s. 225. Bkz. Belge no: 6.

¹⁰⁹ HVS, 1316, s. 216.

XIX. yüzyılda siyaset arenasına çıkan Amerika, Protestanlığı yaymak amacıyla özellikle Suriye, Lübnan ve Çukurova bölgelerine misyoner göndermişti. Misyonerlerin açtıkları Amerikan okullarının sayısı XIX. yüzyılda 400'e yaklaşmıştı.¹¹⁰ Hatay'da da 1900 yılında Amerikalıların kilise ve okulları vardı. Belen'de yine aynı şekilde kilise ve ilkokul açmışlardı. Antakya Kazası'na bağlı Süveydiye Nahiyesi'nde ise Amerikalılar kız ve erkek okulları açmışlardı.¹¹¹ Nahiyelere kadar yayılmış bu okullar, büyük ölçüde toplumdan izole edilmiş bir ortama sahiplerdi ve belirli gruplara hitap eden kuruluşlardı.

2. XIX.YÜZYILDA HATAY'DAKİ EĞİTİM KURUMLARINDA ÇALIŞANLAR

Hatay'daki eğitim kurumları ile ilgili bilgi çok kısıtlı verilmiştir. Eğitimle ilgili bilgilere ancak yüzyılın sonlarında rastlanılmaktadır. 1886 tarihli Halep Vilayet Salnamesi'ne göre Süveydiye Nahiyesi'nin muallim-i sanisi Osman Nuri Efendi idi.¹¹² 1888 yılında Belen Kazası'nda bulunan rüştiyenin muallim-i sanisi de Nuri Efendi idi.¹¹³

1893-1894 yılında Antakya'daki rüştiyede iki öğretmen yanında bir Fransızca öğretmeni bulunmaktaydı. Fakat Fransızca öğretmeni atanmamış yerine bir vekil tayin edilmişti. Bunun dışında bir Rika öğretmeni ve bevvab¹¹⁴ görev yapıyordu.¹¹⁵

Tablo 28. Hatay'daki Eğitim Kurumlarında Çalışanlar (1893-1894)

1311	ANTAKYA	İSKENDERUN
		Mekteb-i Rüştiye
Muallim-i Evvel	Hacı Bekir Efendi	Muhammed Efendi
Muallim-i Sani	Ahmet Efendi	-
Fransızca Mua. Vekili	Ali Rıza Efendi	-
Rika Muallimi	İzzet Efendi	-
Bevvab	Kasım Ağa	Şükrü Efendi

HVS, 1311, s. 202 ; HVS, 1311, s. 154.

¹¹⁰ İlber Ortaylı. " Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları", **Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim** (Ankara : Turhan Kitabevi, 2000), s. 324.

¹¹¹ Ortaylı, **Amerikan Okulları**, s. 329.

¹¹² HVS, 1303, s. 151.

¹¹³ HVS, 1305, s. 154.

¹¹⁴ Bevvab, Osmanlı döneminde okullarda bulunan hizmetlilere verilen addır.

¹¹⁵ HVS, 1311, s. 202.

1893- 1894 tarihinde İskenderun Kazasında bulunan rüştiyede bir öğretmen ve bir bevvaptan başka çalışan yoktu. Rüştiye'nin Muallim-i Evveli Muhammed Efendi, bevvab ise Şükrü Efendi idi. Rüştiye'nin 25 öğrencisi vardı.¹¹⁶

1898 tarihli Halep Vilayet Salnamesi'ne göre Antakya Kazası'nda bulunan Rüştiye Mektebi'nin çalışanlarında bir değişiklik olmamıştır. Fakat Rika öğretmeni artık okulda bulunmamaktaydı. Rüştiye'nin öğrenci sayısı ise 52 idi.¹¹⁷

Tablo 29. Hatay'daki Eğitim Kurumlarında Çalışanlar (1898)

1316	ANTAKYA	İSKENDERUN
		Mekteb-i Rüştiye
Muallim-i Evvel	Hacı Bekir Efendi	Ömer Kadri Efendi
Muallim-i Sani	Ahmet Efendi	Yahya Efendi
Fransızca Mua. Vekili	Ali Rıza Efendi	-
Hüsn-ü Hat Muallimi	-	Ziya Efendi
Bevvab	Kasım Ağa	Şükrü Efendi

HVS,1316, s.221 ; HVS, 1316, s.212.

İskenderun'daki Rüştiye Mektebi'nin beş yılda gelişme gösterdiği görülmektedir. Daha önce bir öğretmen ve bir bevvaptan oluşan okul çalışanları 1898'de çoğalmıştı. Yeni muallim-i evvel Ömer Kadri Efendi yanında muallim-i sani Yahya Efendi ve Hüsn-ü Hat muallimi Ziya Efendi de yeni atanmıştı. Bevvab Şükrü Efendi ise değişmemişti. Öğrenci sayısı ise 25'ten 30'a yükselmişti.

1898 yılına ait Halep Vilayet Salnamesi'nde verilen bilgilere göre İskenderun Kazası'nda bulunan İptidai Okulunun öğrenci sayısı 100 idi ve sadece bir öğretmeni vardı. Okulda bevvab bile bulunmamaktaydı.

İskenderun Kazası'na bağlı olan Arsuz Nahiyesi'nin dört karyesinde iptidai okulları bulunmaktaydı. Kilise Oku Karyesi'nde Abdülhamit Efendi, Ağca Karyesi'nde Abdülkadir Efendi, Hevveb Karyesi'nde Mustafa Efendi öğretmen olarak çalışmaktaydı. Arsuz'daki toplam öğrenci sayısı da 90 idi. İskenderun Kazası'nda ise toplam 220 öğrenci bulunmaktaydı.¹¹⁸

¹¹⁶ HVS, 1311, s. 195.

¹¹⁷ HVS, 1316, s. 221.

¹¹⁸ HVS, 1316, s. 212 vd.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

XIX. YÜZYILDA HATAY'IN SOSYAL YAPISI

1. DEMOGRAFİK YAPI

XIX. yüzyılda Halep Merkez Sancağı'nda, Suriyeli Araplar, Nusayriler, Türkler, Çerkezler gibi farklı etnik kökenli müslümanlar bulunmaktaydı. Ayrıca Katolik Ermeniler, Yunan kökenli Katolik olan Melkitler, Katolik Suriyeliler, Maruniler, Keldaniler ve Latinler gibi Hıristyan Katolik mezheplere bağlı topluluklar da vardı. Bunun dışında Gregoryen Ermeniler, Jakobit Süryaniler, Katolik olmayan Keldaniler ve Protestanlar gibi Katolik mezhebi dışında kalan Hıristyanlar ve Museviler de yaşamaktaydı. Halep Merkez Sancağı'nın sahip olduğu bu nüfus yapısı Antakya, İskenderun ve Belen Kazaları'nda da görülmekteydi.

Antakya ve İskenderun'da yaşayan müslümanlar Suriye, Mısır, Kalde ve Arabistan kökenliydi. Türkler ise Anadolu'dan gelmişlerdi.¹¹⁹

XIX. yüzyıl ortalarında Fırka-i İslahiye çalışmaları nedeniyle bölgede bulunan Cevdet Paşa, Antakya ve çevresindeki kazaların hane sayılarını vermiştir.

Tablo 30. Hatay'ın Demografik Yapısı (1865)

Kazalar	Müslüman	Müslüman Olmayan	Toplam
ANTAKYA	8.775	1.129	9.904
BELEN	1.729	312	2.041
HASSA	1.118	100	1.218
REYHANLI	2.200	-	2.200
PAYAS	1.213	447	1.660
TOPLAM	15.035	1.988	17.023

Cevdet Paşa, a.g.e, s.222.

Cevdet Paşa, Antakya'nın hane sayısını 8775, Belen'in hane sayısını 1729 olarak belirlemiştir. Antakya'daki gayrimüslimlerin hane sayısı 1129 iken Belen'de

¹¹⁹ YA, s. 3396.

312, Payas'ta 447, Hassa'da 100 hane gayrimüslimlere aitti. Reyhanlı'da ise gayrimüslim bulunmamaktaydı. Hatay'da bulunan toplam hane sayısı müslüman olarak 15035, gayrimüslim olarak 1988 idi. Buna göre Hatay'da müslümanlar ile gayrimüslim hane sayısı dolayısı ile nüfus oranı arasında büyük bir fark vardı.¹²⁰

Cevdet Paşa'nın verdiği bilgiler 1867 tarihli Halep Vilayet Salnamesi'nde de doğrulanmıştır. Salnameye göre de Antakya'daki müslümanların hane sayısı 8775 idi. Salname bunun yanı sıra hıristyanların 1096, musevilerin 33 haneye sahip olduklarını kaydetmiştir. 1867 yılında Antakya'daki toplam hane sayısı ise 9904 idi.¹²¹

1868 yılına ait Halep Vilayet Salnamesi Antakya'nın hane sayısı yanında nüfusunu da belirtmiştir.

Tablo 31. Hatay'daki Demografik Yapı (1868)

1285	Müslüman		Hıristiyan		Musevi		Toplam	
	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus
ANTAKYA	8.775	22.485	1.096	3.903	73	168	9.944	26.556
HASSA	987	2.680	73	252	-	-	1.060	2.932

HVS, 1285, s. 298 vd.

Antakya'nın 1868'deki toplam nüfusu 26.556 idi. Bunların 22.485'i müslüman iken, 3.903'ü hıristiyan 168'i museviydi . Hassa'da ise müslüman nüfusun sayısı 2.680 iken, hıristiyan nüfus 252 idi. Hassa'da musevi bulunmamaktaydı. Cevdet Paşa, 1865'te Hassa'nın hane sayısını 1.218 olarak göstermesine karşın 1.868'de Hassa'daki toplam hane sayısı 1.060'a düşmüştü. Hassa'da üç yıl içinde müslüman hane sayısı yaklaşık 120, gayrimüslim hane sayısı da 25 ev azalmıştı. Bunun dışında nüfus sayısı ile hane sayısı birbirine oranlandığında ortaya ilginç sonuçlar çıkmaktadır. Müslümanlarda hane başına ortalama 2 kişi, hıristiyanlarda ve musevilerde 3'er kişi düşmekteydi. 1868'deki zaman düşünüldüğünde özellikle kalabalık aile şeklinde yaşayan müslümanların, hane sayısına karşı nüfusları çok düşüktü. Hassa'da ise genel ortalama her evde 3 kişinin yaşadığıydı.¹²²

1869 yılı hakkında bilgi veren Halep Vilayet Salnamesi, Antakya ve Hassa yanında Reyhanlı ile ilgili nüfus bilgilerini de vermiştir.

¹²⁰ Cevdet Paşa, a.g.e, s. 222 vd.

¹²¹ HVS, 1284, s. 122.

¹²² HVS, 1285, s. 298 vd. Bkz. Belge no: 7.

Tablo 32. Hatay'daki Demografik Yapı (1869)

1286	Müslüman		Hıristiyan		Musevi		Toplam	
	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus
ANTAKYA	8.775	22.485	1.270	3.903	73	168	10.118	26.556
REYHANLI	2.011	6.061	-	-	-	-	2.011	6.061
HASSA	1.111	2.944	91	295	16	36	1.218	3.275

HVS, 1286, s. 226 vd.

1869 yılında Antakya'da bulunan müslüman ve musevilerin nüfus ve hane sayıları değişmemiştir. Hıristiyan nüfusta da bir değişiklik olmamasına rağmen hane sayısı geçen yıla göre yaklaşık 200 hane artmıştı. Hassa Kazası'nın da nüfusu bir yıl öncesine göre artarak 1.111'e hane sayısı da 2944'e çıkmıştı. Hıristiyan nüfus sayısı 295'e, hıristiyan hane sayısı da 91'e yükselmişti. 1869 yılında Hassa'nın nüfusundaki en önemli değişiklik ise kazaya musevilerin yerleşmesiydi. Musevilerin sayısı 36 idi ve 16 hanede oturmuşlardı. Reyhanlı'nın toplam nüfusu 1869'da 6.061'e yükselmiş hane sayısı ise 2.011'e düşmüştü.¹²³

1871 yılında Antakya Kazası'nın nüfus yapısına bakıldığında Antakya'nın nüfusunun iki yıl öncesine oranla iki kat arttığı görülmektedir.

Tablo 33. Hatay'daki Demografik Yapı (1871)

1288	Müslüman		Hıristiyan		Musevi		Toplam	
	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus
ANTAKYA	8.775	37.346	1.270	7.803	73	328	10.118	45.477
HASSA	1.050	2.946	91	302	16	26	1.157	3.274
BELEN	1.735	10.570	323	2.260	-	-	2.058	12.830

HVS, 1288, s. 182.

1871'de Antakya'daki müslüman hane sayısı değişmezken, müslüman nüfus iki yıl öncesine göre yaklaşık 15.000 kişi artarak 37.346 olmuştu. Böylece her hanede oturan ortalama 5 kişiye yükselmiş ve normale dönmüştü. Antakya'nın hıristiyan nüfusunda da 1871'de büyük bir artış olmuştu. Hıristiyan hane sayısında bir değişme olmazken , hıristiyan nüfusun sayısı 7.803'e yükselmişti. Antakya'nın genel nüfus artışı

¹²³ HVS, 1286, s. 226 vd.

musevilerde de görülmekteydi. Musevilerin hane sayısı değişmezken nüfus iki kat artarak 168'den 328'e yükselmişti. Antakya Kazası'nın toplam nüfusu 45.477 olurken toplam hane sayısı değişmemiştir.

Hassa Kazası'nın toplam nüfusu bir kişi azalarak 3.274 olmuş, hane sayısı ise 1.157'ye düşmüştü. Hassa'nın nüfusunda iki yıl öncesine göre önemli bir değişiklik yaşanmamış yalnız musevilerin sayısında bir azalma olmuş ve sayıları 26'ya düşmüştü. Bunun dışında musevi ve hıristiyan hane sayısında bir değişiklik olmazken müslüman hane sayısında bir azalma olmuş ve 1.050'ye düşmüştü.

1871 yılında Belen Kazası'nın toplam nüfusu 12.830, toplam hane sayısı da 2.058 idi. 1865 yılında 2.041 olan hane sayısına 6 yıl geçmesine rağmen sadece 17 hane eklenmişti. Hassa'daki hanelerin 1.735'inde müslümanlar, 323'ünde hıristiyanlar oturmaktaydı. 1865'ten 1871'e kadar geçen sürede gayrimüslimlere ait hane sayısı üç kat artmıştı. Bu arada Belen'deki gayrimüslim nüfus azımsanmayacak sayıda idi. Belen'de 2260 hıristiyan oturmaktaydı. Fakat 1871 yılında Belen'de önemli bir hıristiyan çoğunluk olmasına rağmen musevi yoktu. Museviler, büyük olasılıkla Belen yerine merkez olan Antakya'nın yanısıra daha aktif ticaretin yaşandığı Payas ve İskenderun'da bulunmayı tercih etmekteydiler.¹²⁴

1878 tarihinde Antakya Kazası'nın nüfusu 28.025 kişiden ibaretti. Toplam hane sayısı da 7.061 idi. Antakya'nın 7 yıl içinde hane sayısındaki ve nüfusundaki bu önemli azalışın sebebi 1872 yılında meydana gelen şiddetli deprem ve yaptığı yıkımdı.

Tablo 34. Hatay'daki Demografik Yapı (1878)

1295	Müslüman		Hıristiyan		Musevi		Toplam	
	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus
ANTAKYA	5.500	24.575	1.500	3.282	61	168	7.061	28.025
HASSA	1.190	3.750	103	306	4	6	1.297	4.062
BELEN	1.752	2.491	323	1.394	-	-	2.075	3.885

HVS, 1295, s.117 vd.

Antakya'nın önceki yıllarda 8.775 olan müslüman hane sayısı 1878'de 5.500'e inmişti. Ayrıca 1871'de 37.346 olan müslüman nüfus 24.575 olmuştu. Hıristiyan nüfus da 7 yıl öncesi rakamlarına göre 4.600 kişi azalarak 3.282'ye, hane sayısı da 1.500'e

¹²⁴ HVS, 1288, s. 182. Bkz. Belge no: 8.

düşmüştür. Musevi nüfusta da kayıplar yaşanmış ve Antakya'daki Museviler'in sayısı 168'e, hane sayısı da 61'e inmişti.

Nüfus açısından Antakya'dan daha fazla kayıp yaşayan Belen'in toplam nüfusu 1878'de 3.885'e düşmüştür. Belen'de 7 yıl öncesinde yaşayan nüfusun sadece dördte biri kalmıştı. Fakat bu büyük nüfus yitimine rağmen Belen'deki hane sayısında bir artma yaşanmış ve 2.075'e ulaşmıştır. Müslüman nüfusun hane sayısı 1.752'ye yükselirken nüfus 1871'e göre beşte dördlük bir kayıp vererek 2.491'e düşmüştür. Hıristiyanların 7 yıl önceki hane sayısında bir değişme olmazken, nüfuslarında yarı yarıya bir azalma yaşanmış ve 1.394'e düşmüştü. Belen'de bulunan hane sayılarında artış olurken nüfustaki bu büyük azalış, 1872'de meydana gelen depremdeki ölümler yanında deprem korkusu nedeniyle kazadan göçlerin yaşanmasıyla açıklanabilir.

1878'de Hassa Kazası, 1.297 haneye ve 4.062 nüfusa sahipti. Nüfusun 3.750'si müslüman, 103'ü hıristiyan, 6'sı museviydi. Diğer yıllara göre Hassa'daki musevi sayısı azalırken, müslüman ve hıristiyan sayısında artış yaşanmıştı.¹²⁵

1886 yılına gelindiğinde Antakya'da büyük bir gelişme olduğu görülmektedir. Antakya 16.477 haneden oluşmaktaydı. Bunların 14949'u müslümanlara 1.498'i gayrimüslimlere aitti.¹²⁶ 1886 tarihli Halep Vilayet Salnamesi'nde hane sayısı dışında nüfus sayıları verilmemiştir. Fakat her hanede ortalama 4 kişinin yaşadığı varsayılarak Antakya'nın nüfusu hakkında bir fikir edinilebilir. Buna göre Antakya'daki müslüman nüfus 60.000, hıristiyan nüfus da 6.000 dolaylarındadır. 1886'da Antakya'nın toplam nüfusu ise 66.000 civarındadır.

İskenderun ise 1886'da 1.577'si müslüman, 1.675'i hıristiyan ve 22'si musevilere ait olmak üzere toplam 3.274 haneden oluşmaktaydı.¹²⁷ İskenderun, limana sahip olması ve bu limanın Suriye çevresinin sahip olduğu tek liman olması nedeniyle¹²⁸ XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişen bir ticaret merkezi haline gelmişti. Bir ticaret şehri olması sonucunda nüfusun çoğunluğunu gayrimüslimler oluşturmaktaydı. İskenderun'un 1886'daki nüfusu hakkında bir fikir edinebilmek için her hanede 4 kişi yaşadığı varsayılarak müslümanların 6.300, hıristiyanların 6.700, musevilerin 90 toplam nüfusun ise 13.090 olduğu söylenebilir.

¹²⁵ HVS, 1295, s. 116 vd. Bkz. Belge no: 9.

¹²⁶ HVS, 1303, s. 181.

¹²⁷ HVS, 1303, s. 192.

¹²⁸ Cevdet Paşa, a.g.e, s. 230.

Belen Kazası'da 1886 yılında 700 haneden ve 3.807 kişiden oluşmaktaydı.¹²⁹ Belen'de geçen 8 yıl içinde hem hane hem nüfus sayısında bir gerileme yaşanmıştı. 1878'de 2.075 olan hane sayısı büyük bir düşüş göstererek 700'e kadar inmişti, nüfus ise 3.807'ye gerilemişti. Yüzyılın sonlarında İskenderun gelişmeye başlarken, Belen'in gerilediği ve Belen'deki nüfusun merkez Antakya ile gelişen İskenderun'a kaydığı görülmektedir.

1888 yılında da Antakya'nın hane sayısında bir değişiklik olmamış 16.477 olarak kalmıştı.¹³⁰ Aynı yılda İskenderun'un hane sayısında bir değişme olmamıştır.¹³¹

1891'de bölgede bulunan Fransız araştırmacı ve seyyah Cuinet'e göre Antakya Kazası'nın toplam nüfusu 62.850 idi.

Tablo 34. Hatay'ın Demografik Yapısı (1891)

	ANTAKYA	İSKENDERUN	BELEN
Suriyeli Arap	20.000	10.000	8.200
Nusayri	10.000	-	-
Türk	10.000	1.000	53
Kürt	3.000	1.500	-
Çerkez	3.000	-	-
Melsit	2.500	2.646	-
Ermeni(katolik)	2.500	1.500	500
Süryani	2.000	1.000	910
Keldani	2.000	500	1.000
Rum(ortadoks)	1.000	1.000	-
Ermeni(Gregoryen)	2.084	1.142	100
Jakobit Süryani	2.500	1.500	-
Keldani(birleşik olm)	2.000	1.500	-
Musevi	266	42	2
TOPLAM	62.850	23.330	10.765

Cuinet, a.g. e. s. 7.

Cuinet'e göre Antakya 'da toplam 46.000 müslüman yaşamaktaydı. Bu nüfusun 20.000'i Suriyeli Arap, 10.000'i Nusayri, 10.000'i Türk, 3.000'i Kürt, 3.000'i Çerkez idi. XIX. yüzyıl sonunda Antakya Kazası'ndaki toplam hıristiyan nüfus 16.584'tü. Bu nüfusun 2.500'ü Rum Katolik(Melsit), 2.500'ü Ermeni Katolik, 2.000'i Süryani, 2.000'i Keldani, 1.000'i Rum Ortadoks, 2.084'ü Ermeni Gregoryen, 2.500'ü Jakobit

¹²⁹ HVS, 1303, s. 188.

¹³⁰ HVS, 1305, s. 173.

¹³¹ HVS, 1305, s. 176.

Süryani, 2.000'i de dağınık halde bulunan Keldanilerdi. Aynı dönemde Antakya Kazası'nda yaşayan museviler 266 kişiydi.¹³² Cuinet, Antakya Kazası dışında Antakya şehrinin nüfus dağılımını da vermiştir. Cuinet'e göre Antakya şehrinin nüfusu 23.550 kişiydi. 16.000 müslümanın 10.000'i Arap, Suriyeli, Türk vs.den, 6.000'i Nusayrilardan oluşmaktaydı. 7.550 gayrimüslimin 3.500'ü Katolik ve Ortadoks Rumlardan, 3.784'ü Katolik ve Gregoryen Ermenilerden, 266'sı da Musevilerdendi.¹³³

Antakya'nın nüfusuna genel olarak bakıldığında, değişik etnik gruplardan oluştuğu ve bunların azımsanmayacak bir nüfus oranına sahip oldukları görülmektedir. Gayrimüslimlerden Ermeniler en fazla sayıdayken, Museviler en az sayıya sahip gruptu. Musevilerin tümü şehir merkezinde yaşamaktaydı.

Cuinet'e göre 1891'de İskenderun Kazası'ndaki toplam nüfus 23.330 idi. 12.500'ü müslüman olan nüfusun 10.830'u da gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Müslümanların 10.000'i Suriyeli Arap, 1.000'i Türk, 1.500'ü ise Kürttü. İskenderun'da Nusayri ve Çerkez bulunmamaktaydı. Gayrimüslim 10.800 kişiden 2.646'sı Rum Katolik, 1.500'ü Ermeni Katolik, 1.000'i Süryani, 500'ü Keldani, 1.000'i Rum Ortadoks, 1.142'si Ermeni Gregoryen, 1.500'ü Jakobit Süryani, 1.500'ü dağınık halde bulunan Keldani ve 42'si Museviydi.¹³⁴ Bunun dışında Cuinet, İskenderun şehrindeki nüfusun dinsel dağılımını vermiştir. Buna göre 1891 yılında İskenderun'da 6.850 kişi yaşamaktaydı. Şehirdeki nüfusun 3.255'i müslüman, 3.553'ü hıristiyan, 42'si de museviydi.¹³⁵

İskenderun Kazası nüfusunda müslümanlar daha fazlayken, İskenderun şehrinde gayrimüslimlerin sayısı daha fazlaydı. Bunun en önemli nedeni kuşkusuz ki, bir liman kenti ve Ortadoğu'daki ticaret yollarının çıkış noktası olan İskenderun'un aktif bir ticaret merkezi olmasıydı. İskenderun'daki ekonomik ve sosyal yaşama Rumlar ve Ermeniler ağırlığını koymuştu. İskenderun'da bulunan Rumların sayısı Antakya'da bulunan Rumların sayısından daha fazlaydı.

1891'de Belen Kazası'nda 8.253'ü müslüman, 2.512'si gayrimüslim olmak üzere toplam 10.765 kişi bulunmaktaydı. Müslümanların 8.200'ü Suriyeli Arap iken 53'ü Türk'tü. Belen'de Katolik Ermeniler 500, Süryaniler 910, Keldaniler 1.000,

¹³² Cuinet, a.g. e, s. 7. Bkz. Belge no: 10.

¹³³ Cuinet, a.g. e, s. 62. Bkz. Belge no: 11.

¹³⁴ Cuinet, a.g. e, s. 7.

¹³⁵ Cuinet, a.g. e, s. 68.

Gregoryyen Ermeniler 100 kişiydiler. Belen'deki musevilerin sayısı ise sadece 2 idi.¹³⁶ Belen şehrinin nüfusu ise 4.200 idi. Belen şehrindeki nüfusun 4.000'i müslüman, 200'ü hristiyandı.¹³⁷ Belen Kazası'nda hiç Rum bulunmamaktaydı. Buna karşın 1.500 Ermeni ve 1.000 Keldani vardı.

1893- 1894 yılına ait nüfus istatistiklerinde Antakya ve İskenderun kazalarındaki nüfusun dinsel dağılımı yanında erkek ve kadın sayısı da verilmişti. Antakya'da 30.815'i kadın, 33.287'si erkek olmak üzere toplam 64.102 kişi yaşamaktaydı.

Tablo 35. Hatay'ın Demografik Yapısı (1893-94)

1311	ANTAKYA		İSKENDERUN	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Müslüman	27.588	30.048	5.090	6.073
Ermeni(katolik)	5	7	115	183
Ermeni	1.168	1.205	208	353
Rum	1.777	1.751	544	723
Musevi	126	128	9	8
Protestan	146	138	-	-
Latin	5	10	-	-
TOPLAM	30.815	33.287	5.966	7.340

HVS, 1311, s. 200 vd.

Antakya Kazası'nda bulunan kadın sayısı, genelde erkeklerden daha azdı. Müslüman nüfusun 27.588'i kadinken 30.048'i erkekti. Antakya'daki müslüman sayısı 57.636 olmasına karşın gayrimüslimler 6.466 kişiydi. Antakya'daki gayrimüslim kadın sayısı 3.227 iken erkek sayısı 3.239'du. Gayrimüslim kadınların 5'i Katolik Ermeni, 1.168'i Ermeni, 1.777'si, Rum, 126'sı Musevi, 146'sı Protestan, 5'i Latindi. Gayrimüslim erkeklerden 7'si Katolik Ermeni, 1.205'i Ermeni, 1.751'i Rum, 128'i Musevi, 138'i Protestan, 10'u Latindi. Rum ve Protestan kadın sayıları erkeklerden daha fazlaydı. 1893-1894'te Antakya'da toplam 2.385 Ermeni, 3.528 Rum, 254 Musevi, 284 Protestan ve 15 Latin bulunmaktaydı.

1893- 1894 yılında İskenderun'un nüfusu 13.306'ya düşmüştü. Nüfusun 5.966'sı kadın, 7.340'ı ise erkekti. Kadın nüfusun 5.090'ı müslüman, 115'i Katolik Ermeni, 208'i Ermeni, 544'ü Rum, 9'u Musevi olmak üzere 876'sı gayrimüslimdi.

¹³⁶ Cuinet, a. g. e, s. 7.

¹³⁷ Cuinet, a. g. e, s. 83.

İskenderun'da 6.073 Müslüman erkek bulunmasına karşın 1.267 gayrimüslim erkek bulunmaktaydı. Bunların 183'ü Katolik Ermeni, 353'ü ermeni, 723'ü Rum, 8'i de Museviydi. Kazada toplam 11.163 Müslüman, 859 Ermeni, 1.267 Rum ve 17 Musevi yaşamaktaydı. İskenderun'daki Rum nüfusu müslümanlardan sonra gelen ikinci gruptu. Ayrıca İskenderun'daki gayrimüslim nüfusun eskisine oranla daha azaldığı ve 2.143'te kaldığı görülmektedir. Antakya'ya yeni yerleşen Protestan ve Latinler İskenderun'da bulunmamaktaydı. Ayrıca daha önce kaynaklarda görülmeyen Protestanların 284 kişiyle Antakya'ya yerleşmesi dikkat çekicidir. Anlaşılan zaman içinde Amerikan misyonerlerinin faaliyetleri gelişmiş ve Antakya'yı da etkilemişti.¹³⁸

1898 yılında Antakya'nın nüfusu 67.540'a yükselirken, İskenderun'un nüfusu 13.240'a düşmüştü.

Tablo 36. Hatay'ın Demografik Yapısı (1898)

1316	ANTAKYA		İSKENDERUN	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Müslüman	28.945	31.787	5.427	5.986
Ermeni(katolik)	5	7	110	150
Ermeni	1.172	1.290	122	300
Rum	1.782	1.966	485	635
Musevi	138	121	9	16
Protestan	148	164	-	-
Latin	5	10	-	-
TOPLAM	32.195	35.345	6.153	7.087

HVS, 1316, s.231 ; HVS, 1316, s.218.

Antakya'daki müslüman nüfusun 28.945'i kadın iken 31.787'si erkekti. Gayrimüslim kadınların sayıları 3.250 iken erkek sayısı 3.558 idi. Antakya'da toplam 2.474 olan Ermenilerin 1.177'si kadın, 1.297'si erkekti. Rumların 1.787'si kadın, 1.966'sı erkek olmak üzere sayıları 3.748 idi. Musevilerde kadın sayısı erkeklere göre daha fazlaydı. 138 kadına karşılık 121 erkek vardı. Protestanlarda 4 yıl öncesinde kadın nüfusu fazlayken 1898'de erkek sayısında bir artış meydana gelmiştir. Kadınların sayısı 148 olurken, erkeklerin sayısı 164'e ulaşmıştı. Latinlerin sayısında ise bir değişme

¹³⁸ HVS, 1311, s. 200 vd.

olmamıştır. 1898'de 4 yıl öncesine göre Rumlarda ve Ermenilerde genel bir artış meydana gelirken Musevilerin erkek sayısı azalmış, kadın sayısı artmıştır.¹³⁹

1898 tarihinde İskenderun Kazası'ndaki toplam nüfusun 6.153'ü kadın, 7.087'si erkekti. Kadınların 5.427'si müslümanken, 726'sı gayrimüslim idi. 5.986 olan müslüman erkek sayısına karşılık İskenderun'daki gayrimüslim erkek sayısı 1.101'de kalıyordu. İskenderun'da yaşayan gayrimüslim kadınların 110'u Ermeni Katolik, 122'si Ermeni, 485'i Rum, 9'u da museviydi. Gayrimüslim erkeklerin dinsel dağılıma göre sayıları, 150 Ermeni Katolik, 300 Ermeni, 635 Rum ve 16 museviydi. Yüzyılın sonunda İskenderun'da müslüman nüfusta kadın sayısında artış olurken, erkek sayısında 100 kişilik bir azalma söz konusudur. Rum ve Ermeni nüfusta da bir azalma meydana gelmiştir. Musevilerin sayısında bir değişiklik olmazken erkek sayısında bir artma yaşanmıştı.¹⁴⁰

XIX. yüzyılın son yıllarında Antakya'nın nüfusu İskenderun'un nüfusunun yaklaşık beş katıydı. İki kazanın toplam nüfusu 1893-94'te 77408 iken, 1898'de 80.780 idi. Antakya'da 32.195 kadın yaşarken, İskenderun'da yaşayan kadın sayısı 6.153 idi. Antakya'da 35.345 erkek nüfus bulunurken, İskenderun'da bu sayı 7.087 idi. İskenderun'un 1890'a kadar gelişimi sürerken, bu tarihten itibaren duraklaması, Mersin Limanı'nın gittikçe önem kazanması ve gemilerin o yöne kaymasıyla ilgilidir.

Antakya'nın nüfusundaki en yüksek artış oranı 1871'de, en düşük oranı ise 1878'de olmuştu. Antakya ve özellikle İskenderun'da ilk dönemlerde yüksek oranda gayrimüslim nüfusun bulunmasına karşılık yüz yılın sonlarına gelindiğinde müslüman nüfusun daha ağır bastığı görülmektedir. Bölgede bulunan gayrimüslimler 100 ile 3.000 arasında değişen sayılarda topluluk halinde ve dinsel sınıf esasına göre yaşamaktaydılar.

2. SOSYAL YAPI

XIX. yüzyılda Antakya'nın çevresindeki dağlar ormanlarla kaplıydı. Ormanlar meşe, çam, tomurcuk, kızılıçık gibi ağaçlardan ve yabani zeytin ağaçlarından oluşuyordu. Ağaçların en büyüğü 60 karış yüksekliğindeydi. Bu tür ağaçlar şehir

¹³⁹ HVS, 1316, s. 231. Bkz. Belge no: 12.

¹⁴⁰ HVS, 1316, s. 218. Bkz. Belge no: 13.

etrafında da bulunuyordu. Şehrin ortasından geçen Asi Nehri üzerinde dört gözlü çok sağlam bir köprü yanında nehir üzerinde inşa edilmiş altı gözlü bir köprü daha vardı.¹⁴¹

Antakya'ya iki saat uzaklıkta olan Defne(Harbiye), bir sayfiye yeri idi. Defne'de, iki tepe arasından batıya doğru bir dere, çağlayanlar yaratarak akmaktaydı. Bu çağlayanların üzerinde 10 kadar değirmen bulunuyordu. Çok güzel olan manzarası ve berrak suyu ile Defne, Antakya halkının gözde tatil ve dinlenme yeri idi.¹⁴²

Reyhanlı Kazası'nda da ısı derecesi 45- 46 olan kükürtlü bir kaplıca vardı. Kaplıca suyu, cilt hastalıklarına iyi geldiği için, cilt problemleri olan insanların uğrak yeri idi.¹⁴³ Kaplıca, kubbeli bir binadaydı. Binanın ortasında geniş bir havuz vardı ve bu havuza bir taş oluktan durmadan sıcak kükürtlü maden suyu akıyordu. Kaplıca Halep Belediyesi'ne aitti ve arttırma ile kiraya veriliyordu.¹⁴⁴

İskenderun halkı, hava ısısının ve neminin arttığı, çevredeki bataklık nedeniyle sineklerin fazlaştığı yaz aylarında Belen'e çıkmaktaydı. Belen, dağın yamacında ormanlarla kaplı, bol akarsuları olan bir yerdi. Havası Amik Ovası'ndan çok daha iyi ve temizdi. Bu nedenle İskenderun'un hastaları genellikle Belen'e çıkıyordu.¹⁴⁵

XIX. yüzyılda Antakya'da yaşayan çeşitli dinlere mensup halkın dini inançlarına uygun ibadethaneler bulunmaktaydı. Bunların arasında en önemlisi hıristiyanların ilk kilisesi olan St. Pierre Kilisesi idi.

Müslümanların eline geçmeden önce Antakya'da yaklaşık 300 kilise ve manastır bulunmaktaydı.¹⁴⁶

Tablo 37. XIX. Yüzyılda Antakya'da Bulunan Dini Yapılar

	1284 (1867)	1286 (1869)	1288 (1871)	1303 (1886)	1305 (1888)	1891	1311 (1893-94)	1316 (1898)
Cami	24	24	24	24	24	24	120	120
Mescid	28	28	28	28	28	28		
Tekke	-	2	2	2	2	2	5	5
Kilise	3	-	3	3	3	3	15	15
Manastır	-	-	-	-	-	-		
Havra	-	-	-	1	1	1	-	-

HVS, 1284, s.122 ; HVS, 1286, s.128 ; HVS, 1288, s.109 ; HVS, 1303, s.181 ; HVS, 1305, s.173 ;

HVS, 1311, s.200 ; HVS, 1316, s.225 ; Cuinet, a.g.e, s.66.

¹⁴¹ HVS, 1284, s. 124.

¹⁴² HVS, 1305, s. 173 vd.

¹⁴³ HVS, 1286, s. 131.

¹⁴⁴ Şerafettin Mağmumi. **Bir Osmanlı Doktorunun Anıları** (İstanbul : Büke Yayınları, 2001), s. 236.

¹⁴⁵ Charles Texier, **Küçük Asya**. Çev: Ali Suat (c. III. Ankara: TTK Yayınları, 2002), s. 404.

¹⁴⁶ HVS, 1305, s. 171.

Antakya'da 1867'den itibaren 1893- 1894 yılına kadar 24 cami, 28 mescit, 2 tekke ve 3 kilise bulunuyordu. Antakya'daki ilk havra ise 1886'da açılmıştı. Havra, 1891'de de bulunmasına karşın 1893'e gelindiğinde yakılmış veya yıkılmış olabileceği için kapanmıştı. 1893-94'te 3 olan kilise sayısı manastırlarla beraber 15'e yükselmişti. Bu sayı yüzyılın sonuna kadar aynı kaldı. 1893-94 yılında kaynaklarda mescid ve camilerin sayısı ortak verilmiştir. Toplam sayıları 120 olan cami ve mescitler, yüzyılın sonlarına doğru şehirdeki müslüman nüfusa paralel olarak artmıştı. Aynı şekilde şehirdeki tekke sayısı da artmış ve 5'e çıkmıştı. Antakya'daki tek ayazma ise 1869'da yapılmış ve büyük olasılıkla kilise yerine kullanılmıştı.

İskenderun halkı da çeşitli dini gruplardan oluşuyordu. Bu nedenle halkın dinine göre ibadet edebileceği yapılar şehirde bulunuyordu.

Tablo 38. XIX. Yüzyılda İskenderun'da Bulunan Dini Yapılar

	1303 (1886)	1305 (1888)	1891	1311 (1893-94)	1316 (1898)
Cami	1	1	-	2	2
Mescid	1	1	-	-	-
Havra	1	-	1	1	1
Kilise	2	2	2	4	4

HVS, 1303,s. 192 ; HVS, 1305, s. 176 ; HVS, 1311, s. 198 ; HVS, 1316, s. 216 ;

Cuinet, a.g.e, s. 69.

İskenderun'un nüfusundaki gayrimüslim ağırlık dini yapılar da kendini belli etmiş 1886 ve 1888 yıllarında birer cami ve mescide karşılık şehirde 2 kilise açılmıştı. 1886 yılında bulunan havra, 1888'de bilinmeyen bir sebeple kapanmıştı. Cuinet'in verdiği bilgiler salnamelerle uyuşmasına rağmen Cuinet, havranın 1891'de açık olduğunu belirtmiştir. 1893-94 yıllarında İskenderun'daki cami sayısı 2'ye, kilise sayısı da 4'e çıkmıştı. Fakat 1888'den itibaren şehirde artık bir mescit bulunmuyordu. Bunun dışında İskenderun'da tekke ve manastır gibi yapılar da yoktu.

Belen'deki dini hayat da nüfusa göre şekillenmişti. Şehirde musevi olmadığı için havra bulunmamaktaydı. Bunun dışında tekke ve manastır da yoktu. 1869'da Belen'de 2 cami, 5 mescit ve 4 kilise vardı.¹⁴⁷

¹⁴⁷ HVS, 1286, s.224.

1871’de de bu sayı değişmezken¹⁴⁸ 1886’da cami ve kilise sayısı 1’e düşmüş, mescit sayısı aynı kalmıştı.¹⁴⁹ Cuinet’in 1891’de verdiği bilgiler de bu doğrultuydu.¹⁵⁰

XIX. yüzyılda sosyal yaşamın vazgeçilmez bir unsuru olan kahvehaneler, insanların beraber oturduğu, bilgi alışverişinde bulunduğu, hayatın paylaşıldığı bir mekandı. 1869 yılında Antakya’da 16 kahvehane bulunmaktaydı.¹⁵¹ 1867 yılına ait ilk Halep Vilayet Salnamesi’nde kahvehanelerle ilgili bir kayıt bulunmamaktadır. İlk salnameye göre Antakya’da 1 çeşme, 5 hamam ve 8 han vardı.¹⁵² İskenderun- Halep arası gidip gelen yolcular ve tüccarlar bu hanlarda konaklamaktaydı.

1869 yılında han ve hamam sayısında bir değişiklik olmamıştı. Çeşme sayısı ise 117’ye çıkmıştı. Ayrıca 3 tane sebil inşa edilmişti. Bunun dışında 15 fırın ve 30 değirmen de kayıtlara geçmişti.¹⁵³ Aynı yıl Belen’de 25 çeşme, 2 hamam, 4 han, 14 fırın, 16 değirmen ve 12 meyhane bulunmaktaydı. Belen’de bulunan kahvehane sayısı ise 17 idi.¹⁵⁴ Belen’in nüfusu ile Antakya’nın nüfusu arasındaki farka rağmen Belen’de bulunan kahvehane sayısının Antakya’dakinden daha fazla olması ve Antakya’da olmayan meyhanelerin Belen’de açılmış olması Belen’in sosyal yaşantı açısından gelişmiş olduğunu göstermektedir.

1871 yılında Antakya’da bulunan sosyal yapılar ile Belen’de yer alan sosyal yapıların sayısında bir değişiklik olmamıştı.¹⁵⁵

1886 tarihinde Antakya’ya atanan kaymakam için bir hükümet konağı yapılmıştı¹⁵⁶ XIX. yüzyılda artık devlet işleri askeri sınıf üyelerinin konaklarında görülmemekteydi. Bu işlevler konuttan farklılaşmış, kent merkezinde yer alan devlet dairelerinde görülmeye başlanmıştı. Böylece Tanzimat’ın getirdiği yeni bürokrasi, şehir merkezlerinin önemli bir çekim noktasını oluşturuyordu.¹⁵⁷ Aynı yıl Belen’de¹⁵⁸ ve İskenderun’da hükümet konaklarının inşa edildiği görülmektedir.¹⁵⁹

¹⁴⁸ HVS, 1288, s. 111.

¹⁴⁹ HVS, 1303, s. 188.

¹⁵⁰ Cuinet, a. g. e, s. 71.

¹⁵¹ HVS, 1286, s. 128.

¹⁵² HVS, 1284, s. 122. Bkz. Belge no: 14.

¹⁵³ HVS, 1286, s. 128.

¹⁵⁴ HVS, 1286, s. 224.

¹⁵⁵ HVS, 1288, s. 111 vd.

¹⁵⁶ HVS, 1303, s. 188

¹⁵⁷ İlhan Tekeli. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kentsel Dönüşüm”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi** (c. IV. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), s. 881.

¹⁵⁸ HVS, 1303, s. 188.

¹⁵⁹ HVS, 1303, s. 192.

Antakya Kazası'nda 1886'da 1 kışla, 117 çeşme, 3 sebil, 5 hamam, 20 han, 25 fırın, 5 değirmen, 4 gazino, 3 lokanta, 15 kahvehane ve 1 eczane bulunmaktaydı.¹⁶⁰ On beş yıl öncesine göre Antakya'daki çeşme, sebil ve hamam sayısında bir değişiklik olmazken, on beş yıl içinde 12 yeni han hizmete girmişti. Antakya'daki ticaretin gelişmesiyle artan yolcu ve tüccarların konaklama problemleri böylece karşılanmaya çalışılmıştı. Antakya'da nüfusun artmasıyla beraber 10 yeni fırın açılmıştı. Fakat önceki yıllarda 30 olan değirmen sayısı 5'e inmişti. Büyük olasılıkla 1872 depreminde yıkılan değirmenlerin yerine yenileri inşa edilmemişti. 1886 yılında Antakya'daki kahvehane sayısı 1871'e nazaran 1 tane azalmış ve 15 olmuştu.

XIX. yüzyıl sonunda şehir merkezindeki yeni ekonomik ilişkiler içinde Batı kültürüne yönelmenin getirdiği tüketim kalıplarının ve yaşam biçiminin ortaya çıkardığı yeni kuruluşlar vardı¹⁶¹ Antakya'da da 1886 yılında bunun sonucu olarak gazino ve lokanta açılmıştı. Aynı yıl İskenderun'da 13 lokanta, 2 gazino, 13 kahvehane, 12 meyhane, 11 fırın, 14 han ve 3 çeşme bulunmaktaydı.¹⁶² Bir liman kenti olması, yolcu ve tüccarların uğrak yeri olması nedeniyle İskenderun'da han, lokanta, gazino, meyhane gibi yapılar fazlaydı. Ancak İskenderun'da hamam bulunmamaktaydı ve çeşme sayısı da nüfusa göre az sayıdaydı. İskenderun'un bu dönemlerde su sıkıntısı çektiği anlaşılmaktadır.

1886 yılında Belen'de 17 çeşme, 2 han, 5 fırın, 4 değirmen, 1'er gazino ve lokanta, 3 kahvehane, 5 meyhane ve 1 eczane vardı.¹⁶³ Cuinet, 1891'de Belen'deki sosyal yapıların sayılarını vermiştir. Cuinet'in verdiği bilgiler ile salnamedeki bilgiler birbiriyle uyuşmaktaydı.¹⁶⁴ Yüzyılın sonlarına doğru Belen'deki sosyal yaşamda büyük bir gerileme yaşanmıştı. Halk, gelişen İskenderun ile Antakya'ya yöneldiği için doğal olarak Belen'deki sosyal hayat cansızlaşmıştı.

1888 yılına ait Halep Vilayet Salnamesi, İskenderun¹⁶⁵ ve Antakya'nın sosyal yapıları hakkında 1886 salnamesi ile aynı bilgileri vermiştir.¹⁶⁶ Cuinet'in 1891'de İskenderun ve Antakya Kazalarına ait verdiği bilgiler büyük ölçüde salnamelerle

¹⁶⁰ HVS, 1303, s. 181.

¹⁶¹ Tekeli, a. g. m, s. 881.

¹⁶² HVS, 1303, s. 192.

¹⁶³ HVS, 1303, s. 188.

¹⁶⁴ Cuinet, a. g. e, s. 71.

¹⁶⁵ HVS, 1305, s. 176.

¹⁶⁶ HVS, 1305, s. 173

BEŞİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYILDA HATAY'IN EKONOMİK YAPISI

1. ZANAAT

Antakya esnafı, cumhuriyet dönemine kadar loncalar halinde örgütlenmişti. XIX. yüzyılda şehri boydan boya kesen caddenin ortasındaki çarşı, köprüye kadar uzanmıştı. Üç cadde ile köprüye uzanan çarşının, birinci caddesi üzerinde kunduracılar, nalburlar, terziler, marangozlar, ikinci cadde üzerinde tenekeçiler, manifaturacılar soldaki handa ise kuyumcu ve tuhafiyeciler, üçüncü caddede yoğurtçu, peynirci, bakırcı ve bıçakçılar vardı. Attar ve manifaturacı çarşısından hububat satılan meydana, oradan da saraçlar ve yemenicilerin bulunduğu caddeye ulaşıldı. Her biri cadde üzerinde olan eski elbise satıcıları, demirci esnafı, keçi kılı işleyen, kilim ve aba dokuyan esnaflar vardı. Debbaghane Cami ve arkasındaki caddede tabak esnafı bulunmaktaydı. Köprünün karşısında bakkal, manav, kasap, kebabçı esnafı karışık olarak yerleşmişti.¹⁷²

XIX. yüzyılda Antakya'da her esnaf grubunun ve mesleğin bir şeyhi bulunmaktaydı. Kuyumcular şeyhi, kasapbaşı, ekmekçibaşı, köfteci şeyhi...gibi. Esnaf şeyhleri mesleki kurallara ve satışlarda belirlenen ölçüye uyulmasını sağlamaktaydılar. Fakat belediye idaresinin kurulmasıyla bu görevleri belediyeler üstlenmişti.

1828- 1833 yıllarında Antakya'daki bazı meslek grupları ve bu mesleklerde çalışan kişi sayısı şöyleydi ; 6 değirmenci, 35 debbagh, 45 yemenici, 20 bakkal, 25 marangoz, 7 nalbant, 8'i Müslüman, 7'si Musevi 15 bezirgan, 2'si Rum, 2'si Ermeni 4 kuyumcu, 7 saraç, 15 mimar, 5 berber, 20 kasap, 12 demirci, 4 terzi, 3 ma'saracı, 2 basmacı, 13'ü Müslüman, 4'ü Musevi 17 attar, 6 boyacı, 2 hamal ve 14 ekmekçi.¹⁷³

1867 yılında Antakya'da 22 bedesten, 1144 dükkan, 4 mağaza bulunuyordu.¹⁷⁴ 1871 yılında da bu sayı değişmemiş yalnızca şehirde bir debbaghane açılmıştı.¹⁷⁵

¹⁷² İA, s. 232.

¹⁷³ Tekin, a. g. e, s. 65.

¹⁷⁴ HVS, 1284, s.122.

¹⁷⁵ HVS, 1288, s. 109.

1886'da ise dükkan sayısı 1451'e, mağaza sayısı 35'e, debbağhane sayısı 6'ya yükselmişti. Fakat 1871'de sayıları 22 olan bedestenler artık yoktu.¹⁷⁶ Cuinet, 1891'de şehirdeki dükkan ve mağaza sayısını aynı vermiş fakat debbağhane olduğunu belirtmemiştir.¹⁷⁷ 1898 yılına gelindiğinde Antakya'daki dükkan ve mağaza sayısı 2073'e ulaşırken debbağhaneler kapanmıştı.¹⁷⁸ Böylece yüzyılın sonunda Antakya'da canlı ticaret ve tüketim kültürünün ana yerleri olan dükkan ve mağazalar çoğalırken devletin genelinde olduğu gibi üretime dayalı küçük esnaf yerleri kapanmıştır.

Aynı şekilde 1869'da Belen'de bedesten bulunmazken, 261 dükkan ve mağaza ile 6 debbağhane bulunmaktaydı.¹⁷⁹ Bu verilere bakılırsa Belen'deki ekonomik hayatın canlı olduğu söylenebilir. Fakat 1891'e gelindiğinde dükkan sayısı 110'a ve mağaza sayısı da 3'e düşmüştü.¹⁸⁰

1886'da İskenderun'daki ekonomik yaşam, Belen'e göre daha hareketliydi. İskenderun'da 1 selhhane, 300 dükkan ve 41 mağaza bulunuyordu.¹⁸¹ Aynı rakamları 1891'de Cuinet, selhhane dışında vermiştir.¹⁸² 1898 yılında ise İskenderun'daki dükkan sayısı 352'ye ulaşırken mağaza sayısı 25'e düşmüştü. Şehirde hala bir selhhane mevcuttu.¹⁸³ İskenderun, bir liman kenti olmasına ve gayrimüslim nüfusun fazlalığına rağmen Antakya ile ekonomik açıdan rekabet edecek güçte olmamıştır.

2. TARIM

2. 1. Toprakların Dağılımı ve Tarımsal Özellikleri

Antakya, bereketli topraklara sahipti ve bu topraklar daha çok tarla tarımına ayrılmıştı. Bunun yanısıra dutluklar da geniş yer kaplamaktaydı. 1869'da Antakya'daki dutluklar 13.700 dönümdü. Antakya'daki bağlar 1.300, bostan vs. bahçe 220, boş arazi 1.100, ekilmiş arazi 28.730 ve boş tarlalar 23.545 dönümdü.

Aynı yıl Belen'de 26.900 dönüm ekilmiş arazi vardı. Bunun yanında 4.636 dönüm boş tarla bulunmaktaydı. Belen'deki dutluklar 6.252 dönüm, bağlar ise 768 dönümdü. Hassa Kazası'nın 1869'da bağları 345 dönüm, dutlukları 62 dönüm, bostan

¹⁷⁶ HVS, 1305, s.173 vd.

¹⁷⁷ Cuinet, a. g. e, s. 66.

¹⁷⁸ HVS, 1316, s.225.

¹⁷⁹ HVS, 1286, s. 224.

¹⁸⁰ Cuinet, a. g. e, s. 71.

¹⁸¹ HVS, 1303, s. 192.

¹⁸² Cuinet, a. g. e, s. 69.

¹⁸³ HVS, 1316, s. 216.

ve bahçeleri 27 dönümdü. Hassa'daki ekilmiş arazi 2.179 dönüm, boş tarlalar ise 2.473 dönümdü. Reyhanlı Kazası'nda ise boş tarlalar 9.649 dönüm, ekilmemiş araziler ise 13.872 dönümü bulmaktaydı.¹⁸⁴

1869'da Antakya'da 1.000 dönüm bahçe bulunurken,¹⁸⁵ Belen'de 600 dönüm bahçe bulunmaktaydı.¹⁸⁶ Aynı dönemde 7.950'si Antakya'da, 320'si Belen'de, 770'i Hassa'da ve 2.335'i Reyhanlı'da olmak üzere toplam 11.375 dönüm ormanlık alan vardı.¹⁸⁷

1871 yılında Antakya'da ekilen arazi 28.730 dönüm olarak aynı kaldı. Belen'de ise 18.100 dönümlük arazi ekime açılarak 45.000 dönüme ulaştı. Reyhanlı'da da ekilmiş arazi ,iki yıl öncesine göre 4 kat artarak 8.676 dönüme yükseldi. Antakya'da 1871'de 13.770 dönüm bostan, 1.300 dönüm bağ, 21.545 dönüm tarla, 1.000 dönüm bahçe, 1.100 dönüm boş arazi, 7.950 dönüm ormanlık alan, 21.545 dönüm boş tarla ve 13.770 dönüm dutluk bulunmaktaydı. Antakya'daki boş alanlar azalmış, yeni ekim yerleri açılmıştı.

Belen'de ise aynı yılda 7.200 dönüm bostan, 5.000 dönüm bağ, 35.000 dönüm tarla, 7.200 dönüm dutluk, 200 dönüm çayır, 4.700 dönüm ormanlık alan ve 35.000 dönümlük boş tarla vardı. Belen'de özellikle bağ sayısında büyük bir artış yaşanmıştı. Aynı dönemde Reyhanlı'da 500 dönüm çayır, 42.000 dönüm tarla, 33.000 dönüm ekilmiş arazi, 42.000 dönüm boş tarla vardı.

Hassa'da ise 33 dönüm ormanlık alan, 2.000 dönüm boş arazi, 8.678 dönüm ekilen arazi, 165 dönüm bostan, 224 dönüm bağ, 377 dönüm tarla, 224 dönüm dutluk ve 9.452 dönüm boş arazi vardı. En çok ekimin yapıldığı yer Belen, en fazla boş alanın olduğu yer ise Reyhanlı idi. Çayırılık alanlar da Reyhanlı ve Belen'deydi. Bu alanlar hayvan sürülerinin otlatılması için uygun alanlardı. Belen'de boş arazi bulunmazken, Reyhanlı'da da boş arazi yanında ormanlık alan, bağ, bostan ve dutluk bulunmamaktaydı.¹⁸⁸

1898 Halep Vilayet Salnamesi'ne göre Antakya'da 2420 dönüm bahçe 3110 dönüm bağ, 49339 dönüm tarla ve 2 orman bulunuyordu.¹⁸⁹ İskenderun'da aynı yılda

¹⁸⁴ HVS, 1286, s. 232. Bkz. Belge no: 16.

¹⁸⁵ HVS, 1286, s. 128.

¹⁸⁶ HVS, 1286, s. 224.

¹⁸⁷ HVS, 1286, s. 232.

¹⁸⁸ HVS, 1288, s. 193. Bkz. Belge no: 17.

¹⁸⁹ HVS, 1316, s. 225 ; HVS, 1311, s. 206.

812 dönüm bahçe, 186 dönüm bağ, 130 dönüm arsa ve 4.323 dönüm arazi vardı.¹⁹⁰ İskenderun bu dönemde tarımsal açıdan geride görülmekteydi. İskenderun halkı daha çok ticarete yönelmişti. Antakya geneline bakıldığında ise halkın daha çok bahçe tarımı yaptığı anlaşılmaktadır.

XIX. yüzyılda Antakya'daki tarım, üretim düzeyi ile üretim biçimi ve araçları bakımından oldukça geriydi. Üretim, zamanla tüketimi karşılayamaz hale gelmişti.¹⁹¹

2. 2. Sanayi Ürünleri

XIX. yüzyılda Antakya'da sanayi ürünü olarak zeytin, pamuk ve tütün yetiştiriliyordu. 1869 yılında Antakya'da 5.717 dönüm, Belen'de 50 dönüm zeytinlik bulunmaktaydı.¹⁹² 1871'de Antakya'daki zeytinliklerin alanı 5.717 dönüm olarak değişmezken, Belen'deki zeytinlikler 10 dönüm artarak 60 dönüm olmuştu.¹⁹³

1870 yılında zeytinden yıllık 4.600 kiyye¹⁹⁴ elde edilmekteydi. Pamuk kozası ise yıllık 17.100 kiyye olarak çıkarılmaktaydı.¹⁹⁵

Antakya ve çevresinde bulunan zeytinliklerden elde edilen zeytinler, ma'saralarda¹⁹⁶ sıkılıp zeytinyağı haline getirildikten sonra sabunhanelere gönderiliyordu. Sabunhanelerde işlenen zeytinyağı, Defne Sabunu haline getirilerek satılıyordu veya diğer bölgelere ihraç ediliyordu. Antakya'nın Defne Sabunu çok ünlüydü ve büyük talep görmekteydi. Antakya'daki sabun imalatının ve ticaretinin ana malzemesi zeytindi.

1871 yılında Antakya'da elde edilen tütün miktarı yıllık 4.000 kiyye idi. Pamuk kozası da 14.000 kiyye elde edilmekteydi. Bölgede tütün yetiştirilen yerler ise Belen, Reyhanlı ve Hassa idi. Yıllık Belen'de 200, Reyhanlı'da 1.000 ve Hassa'da 5.000 kiyye tütün elde edilmekteydi.¹⁹⁷

1870 yılında Belen'de 5.500 kiyye ve Hassa'da 160 kiyye pamuk kozası elde edilirken¹⁹⁸ 1871'de elde edilen pamuk kozası miktarı Belen'de 1.500'e, Hassa'da 4487

¹⁹⁰ HVS, 1316, s. 216 ; HVS, 1311, s. 198.

¹⁹¹ YA, s. 3396.

¹⁹² HVS, 1286, s. 232.

¹⁹³ HVS, 1288, s. 193. Bkz. Belge no: 18.

¹⁹⁴ Kiyye, Osmanlı döneminde bir ölçü birimi olarak kullanılmaktaydı. Okka olarak da bilinir. Yörelere göre değişmesine karşın en tanınmış olanı 400 dirhem yani 1282 gramdı. Bkz. M. Zeki Pakalın. **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü** (c. II. İstanbul : MEB Yayınları, 1951), s. 723.

¹⁹⁵ HVS, 1287, s. 195.

¹⁹⁶ Ma'sara veya Masere, zeytinin sıkıldığı ve yağın çıkarıldığı yerdir. Ortasından demir çubuk geçen, yuvarlak ve dikey halde olan taş, zeytinin üzerinde döndürülerek yağın çıkmasını sağlamaktaydı.

¹⁹⁷ HVS, 1288, s. 194. Bkz. Belge no: 19.

¹⁹⁸ HVS, 1287, s. 195.

kıyyeye düşmüştü. Reyhanlı'dan ise aynı dönemde yıllık 473 kıyye pamuk kozası elde edilmekteydi.¹⁹⁹

Elde edilen bu ürünler İskenderun Limanı'ndan ihraç edilmekteydi.

XIX. yüzyılda Amik Ovası'nda yılda ortalama 12- 15 milyon kilograma varan meyan kökü yetiştirilmekte ve yabancı ülkelere satılmaktaydı. Daha çok ABD'ye gönderilen meyankökü orada tütün yapımında ve biracılıkta kullanılmaktaydı.²⁰⁰

2. 3. Tahıl

1869 Halep Vilayet Salnamesi'ne göre Antakya Kazası'nda en çok elde edilen tahıl ürünü 96.800 kile²⁰¹ ile buğdaydı. Buğdayı 32.000 kile ile yulaf, 31.000 kile ile arpa gelmekteydi. En az üretilen 24.400 kile ile darıydı.

Antakya Kazası'nda 1869'da Reyhanlı'dan 24.300, Belen'den 2.150. Hassa'dan 4.900 kile buğday elde edilmekteydi. Aynı yıl Hassa, 94.000 ile bölgenin en yüksek arpa üreticisiydi. Ardından 15.200 kile ile Reyhanlı ve 1.190 kile ile Belen gelmekteydi. Yulaf, Antakya dışında yetişmezken, Hassa'dan 7.500 kile, Belen'den 68 kile, Reyhanlı'dan 9.750 kile darı elde edilmekteydi. Bölgede burçağın yetiştiği tek yer olan Reyhanlı'dan yılda 400 kile burçak çıkmaktaydı.²⁰²

1869'da bölge genelinde toplam 128.150 kile buğday, 141.490 kile arpa, 41.718 kile darı elde edilmekteydi. 1871 yılında Antakya'da 95.000 kile, Belen'de 18.000 kile, Reyhanlı'da 50.000 kile, Hassa'da ise 17.760 kile buğday elde edilmekteydi. İki yıl öncesine göre Antakya ve Belen'deki buğday üretimi azalırken, Reyhanlı ve Hassa'nın buğday üretimi artmıştı. Arpa üretimi ise Antakya'da 32.500 kile, Belen'de 11.000 kile, Reyhanlı'da 40.000 kile ve Hassa'da 9.950 kileydi. Darı en çok 17.500 kile ile Antakya'da yetiştirilirken ardından 8.675 kile ile Hassa ve 6.000 kile ile Belen gelmekteydi. Reyhanlı 4.500 kile de kalmaktaydı. Bu ürünler dışında Antakya'da yulaf, Reyhanlı'da çavdar ve burçak yetiştirilmekteydi. Burçağın yetiştirildiği bir diğer yer de Hassa idi.²⁰³

Cuinet'e göre 1891'de Antakya'da en çok elde edilen tahıl ürünü, 210.000 kile ile buğdaydı. Buna göre, Antakya çevresinde yirmi yılda buğday üretimi 21 kat artmıştı.

¹⁹⁹ HVS, 1288, s. 194.

²⁰⁰ YA, s. 3398.

²⁰¹ Kile, Osmanlı döneminde kullanılan bir hububat ölçөгüydü. Yörelere göre değişen bu ölçөгün daha çok kullanılanı İstanbul kilesiydi. İstanbul kilesi, zahirenin çeşidine göre 18-20 okka yani ortalama 25 kiloydu. Bkz. Pakalın, a.g.e, s. 720.

²⁰² HVS, 1286, s. 232. Bkz. Belge no: 16.

²⁰³ HVS, 1288, s. 194. Bkz. Belge no: 18.

Buğdaydan sonra ikinci sırayı alan arpanın üretimi de 2 kat artarak 65.000 kileye ulaşmıştı.

Tablo 39. Hatay’da Yetiştirilen Tahıl Ürünleri (1891)

Ürünler	ANTAKYA	ISKENDERUN	BELEN	Toplam
Buğday	210.000	40.000	45.000	295.000
Arpa	65.000	20.000	25.000	110.000
Mısır	-	2.000	-	2.000
Çavdar	50.000	20.000	10.000	80.000
Fiğ	1.000	1.500	-	2.500
Darı	30.000	7.500	7.500	45.000
Bezelye	-	100		100
Susam	-	-	5.000	5.000
Pirinç	3.000	-	-	3.000
Bakla	-	600	-	600
Fasulye	-	600	-	600
Nohut	4.000	1.200	400	5.600
Mercimek	4.500	1.500	330	6.330
TOPLAM (kile)	367.500	95.000	93.230	555.730

Cuinet, a. g. e, s. 44.

Cuinet, darı üretiminin 30.000 kileye, çavdar üretiminin de 50.000 kileye çıktığını belirtmiştir. Çavdar ve darı, bölgenin buğday ve arpadan sonra gelen önemli tarım ürünleriydi. 1891’de İskenderun’da en çok yetiştirilen ürün buğdaydı. Ardından ise arpa ve çavdar gelmekteydi. Aynı durum Belen’de de söz konusuydu. Belen’deki yıllık toplam buğday üretimi 1891’de 295.000 kileye ulaşmıştı.²⁰³

2. 4. Baklagiller

1869 yılına ait Halep Vilayet Salnamesi’ne göre Antakya’da en çok yetişen baklagil 2.230 kile ile mercimekti. ardından 2.110 kile ile pirinç gelmekteydi. Nohut ise 570 kile elde edilebilmekteydi. Belen’den ise sadece 305 kile pirinç sağlanmaktaydı. Bu da büyük ihtimalle Belen’e bağlı olan İskenderun’daki sazlık alanlarda yetiştiriliyordu. Reyhanlı’da en çok nohut yetiştirilmekteydi. Yılda 1100 kile elde edilen nohudu 41 kile mercimek izlemekteydi. Hassa’da ise sadece pirinç yetiştirilmekte ve yıllık 131 kile elde edilmekteydi.²⁰⁴ Antakya’daki baklagil üretimi diğer ürünlere göre yetersizdi. Bölgede bakla, fasulye, bezelye gibi ürünler yetiştirilmemekteydi.

1871 yılına gelindiğinde Antakya’da 2.100 kile pirinç, 1.500 kile bakla, 600 kile nohut ve 2000 kile mercimek elde edilmekteydi. İki yıl öncesine göre mercimek üretimi

²⁰³ Cuinet, a. g. e, s. 44. Bkz. Belge no: 19.

²⁰⁴ HVS, 1286, s. 232.

azalırken, nohut üretimi artmıştı. Reyhanlı'da da ilk sırayı nohut korurken üretimi yaklaşık 10 kat artarak 10.000'e yükselmişti. Bunun dışında 4000 kile pirinç, 283 kile mercimek elde edilmekteydi. Belen'de ise 1.000 kile pirinç, 45 kile nohut ve 200 kile mercimek elde edilmekteydi. Belen'deki baklagil üretimi çok düşük seviyedeydi. Hassa'da iki yıl önce pirinç de yetiştirilirken artık sadece mercimek yetiştirilmekteydi ve yıllık 1132 kile elde edilmekteydi.²⁰⁵

1891 yılında Cuinet'e göre pirinç sadece Antakya'da yetiştirilmekteydi ve yıllık 3.000 kile elde edilmekteydi. Bakla ve fasulye ise sadece İskenderun'dan elde edilmekteydi. Bölgede elde edilen mercimek ve nohudun oranları birbirine yakındı. Bu iki ürün en çok Antakya'da yetiştirilmekteydi.²⁰⁶

2. 5. Sebze ve Meyve

1869 yılında Antakya çevresinde en çok ekilen sebze soğanı ve en çok Reyhanlı'da ekilmekteydi.²⁰⁷ Reyhanlı'da yıllık 53.000 kile elde edilen soğan, Antakya'da 20.290 kile, Belen'de 3.950 kile olarak elde edilmekteydi. Sarımsak ise Antakya'da yıllık 400 kile elde ediliyordu. Aynı yıl bölgede en çok yetiştirilen meyve ise üzümdu. Antakya ve Hassa'da yetiştirilen üzüm yıllık 12.000 kileyi bulmaktaydı.

Tablo 40. Hatay'da Yetiştirilen Sebze-Meyve ve Diğer Ürünler (1870)

Ürünler	ANTAKYA	BELEN	HASSA	REYHANLI
İncir	160.000	8.000	2.523	-
Üzüm	-	20.000	22.420	-
Ceviz	900	1.500	4.707	-
Badem	25	300	-	-
Limon-Portakal	15.000	4.000	-	-
Kavun-Karpuz	145.000	45.000	2.000	5.000
Nar	11.000	4.000	-	-
Elma	9.600	6.000	26	-
Ayva	1.500	145	57	-
Armut	200	2.600	11	-
Soğan	9.000	14.500	-	11.892
Sarımsak	500	300	-	-
Çörek otu	20	-	-	-
Mahmud otu	100	-	-	-
Kırmızı Biber	2.200	-	67	200

HVS, 1287, s. 195.

²⁰⁵ HVS, 1288, s. 194.

²⁰⁶ Cuinet, a. g. e, s. 44.

²⁰⁷ HVS, 1286, s. 232.

1870 Halep Vilayet Salnamesi'nde verilen bilgilere göre, meyve olarak bölgede en çok yetiştirilen ürün 16.000 kiyye ile incirdi. Ardından kavun- karpuz gelmekteydi. Kavun- karpuzun yanısıra, bölgenin diğer önemli meyveleri arasında limon ve portakal, nar ve elma geliyordu. Ayrıca 9.000 kiyye ile soğan da önemli bir tarım ürünüydü. Üzüm en çok 22.420 kiyye ile Hassa'da, ardından 20000 ile Belen'de yetiştirilmekteydi. Armut en fazla 2.600 ile Belen'de, ceviz 4.707 ile Hassa'da, soğan 14.500 kiyye ile Belen'de yetiştirilmekteydi. Bölgede ayrıca az miktarlarda sarımsak, çörekotu, badem, kırmızı biber ve mahmud otu yetişmekteydi.²⁰⁸

Cuinet, 1891'e ait Antakya ve çevresinde yetiştirilen meyve, sebze ve diğer tarım ürünleri hakkında bilgi vermiştir.

Tablo 41. Hatay'da Yetiştirilen Sebze-Meyve ve Diğer Ürünler (1891)

Ürünler	ANTAKYA	İSKENDERUN	BELEN	TOPLAM(kile)
İncir	30.000	16.000	15.800	61.800
Üzüm	50.000	25.000	45.000	120.000
Ceviz	13.000	4.000	12.000	29.000
Badem	1.500	810	1.800	4.110
Limon-Portakal	80.000	20.000	-	100.000
Kavun-Karpuz	230.000	30.000	10.500	270.500
Nar	15.000	47.500	12.500	75.000
Yer Elması	1.000	1.300		2.300
Elma,armut, kayısı vs	100.000	35.000	20.000	155.000
Yer Fıstığı	600	2.000	500	3.100
Soğan	85.000	15.000	2.000	102.000
Sarımsak	20.000	12.000	500	21.700
Meyankökü	1.000.000	-	5.000	1.005.000
Mahmud otu	100	50	-	150
Sumak	1.000	-	150	1.150
Kimyon	10.000	500	500	11.000
TOPLAM (kile)	3.235.176	203.990	127.750	3.566.916

Cuinet, a. g. e, s. 44.

XIX. yüzyılın sonunda Antakya'ya önemli gelir sağlayan 1.000.000 kiyye ile meyanökü olmuştu. Meyanökü, bu dönemde İskenderun'da yetişmemekteydi. Antakya'da aynı yılda kavun, karpuz, elma, armut, incir, portakal gibi meyveler ile üzüm gelir sağlayan başlıca ürünlerdi. İskenderun Kazası'nda gelir sağlayan meyve ve

²⁰⁸ HVS, 1287, s. 195. Bkz. Belge no: 20.

sebzeler sırasıyla nar, yer elması, ceviz, elma gibi meyveler ile kavun, karpuz, üzüm ve limon- portakaldı.

Cuinet'in verdiği bilgilere göre, Belen'deki başlıca tarım ürünlerinin, İskenderun ve Antakya'dakilerle benzer özellikte oldukları görülmektedir. XIX. yüzyıl sonunda Belen'de yetiştirilen en önemli meyve 45.000 kiyye ile üzümdü. Bunun dışında kazada, elma, armut, incir, nar ve ceviz diğer önemli ürünler arasında yer alıyordu.²⁰⁹

3. HAYVANCILIK VE HAYVAN ÜRÜNLERİ

XIX. yüzyılda Antakya ve çevresinde hayvancılık önemli bir ekonomik etkinlik alanıydı. İskenderun yakınında bulunan Amik Ovası'nda özellikle büyük baş hayvan beslenirken, Antakya yakınlarında da küçük baş hayvan beslenmekteydi.²¹⁰

1869 yılında Antakya'da çift hayvanı olarak en çok öküzden yararlanılmaktaydı. Büyük baş hayvanlardan ise en çok inek yetiştirilmekteydi. En çok yetiştirilen küçük baş hayvan ise keçiydi. Koyun ise en çok Reyhanlı Kazası'nda yetiştiriyordu.²¹¹

Tablo 42. Hatay'da Bulunan Hayvan ve Hayvan Ürünleri (1869)

	Çift Hayvanı		Manda			Sığır			At			
	Manda	Öküz	Erkek	Dişi	Malak	Boğa	İnek	Dana	Aygır	Kısrak	Tay	
ANTAKYA	116	1.283	6	45	69	107	1.384	566	17	190	57	
BELEN	2	1.190	17	59	8	190	1.825	680	16	250	86	
HASSA	-	529	-	-	-	50	400	80	-	10	2	
REYHANLI	-	1.420	60	127	113	-	-	1.270	38	243	152	
	Keçi			Koyun			Tavuk	Hindi	Arı		Bal	Keçi
	Teke	Dişi	Oğlak	Koç	Koyun	Kuzu	Horoz	Ördek	Kovanı	Bal	Mumu	Kılı
ANTAKYA	180	5.440	3.100	110	1.566	670	8.680	-	423	219	36	464
BELEN	40	1.880	850	10	480	230	7.132	20	470	470	70	1.080
HASSA	61	6.450	2.500	26	830	450	1.780	-	1.090	2.250	-	1.290
REYHANLI	77	234	860	316	10.750	7.460	2.100	7	15	-	-	706

HVS, 1286, s. 233.

1891 yılında Antakya'daki keçi sayısı 38.842'ye, koyun sayısı 10.089'a, öküz sayısı 6.000'e tavuk sayısı ise 37.000'e ulaşmıştı. İskenderun'da yetiştirilen tavuk sayısı da 34.000 idi. İskenderun'daki keçi sayısı 14.874 ile önemli bir orandaydı.

²⁰⁹ Cuinet, a. g. e, s. 44. Bkz. Belge no: 19.

²¹⁰ YA, s. 3398.

²¹¹ HVS, 1286, s. 233. Bkz. Belge no: 16.

İskenderun'da at, katır, deve gibi taşımacılıkta kullanılan hayvan sayısı ise 1.150'yi bulmaktaydı. Bölgede en çok koyunun yetiştiği yer olan Belen'de, 24.289 koyun bulunmaktaydı. Belen'de kümes hayvancılığı diğer yerlere göre daha az rağbet görmekteydi.

1869 yılında Antakya'da 423, Belen'de 470, Hassa'da 2.250 arı kovani bulunurken 1891'de Antakya'da 4.700, İskenderun'da 1200 ve Belen'de 750 arı kovani bulunmaktaydı.²¹²

1869'da bulunan kovanlardan Antakya'da 219 kiyye, Belen'de 470 kiyye ve Hassa'da 2.250 kiyye elde edilirken, bal mumu Antakya ve Belen'de ancak 106 kiyye elde ediliyordu. Elde edilen keçi kılı ise dört kazada toplam 3.540 kiyyeden oluşmaktaydı.

4. SANAYİ

4.1. Madencilik

XIX. yüzyıl sonlarında İskenderun ve Antakya yakınlarında antimon, kurşun, krom, borasit ve bitüm yatakları bulunmaktaydı. Bu bölgedeki krom madenlerini kullanma imtiyazına İngiliz şirketler sahipti. Bu İngiliz şirketleri 1886, 1887 ve 1888 yıllarında 380.000 tonu aşkın maden çıkarmışlardı.

XIX. yüzyılın sonunda İskenderun'un Çingın Köyü'nde bir petrol yatağı bulundu. Petrol yatağını işletme imtiyazı, 1887 yılında padişah fermanıyla Osmanlı ordusuna müteahhitlik yapan Ahmet Necati Efendi'ye verildi. İşletme imtiyazının süresi 75 yıl idi. Petrolün işletme alanı 7.932 kuruş tutarında vergiyi ve çıkarılan petrolün % 10'unu ya da bu miktarda eşit parayı, her yıl ödeme yükümlülüğünü kabul edilmişti.²¹³

4.2. Dokumacılık

XIX. yüzyılda Antakya ve çevresindeki sanayi oldukça geriydi. Antakya'daki sanayi yaygın olarak küçük sanayi dokumacılığına dayanmaktaydı ve daha çok Hacıköy ve Yoğunluk Köylerinde yoğunlaşmıştı. Antakya'nın bu dönemde ipek gömlekleri, pamuktan bezleri, yünden ve pamuktan dokunmuş abaları ile ipekten Trablus Kuşağı çok ünlüydü. Bunların yanında ipekten çarşaf da dokunmaktaydı.²¹⁴

²¹² Cuinet, a.g e, s. 48.

²¹³ YA, s. 3399.

²¹⁴ HVS, 1284, s. 122 vd.

Reyhanlı Kazası'nda ise çok güzel kilim ve halılar dokunmaktaydı. Fakat bu imal edilen kilim ve halılar kaza halkı tarafından kullanılmaktaydı.²¹⁵

Belen Kazası'nda ipek ve benzeri dokumalar kazada kullanıldığı gibi Halep'e de gönderilmekteydi.²¹⁶

Antakya Kazası'nda Pelit ve Limon ağacından yazı takımı, sigaralık ve baston yapılmaktaydı. Antakya'nın Zeytuniye Karyesi ise çakılarıyla ünlüydü.²¹⁷

4. 3. Sanayi Yerleri

Antakya halkının çoğu zeytinliklerde çalışmakta ve sabun imalatıyla uğraşmaktaydı.²¹⁸ 1869 yılında Antakya'da 15 ma'sara ve 5 sabunhane bulunurken,²¹⁹ 1888'de ma'sara sayısı 41'e, sabunhane sayısı da 9'a çıkmıştı.²²⁰ 1898 yılına gelindiğinde Antakya'da 11 sabunhane bulunmaktaydı.²²¹

1891 yılında Antakya'da 13 ipek işliğı vardı.²²² Bunun dışında 1886'da 14 kamış tezgahı bulunmaktaydı.²²³ Amik Gölü etrafındaki sazlıklardan elde edilen kamışlar, böylece yöre halkı tarafından değerlendirilmekteydi.

1869 yılında 1 olan basmahane sayısı, 1893-94 yılına gelindiğinde 2'ye yükselmişti.²²⁴ 1871 yılında Antakya'da 1 boyahane varken²²⁵ daha sonraki yıllarda bu boyahane kapanmıştır.

1893-94 yıllarında İskenderun'daki sanayi tesisleri Antakya'dakilerden farklıydı.. Basmahane, boyahane, sabunhane vb. yerler bulunmayan İskenderun'da, 3 meyhan fabrikası ve 9 kiremithane vardı.²²⁶ 1898 yılında da bu sayılarda bir değişiklik olmamış, yeni tesisler açılmamıştı.²²⁷

XIX. yüzyılın sonunda gelindiğinde Antakya'daki fabrika sayısı 29 idi.²²⁸ Fabrikaların hangi alanlarda faaliyet gösterdikleri ise kaynaklarda belirtilmemiştir.

²¹⁵ HVS, 1286, s. 131.

²¹⁶ HVS, 1288, s. 111.

²¹⁷ HVS, 1305, s. 173.

²¹⁸ HVS, 1305, s. 173.

²¹⁹ HVS, 1286, s. 128.

²²⁰ HVS, 1305, s. 173.

²²¹ HVS, 1316, s. 225.

²²² Cuinet, a. g. e, s. 67.

²²³ HVS, 1303, s. 181.

²²⁴ HVS, 1311, s. 206.

²²⁵ HVS, 1288, s. 109.

²²⁶ HVS, 1311, s. 198.

²²⁷ HVS, 1316, s. 216.

²²⁸ HVS, 1316, s. 225.

5. TİCARET

5. 1. Ulaşım

XIX. yüzyılda yapılan kervan ticaretinde develer ön plandaydı. Suriyeli kabileler üzerinde 1840'larda yapılmaya başlayan baskılar sonucunda kabileler yerleşik yaşama geçirildi. Bu durum, bölgedeki deve sürülerinin büyüklüğünü ve geçiş ücreti gelirini azaltmıştı. Bölgedeki taşımacılıkta katırlar, eşekler ve atlar hızlı oldukları için daha çok tercih edilmekteydi. Örneğin develerin Halep-Antakya arası taşımacılık süreleri 5- 9 gün sürerken katırlarınki sadece 4-5 gün sürmekteydi. Develer 550 paundluk kargoları 24- 32 km arası mesafelerde taşımakta kullanılmaktaydılar. Katırlar ve atlar 450, eşekler ise 170 paundluk kargo taşıyabiliyorlardı.²²⁹

Dışa giden kervanların ücretleri, geriye dönenlere oranla daha fazlaydı. Katır sahipleri, gidilecek yere, ulaşılan zamana göre ücret belirliyorlardı. Eğer gecikme yaşanmışsa ücretlerde indirim yapılıyordu.

Yabancı ticaret, hatalı taşımacılık yüzünden engellenmekteydi. Ücretler yüksek ve düzensizdi. Ayrıca ücretlerde sürekli iniş çıkışlar yaşanmaktaydı. Fakat taşımacılığın da bazı dezavantajları vardı. Örneğin, taşınan ufak büyüklükteki paketler, yanlış kullanım ve hava sebebiyle zarar görebilmekteydi. Bu durum taşıyıcıları zarara uğratmaktaydı. Havanın uygun olmadığı zamanlarda da taşımacılık sık sık aksamaktaydı.²³⁰

1830'larda tüccarlar, mal başına daha az kullanılan rotalarda iki kat para ödemek zorundaydılar. Örneğin Antakya- Halep yolunda, İskenderun- Halep yolundan daha fazla para alınıyordu. Benzer şekilde 1860'larda büyük sanayi merkezi durumunda olan Halep'ten Musul'a gidiş fiyatı, yarısından daha az bir mesafe olmasına karşın Halep-İskenderun arası yolun fiyatından daha ucuzdu. Genel olarak kısa ganimetli yolculuklar, daha uzun yolculuklardan daha pahalı oluyorlardı.²³¹ Buna rağmen İskenderun yolu üzerinde sürekli deve katarları görülmekteydi.²³²

Bölgede uygulanan taşımacılık ücretleri, çok çeşitli nedenlerle değişikliğe uğramaktaydı. Fakat genellikle mevsime, gidilecek yere ve tahılların yerel fiyatlarına

²²⁹ Donald Quataert. *An Economic And Social History of The Ottoman Empire (1600-1914)* (c.H. England : Cambridge University Press, 1994), s. 817.

²³⁰ Charles İssawi. *The Economic History of Turkey (1800-1914)* (London : The University of Chicago Press, 1980), s. 181.

²³¹ Quataert, a. g. e, s. 819 vd.

²³² Mağmumi, a. g. e, s. 237.

göre belirlenmekteydi. Bu nedenle yaz ve sonbaharda, yani ticaretin hareketli olduğu zamanlarda, fiyatlar en yüksek orandaydı. Kış mevsiminde ticaret gevşek olduğu için taşıyıcılar fiyatlarını düşürmekteydi. Fiyat düşüklüğünün bir diğer nedeni de katırcıların, at ile taşıma yapanlarla rekabet edebilmeleri için, fiyat düşürmeye zorunlu olmalarıydı. Ayrıca, yiyeceklerin pahalı olduğu yerlerde fiyatlar doğal olarak daha yüksekti.

Kış mevsiminde taşımacılık şartları, derin çamur ve kara bağlı olarak zorlaşmaktaydı. Daha yüksek bölgelerde ise taşımacılık, kardan dolayı geçişler durduğu için, uzun dönemli olarak aksamaktaydı. Yerel ihtiyaçlar için de o dönemlerde el kızakları kullanılmaktaydı.²³³

4.2. İskenderun Limanı

İskenderun Limanı ile açıkta demirleyen gemiler arasındaki bağlantı küçük deniz araçlarıyla sağlanmaktaydı. 1822 meydana gelen deprem İskenderun'un yıkımına yol açmış ve iskele hasara uğramıştı. Bu nedenle limanın ticari hareketliliği azalmıştı. Süveyş Kanalı'nın 1869 yılında açılmasıyla Hindistan ticareti deniz yoluna kayd. Bu da İskenderun ticaretini çok olumsuz etkiledi.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru İskenderun, ticari bakımdan yeniden önem kazanmaya başladı. Kuzey Suriye'nin ihracat ve ithalat hacminin giderek büyümesi, Halep ile bağlantılı olan Antakya ve İskenderun'un ticari yaşamına canlılık getirmişti.²³⁴ Bu dönemde İskenderun işlek bir iskele olmuştu. Diyarbakır ve Bağdat'a kadarki yerlerin her türlü doğa ürünleri buraya iniyor ve Avrupa malları buraya çıkıyordu. Bu nedenle ticareti çok genişti.²³⁵ İskenderun ticaretinin gelişmesi için 1865'te Halep-İskenderun arası arabaların gidebileceği şose yolu inşa edilmeye başlandı.²³⁶ Şose yolu 1886'da bitirildi. Şosenin yapımı için İskenderun'un çevresindeki bataklık kurutulmaya çalışılıyordu.²³⁷

²³³ Issawi, a. g. e, s. 180.

²³⁴ YA, s. 3400.

²³⁵ Mağmumi, a. g. e, s. 239.

²³⁶ Cevdet Paşa, a. g. e, s. 228.

²³⁷ HVS, 1303, s. 193.

Tablo 43. İskenderun Limanı İthalat ve İhracatı (1863-1864-1865)

	1863	1864	1865	TOPLAM (denk)
İTHALAT	42.537	52.744	61.660	52.314
İHRACAT	66.815	68.954	51.866	62.542
TOPLAM	109.352	121.698	135.526	114.856

Cevdet Paşa, a. g. e, s. 228.

İskenderun Limanı'nın ticaretini geliştirmek amacıyla demiryolu yapımı için Osmanlı Hükümeti, bölgeye bir görevli gönderdi. 1881 yılında bölgeye gelen Kaymakam Mesut Bey, incelemeler yaparak raporunu hükümete sundu. Rapora göre, İskenderun Limanı'na demiryolu yapılabilirdi. Çünkü İskenderun Limanı çok güzel ve gemiler için güvenilir bir limandı. Fakat demiryolu yapımı için iki problem söz konusuydu. Bunlardan ilki limana rıhtım yapılması, ikincisi havanın düzeltilmesi için bataklığın kurutulmasıydı. Mesut Bey, bunun için 35-40 bin İngiliz lirasının yeteceğini belirtmişti.²³⁸ Fakat Mesut Bey'in bu önerileri dinlenmemiş ve İskenderun rıhtım ile demiryoluna ancak XX. yüzyılda kavuşmuştur.

Yüzyılın sonlarında Güneydoğu Anadolu'nun ve Irak'ın ticaretinin toplandığı İskenderun, gitgide küçük bir kasaba olmaktan çıkarak kent görünümünü kazandı. 1890'da İskenderun Limanı'na uğrayan gemilerin toplam tonajı 400000 idi.

XIX. yüzyılda Halep Vilayeti'nin transit limanı olan İskenderun, Suriye'nin deniz kıyısındaki iskelelerinden çok daha güvenli idi. XIX. yüzyılın ortalarında karayolu daha yapılmadığı için, ton başına 75 ile 80 frank arasında ücret alınmaktaydı. Bu dönemde, limanda Avusturyalıların yaptığı, gemilerin yükleme ve boşaltma işlemlerini kolaylaştıran iki eski dalgakıran vardı. 1855-1857 yıllarında İskenderun Limanı'nda İngiltere'den yapılan ithalat ve ihracat değerleri şöyleydi²³⁹ :

Tablo 44. İskenderun Limanı İthalat ve İhracatı (1855-1856-1857)

	1855	1856	1857
İTHALAT (frank)	11.117.225	7.503.250	5.156.700
İHRACAT (frank)	20.606.250	8.082.850	9.199.400

YA, s. 3400.

²³⁸ Cevdet Paşa, a.g.e , s.231.

²³⁹ YA, s. 3400.

1890 yılında İskenderun Limanı'ndan çeşitli ülkelere gönderilen mallara bakıldığında 11.651.460 kg ile tahıl birinci gelmekte; 3.962.270 kg ile meyan kökü ikinci, ardından 3.056.790 kg ile yün, 2.072.845 kg ile kereste, 1.192.700 kg ile gıda maddeleri gelmekteydi. Toplam ihracatın en yüksek olduğu ülkeler ise, OL olarak, sırasıyla, 195.698 ile Mısır, 173.697 ile Fransa, 82.412 ile İngiltere ve 69986 ile İtalya idi. Osmanlı Devleti'nin diğer ülkelere yaptığı ihracat ise, 342.259 OL ile toplam ihracatın 1/3'ünü oluşturmaktaydı.

İskenderun Limanı'ndan yapılan İthalatta ise 1890 yılında OL olarak 900.690 ile İngiltere liste başıydı. İngiltere'den alınan mallar arasında 741.262 ile pamuklular, 57.184 ile çivit, 24.942 ile işlenmiş bakır, 17.566 ile kumaş ve çuha, 18.313 ile demir aletler ve 10.531 ile çeşitli ilaçlar büyük yer tutmaktaydı. Pamuklu kumaşlar, 1.046.840 OL'lik toplamla tüm ithalat ürünlerinin 2/3'ünü kapsamaktaydı. XIX. yüzyılın sonlarında en çok ithal mal alınan İngiltere'den sonra İskenderun Limanı'na mal getiren ülkeler OL olarak 287.418 ile Fransa ve 152.214 ile Avusturya idi.

İskenderun Limanı'nda indirilen ithal mallarına bakıldığında 3.756.750 kg ile petrol ilk sırayı almaktaydı. Petrolü, 3.429.865 kg ile pamuklular izlemekteydi. Diğer önemli ithal ürünleri de 1.794.080 kg ile ilaç ve 1.073.240 ile demir aletler ve 1.004.326 kg ile şekerdi.

1880-1890 arasında İskenderun Limanı'nda gerçekleştirilen toplam ithalat ve ihracatta önemli bir değişiklik olmamıştır. 1880'de 831.960 OL olan ihracat, 1890'da 966.319 OL'ye yükselmişti. 1880'de 1.267.618 OL olan İthalat ise 1890'da 1.744.883 OL'ye ulaşmıştı. 1880 ile 1890 arasındaki İskenderun Limanı'nın yıllık ortalama ithalatı 1.596.547, ihracatı ise 947.691 OL idi.²⁴⁰

5. 3. İskenderun Limanına Gelen Gemiler

XIX. yüzyıl sonlarında İskenderun Limanı'na posta vapurları uğramaktaydı. 1883 yılında İskenderun'a Osmanlı Kumpanyası, Fransız Kumpanyası, Rusya Vapurları ve Hidiv Postası gelmekteydi.

Osmanlı Kumpanyası, her 15 günde bir kere Cuma günleri İskenderun'a gelirdi. Suriye sahillerini dolaştıktan sonra da İskenderun'a geri dönüp Cumartesi günleri İstanbul'a hareket ederdi.

²⁴⁰ Cuinet, a.g.e , s. 71 vd.

Fransız Kumpanyası'nın, İstanbul'dan kalkan vapuru her 15 günde bir İskenderun'a Salı günleri gelirdi. Vapur, Suriye kıyılarını dolaştıktan sonra İskenderun'a Cumartesi günleri geri dönerdi. İstanbul'dan hareket eden Rusya Vapurları da İskenderun'a her 15 günde bir Cumartesi günleri uğrardı. Suriye iskelelerini dolaştıktan sonra Cuma günleri tekrar İskenderun'a uğrayıp İstanbul'a hareket ederlerdi. Hidiv Postası'nın İskenderiye'den İskenderun'a her 15 günde bir Çarşamba günleri gelen vapurları, yolcu ve eşya aldıktan sonra Cuma günleri İskenderiye'ye dönmek için hareket ederlerdi.²⁴¹

Tablo 45. İskenderun Limanı'na Gelen Gemiler ve Sancakları (1883)

Sancak	Vapur	Yelkenli
Osmanlı	47	217
Fransız	73	-
Rus	45	-
İtalya	1	1
Avusturya	-	4

HVS, 1303, s. 222 vd.

İskenderun Limanı'na yüzyılın sonlarına doğru en çok gelen vapurlar Fransa'ya aitti. En çok, Osmanlı Sancağı taşıyan yelkenli gemiler limana uğramaktaydı. Rus vapurları da önemli oranda limana uğramaktaydılar. Fakat hiçbir İngiliz gemisinin limana uğramamış olması ilginçtir. Görüldüğü gibi, Osmanlı gemilerinin çoğu hala yelkenliydi ve Osmanlı Devleti'nin İskenderun'a uğrayan vapurları ile Rus vapurlarının sayısı hemen hemen aynıydı.

1888 yılında da İskenderun'a gelen posta vapurları ve gidiş- dönüş rotaları aynı kalmıştı.²⁴²

1898 yılına gelindiğinde İskenderun'a gelen vapur şirketlerinin sayısı doğal olarak artmış ve 7'ye yükselmişti. İdare-i Mahsusa Vapurları, Hidiviye Kumpanyası, Osmanlı Hacı Davut Ferkuh Kumpanyası, Fransız Mesajri Kumpanyası, Nemçe Lübed Kumpanyası, İngiliz Bill Kumpanyası ve İngiliz Prince Kumpanyası İskenderun'a gelen şirketlerdi.

İdare-i Mahsusa Kumpanyası'nın 4 vapuru, her hafta devamlı olarak İstanbul'dan İskenderun'a gelmekteydi. Hidiviye Kumpanyası'nın 2 vapuru, her cumartesi günü Mersin'den gelerek İskenderun Limanı'na uğramaktaydı. Osmanlı Hacı

²⁴¹ HVS, 1303, s. 222 vd.

²⁴² HVS, 1305, s. 211.

Davut Ferkuh Kumpanyası'nın 4 vapuru, Çarşamba günleri İstanbul'dan hareket ederek İzmir'e uğradıktan sonra İskenderun'a gelmekteydi. Bu kumpanyanın ayrıca postası da vardı.

Fransız Mesajri Kumpanyası'nın İskenderun'a gelen 5 vapuru vardı. Bu kumpanyanın vapurları, İstanbul'dan kalkarak Beyrut'a giderlerdi. Yol üstünde İskenderun'a da uğrayıp hem yolcu hem de posta alıyorlardı. Vapurların geliş günü Çarşambaydı. Nemçe Lübed Kumpanyası'nın ise 4 vapuru İskenderun Limanı'na gelmekteydi. İstanbul'dan gelen vapurlar her 15 günde bir pazartesi günleri İskenderun'a uğrayıp Beyrut'a hareket ediyorlardı.

İngiliz şirketlerinden Bill Kumpanyası, her hafta 3 vapurunu İskenderun'a göndermekteydi. Fakat vapurların geliş günleri belli değildi.. Prince Kumpanyası ise İskenderun'a 5 vapur gönderiyordu. Bu kumpanyanın da vapurları, geliş günlerinin belli olmamasına rağmen, her hafta İskenderun'a uğruyorlardı. İki kumpanyanın gidiş yerleri Beyrut idi.

Bu gemilerden başka tesadüfen İskenderun'a uğrayan gemiler de vardı. İskenderun'a gelen gemilerin gidiş rotası Beyrut veya İskenderiye idi.²⁴³

5. 4. Konsolosluklar

XIX. yüzyılın özellikle ikinci yarısından sonra Antakya ve çevresindeki ticaret hacmi büyüdükçe bölgede çeşitli devletlerin konsoloslukları açılmaya başladı.

1886 yılında Antakya Kazası'nda Fransa, İngiltere, İtalya, İspanya, Almanya, Yunanistan ve İran'nın konsoloslukları bulunmaktaydı. İskenderun Kazası'nda bulunan konsolosluklar ise Fransa, İngiltere, İsveç, Hollanda, İtalya, Avusturya- Macaristan, Amerika, İspanya, İran ve Almanya devletlerine aitti. İskenderun'daki konsolosluklarda devletler, konsolos vekilleriyle temsil edilmekteydi.²⁴⁴

1893- 1894 tarihli Halep Vilayet Salnamesi'ne göre, Antakya'da Fransa, İngiltere, Almanya, İran ve İspanya'nın konsoloslukları bulunmaktaydı. Antakya'daki konsolosluk sayısı yedi sekiz yıl öncesine göre azalmıştı. Yunanistan ve İtalya'nın konsoloslukları kapanmıştı.²⁴⁵

İskenderun'da aynı yıl içinde Fransa, İngiltere, İsveç, Hollanda, İtalya, Avusturya- Macaristan, İspanya, İran ve Almanya'nın konsoloslukları vardı.

²⁴³ HVS, 1311, s. 297 vd.

²⁴⁴ HVS, 1303, s. 218 vd

²⁴⁵ HVS, 1311, s. 204.

Amerika'nın konsolosluğu ise kapanmıştı. İngiltere, İsveç, Hollanda, Almanya konsolos vekilleriyle, diğer ülkeler konsolos düzeyinde temsil edilmekteydiler.²⁴⁶ Almanya, hem Antakya'ya hem de İskenderun'a konsolos vekili göndermişti. Antakya'da ise sadece İspanya'nın konsolosu bulunmaktaydı. Antakya'daki diğer bütün devletler, konsolos vekilleriyle temsil ediliyorlardı.

XIX. yüzyılın sonuna gelindiğinde Antakya'daki konsoloslukların değişmediği görülmektedir. 1898'de Antakya'da Fransa, Almanya, İspanya, İngiltere ve İran'ın konsoloslukları vardı. İran hariç diğer ülkeler Antakya'ya konsolos vekili atamışlardı.²⁴⁷

İskenderun'daki konsolosluklar ise artmıştı. Amerika kapattığı konsolosluğu açmış, ayrıca Norveç de bir temsilci göndermişti.²⁴⁸

²⁴⁶ HVS, 1311, s. 197. Bkz. Belge no: 21.

²⁴⁷ HVS, 1316, s. 223.

²⁴⁸ HVS, 1316, s. 214 vd.

SONUÇ

XIX. yüzyılın başında Antakya, Osmanlı Devleti'nin önemsiz bir şehri görünümündeydi. Roma ve Bizans dönemlerinden kalma “ Doğunun Kraliçesi” ünvanı artık unutulmuştu.

Osmanlı Devleti yönetimindeki şehir, önceleri voyvodalıkla yönetilmekteydi. Tanzimat reformları çerçevesinde yapılan idari düzenlemeyle bir müdür tarafından yönetilmeye başladı. Tanzimatla beraber oluşturulan eyalet-sancak- kaza- nahiye- köy hiyerarşisi Hatay'da da uygulandı. Hatay, Halep Vilayeti'nin Merkez Sancağı'na bağlı bir kazaydı. Şehrin idari yönetiminin başında ise kaymakam bulunmaktaydı. XIX. yüzyılın sonuna kadar bu düzen içinde yönetildi. Zamanla şehrin yönetiminde yer alan bürokratik yapı çok genişledi.

Aynı durum İskenderun içinde söz konusuydu. Yüzyılın başında birkaç evden oluşan, çevresi bataklık olduğu için havası çok kötü olan, su sıkıntısı çeken bir yer olan İskenderun, yavaş yavaş liman olmasının avantajıyla gelişmeye başladı. Kuzey Suriye'nin Akdeniz'e açılan kapısı durumunda olan İskenderun, büyük ilerleme kaydetti. Fakat Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla bir durgunluk dönemine girdi. XIX. yüzyılın sonlarına doğru tekrar canlanan ticarete, Halep- İskenderun arası yapılan yol da olumlu katkı sağlamıştı. Fakat demiryolu ve limanın yapımı ancak XX. yüzyılda başlayabilmişti.

Antakya ve çevresindeki bölge halkı tarım, hayvancılık ve ticaretle uğraşmaktaydı. Hatay çevresinde bulunan gayrimüslim unsurun varlığı, bölgedeki ticaretin devamlılığını sağlamıştır. Hatay'ın XIX. yüzyılda en önemli ticari malları zeytinyağı, sabun ve ipek idi. Dut ve zeytin ağaçlarıyla kaplı verimli ovalarda son dönemlerde pamuk da yetiştirilmeye başlanmıştı.

Antakya'da özellikle zeytine dayalı olarak sabun sanayi çok gelişmişti. Yüzyılın sonuna kadar sabunhaneler varlıklarını devam ettirmiş ve ihraç ürünlerinde ilk sıralardaki sabun, yerini kaybetmemişti.

XIX. yüzyılda Hatay çevresinde tarımda ilkel yöntemlerin kullanılması, toprakların çok verimli olmasına rağmen elde edilen ürünlerin yetersiz olmasına neden olmuştu. Bölgedeki tarım ürünleri genel olarak çok çeşitliydi. Fakat portakal ve limonun bölge halkı açısından önemli bir yeri vardır.

XIX. yüzyılda bölgede yapılan tarımda, klasik öküz- saban ikilisi kullanılmaktaydı. Bu dönemde çift hayvanı olarak da bölgenin genelinde öküz kullanılmaktaydı. Bunun dışında küçükbaş hayvan olarak koyun ve keçi beslenmekteydi. Ayrıca yetiştirilen kümes hayvanları da yüksek oranlarda yetiştirilmekteydi. Halk bu hayvanlardan elde ettiği ürünleri kendi tüketmekte veya satıp gelir elde ediyordu. Fakat yerli halkın en çok gelir sağladığı el sanatlarıydı. İpekten dokunan Trablus Kuşağı'nın ünü çevre bölgelere yayılmıştı. Bunun yanında yünden ve pamuktan dokunan abalar da çok beğenilmekteydi.

XIX. yüzyılda Antakya ve çevresinde bulunan gazino, lokanta, kahvehane, otel gibi yapılar, bölgedeki gelişmiş sosyal yaşamı yansıtmaktaydı. Aynı zamanda Antakya, İskenderun ve Belen'de bulunan dükkan ve mağaza sayılarının yüksek olması şehirdeki iktisadi yaşamın canlılığını da yansıtmaktaydı.

Antakya'da bu dönemde zanaatkarlık ileri bir düzeydeydi. Bölgede sabunhane, boyahane, debbağhane, basmahane, ipek işliği, kamış tezgahı gibi üretim yerleri bulunmaktaydı. Bu çeşit yerlerin bulunması, hala üretimin devam ettiğini göstermekteydi. Ancak yüzyılın sonunda bu gibi yerler azalmış, özellikle İskenderun'da tüketime yönelik eğlence yerleri, alış- veriş yapılan mağazaların sayıları artmıştı. Bu şekildeki tüketime yönelim sadece bu bölgede değil, devletin genelinde de görülmekteydi. Kapitülasyonlar ile zanaatların ve tarımın çözülmesi doğal olarak bir tüketim toplumu yaratmıştı.

Antakya'nın en göze çarpan özelliklerinden birisi, çok değişik ırk, din ve etnik gruplardan oluşmuş bir nüfus yapısının olmasıdır. Bu çeşitlilik yerleşme açısından da ayrılmaya neden olmuştu. Devlet genelinde olduğu gibi Hıristiyanların, Musevilerin ve Müslümanların ayrıca müslüman olup da mezhep farklılığı olanların oturdukları yerler ve mahalleler ayrıydı. Müslüman halk köylere ve kırsal alanlara yayılmıştı. Gayrimüslimler daha çok şehir merkezinde oturmaktaydılar.

XIX. yüzyılın başlarında bölgede, gayrimüslimler Antakya ve Belen'i tercih ederken yüzyılın sonlarına doğru Belen, gözden düşmüş ve burda bulunan

gayrimüslimler İskenderun'a yönelmişlerdi. Bu dönemde genel olarak İskenderun'daki gayrimüslim halkın sayısı müslümanlardan daha fazlaydı.

Antakya'nın nüfus yapısında görülen çeşitlilik dini ibadet yerlerine ve okulların çeşidine de yansımıştı. Hatay'da her dinin ibadethanesi bulunuyordu. Ayrıca her dine ait okullar da bulunmaktaydı. Müslüman nüfus ve okula giden öğrenciler ile hıristiyan nüfus ve okula gönderdikleri öğrenci sayılarına bakıldığında hıristiyanların okuma-yazma oranlarının müslümanlardan daha yüksek olduğu görülür.

XIX. yüzyılda Antakya ve çevresinde eğitim fazla gelişmemişti. Buna rağmen yüzyılın sonunda Antakya'da 27 medrese ve kütüphane bulunmaktaydı.

XIX. yüzyılda nüfus olarak Antakya diğer kazalara büyük fark atmıştır. Örneğin 1898'de Antakya'nın nüfusu İskenderun'un nüfusunun yaklaşık 5 katıydı. Bölgedeki nüfus oranlarını, yüzyıl boyunca meydana gelen doğal afetler, hastalıklar ve savaşlar olumsuz yönde etkileyen unsurlardır. 1822 ve 1872 yıllarında yaşanan şiddetli depremler, 1856 ve 1876-77 savaşları nüfus oranını etkilemiştir. Antakya'nın nüfusundaki en düşük oran 1878'e aitti bu dönem içerisinde hem savaş hem de deprem yaşandığı için bu tablo ortaya çıkmıştı.

Hatay'ın nüfusundaki bir diğer önemli nokta, yüzyılın ortalarında bölgenin genelinde gayrimüslim nüfusun oranı önemli ölçüdeyken, yüzyılın sonlarına gelindiğinde müslüman nüfusun ağırlığını belli etmiş olmasıydı. Ancak her dönemde bu dinsel ve etnik farklılık olmasına rağmen, bu nedenle bölgede bir sosyal kargaşalık çıkmamıştır.

Antakya'da, belki bu etnik, dinsel ve ırksal çeşitliliği belki de ticari öneme dayalı olarak birçok konsolosluk bulunmaktaydı. Amerika'dan Norveç'e kadar uzanan bu kalabalık konsolosluklar, devletin hiçbir yerinde olmadığı kadar Antakya halkını Batı ile kaynaştırmış ve etkisini göstermiştir. Özellikle İskenderun'da bulunan batı tarzı eğlence ve tüketim yerleri bunun bir sonucuydu.

XIX. yüzyılda Hatay, doğal güzellikleriyle, geçmişiyle, Doğu ve Batıyı sentezleyen yaşam biçimiyle, bütün felaketlere rağmen yeniden ayağa kalkabilmesiyle ve dinsel hoşgörüsüyle örnek bir kenti.

EKLER

VILAYET D'ALEP

STATISTIQUE DESCRIPTIVE

Orientation, limites, superficie. — Le vilayet d'Alep, situé entre 33° 30' et 37° de longitude est, et 35° 29' et 38° 36' de latitude nord, est limité au nord par les vilayets de Sivas, de Mamuret-ul-Aziz et de Diarbékir ; à l'est par le mutessariflik de Zor ; au sud par la Syrie ; à l'ouest par le vilayet de Beyrouth, la mer Méditerranée et le vilayet d'Adana.

Sa superficie est de 78,600 kilomètres carrés, dont environ 34,000 kilomètres carrés en terrains montagneux, mais très fertiles, et le reste, soit 44,600 kilomètres carrés, en plaine.

Les terrains montagneux sont situés dans le nord et l'ouest du vilayet, et les terrains en plaine au sud et à l'est.

Division administrative. — Le vilayet d'Alep est divisé administrativement en 3 sandjaks, 23 cazas, 60 nahiés, et comprend 4,541 villages et 18 campements fixes, comme suit :

Sandjaks	Cazas	Nahiés	Villages	Campements Fixes
I. Alep (Merkez-Sandjak) 1 ^{re} classe	Alep (merkez-caza)	1	24	"
	Aïntab	9	346	"
	Kiliss	9	570	"
	Alexandrette (Iskendéroun)	1	26	"
	Antioche (Antakié)	4	310	"
	Idlib	4	238	"
	Harem	3	184	"
	Djîsr-el-Chor	4	173	"
	Maara	1	140	"
	El-Bab-Djéboul	5	250	"
	Béilan	1	48	"
	Djébel-Séma'an	1	170	"
	Membidj	1	232	"
	Reka ou Rekka ¹	1	39	17
II. Marach 2 ^e classe	Marach (merkez-caza)	1	220	"
	Zéïtoun	1	39	"
	Elbistan	1	135	"
	Bazardjik	1	76	"
III. Orfa 1 ^{re} classe	Andérin	1	82	"
	Orfa (merkez-caza)	1	220	"
	Biredjik	1	129	"
	Roum-Kalé	1	180	"
	Séroudj	1	318	"
3 Sandjaks	23 Cazas	60 Nahiés	4,541 Villages	18 Campements

¹Ce district, qui faisait naguère partie du mutessarifat de Zor, a été récemment annexé au merkez-sandjak d'Alep.

ولایتک الویہ ملتان سیکرہ بہر لوآنک قضا و نواحیہ کرینک صنف و مقدار ہی وہی				
قضا و نواحیہ ملتان سیکرہ ہارن اولدیقی قرا و نواحیہ عددیہ مبین جدولدر				
محلات	قرا	ناحیہ	صنفی	(اسامیٰ الویہ) (اسامیٰ قضا)
۱۰۵	۰۰۰	۰۰	۰	نفس سلب
۰۸۲	۲۰۱	۰۸	۱	عینتاب
۰۲۳	۴۷۳	۰۲	۱	کایس
۰۰۴	۰۲۷	۰۲	۱	اسکندرون
۰۴۱	۱۷۵	۰۴	۱	انطاکیہ
۰۱۱	۱۰۵	۰۳	۲	اداب
۰۰۱	۱۳۱	۰۲	۲	حارم
۰۰۴	۰۷۵	۰۲	۲	جسر شعور
۰۰۲	۱۲۷	۰۰	۲	معرد
۰۰۶	۳۸۱	۰۱	۲	باب
۰۰۵	۰۸۴	۰۰	۲	بیلان
۰۰۰	۱۲۸	۰۰	۲	جبل سمان
۰۰۵	۲۳۲	۰۰	۲	منج
۰۰۰	۰۴۸	۰۰	۲	رقہ
۰۴۲	۱۱۰	۰۸	۰	نفس مرعش
۰۰۸	۰۲۲	۰۵	۱	زیتون
۰۰۴	۱۳۵	۱۰	۲	البتان
۰۰۱	۰۸۲	۰۷	۳	اندرین
۰۰۱	۰۸۸	۱۰	۱۰	بازارجق
۰۵۱	۶۰۹	۰۷	۰	نفس اورفہ
۰۰۷	۱۲۹	۰۰	۲	بیرہ جک
۰۰۰	۱۷۱	۰۰	۳	روم قامہ
۰۰۰	۲۳۷	۰۰	۳	سروج
۴۱۳	۳۲۹۶	۷۱		کونا

Belge No: 4.

٢٢٥

حلب ولايتندكى مدارس عليه وكتاب رشديه صبيان مكاتبك مقدارى
 رشديه مکتبلى اسلام صبيان مکتبلى غيزه سلم مکاتبى
 عدد شاگردان عدد شاگردان عدد شاگردان

مدرس عليه	عدد شاگردان	مدرس رشديه مکتبلى اسلام صبيان مکتبلى غيزه سلم مکاتبى	عدد شاگردان	مدرس عليه وكتاب رشديه صبيان مكاتبك مقدارى	عدد شاگردان
حلب شهرى	١٩٦	٢٧٣٠	٩٠	٢٢٨٠	٣٩
عينا ب قضاى	١٥٠	١٧٨٠	٥٧	١١٣٠	٢٢
كليس	١٠٨	١٤٦٦	٤٠	٠٢٨٥	٠٧
انط. كيه	١٢٨	٦٦٠	٢٦	٠٢٩٠	٠٥
ادلب	٠٧٥	١٨٩٢	٩١	٠٠٣٠	٠٢
چشمه شعور	٠٠٠	٠٦٢٩	٢٥	٠١٥٥	٠١
دهره	٠٣٧	٠٢٦٧	٢٩	٠٠٢٠	٠١
باب	٠٢٥	٠٤١٢	١٨	٠٠٠٠	٠٠
حارم	٠٢٦	٠٥٨٥	٢٤	٠٠٠٠	٠٠
اسكندريه	٠٠٠	٠٠٢٠	٠١	٠٠٥٨	٠٣
بيلان	٠٣٢	٠١٧٥	٠٣	٠١٠٥	٠٢
منبج	٠٠٠	٠١٢٥	٠٥	٠٠٠٠	٠٠
رقه	٠٠٠	٠٠٠٠	٠٠	٠٠٠٠	٠٠
مرتش	٣٣٥	٢٧٣١	٥٧	١٨٦٢	٢٣
ابستن	٠٥٣	٠٥٥٤	٠٠	٠٠٦٥	٠٠
زيتون	٠٠٠	٠٠٠٠	٠٠	٠٠٤٥	٠٠
پازارجق	٠٠٠	٠٠٧٥	٠٠	٠٠٠٠	٠٠
اندرين	٠١٠	٠٢٠٠	٠٠	٠٠٠٠	٠٠
اورفه	٥٠٠	٠٧٥٦	٢٤	١١٣٤	١٨
بيروجك	١٠٠	٠٢٣٤	١٠	٠٠٥٥	٠٢
روم قلمه	٠٠٠	٠٠٢٦	٠١	٠٠٠٠	٠٠
سروج	٠٠٠	٠٠٠٠	٠٠	٠٠٠٠	٠٠
بكون	١٧٧٥	١٢٧٢	١٧	٧٩٧٣	١٥٤

SANDJAKS	CAZAS	Musulmans						Chrétiens				Israélites			
		Médressés		Écoles supérieures		Écoles primaires		Écoles supérieures		Écoles primaires		Écoles supérieures		Écoles primaires	
		Écoles	Élèves	Écoles	Élèves	Écoles	Élèves	Écoles	Élèves	Écoles	Élèves	Écoles	Élèves	Écoles	Élèves
ALEP	ALEP	23	191	2	177	90	2,790	2	320	114	1,480	1	150	28	1,030
	Kiliss	24	108	1	75	40	1,456	—	—	7	285	—	—	—	—
	Aintab	21	150	1	188	57	1,780	1	200	21	930	—	—	—	—
	Antioche	10	128	1	140	26	690	—	—	5	290	—	—	—	—
	Alexandrette	—	—	—	—	1	20	—	—	3	58	—	—	—	—
	Harem	1	26	—	—	24	585	—	—	—	—	—	—	—	—
	Idlip	9	75	2	85	91	1,892	—	—	2	30	—	—	—	—
	Djisir-Chor	—	—	—	—	35	629	—	—	1	40	—	—	—	—
	Maara	2	37	1	20	29	267	—	—	1	32	—	—	—	—
	El-Bab	1	25	1	40	18	412	—	—	—	—	—	—	—	—
Membidj	—	—	—	—	5	125	—	—	—	—	—	—	—	—	
Beilan	1	32	1	53	3	175	—	—	2	105	—	—	—	—	
	Totaux	92	772	10	778	419	10,821	3	520	156	3,250	—	—	—	—
MARACH	MARACH	25	335	1	150	57	3,731	—	—	33	1,862	—	—	—	—
	Elbistan	13	53	1	75	—	—	—	—	3	95	—	—	—	—
	Anderin	1	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Bazardjik	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Zeitoun	—	—	—	—	—	—	—	—	19	445	—	—	—	—
	Totaux	39	398	2	225	57	3,731	—	—	55	2,402	—	—	—	—
ORFA	ORFA	18	500	1	74	44	756	—	—	18	1,134	—	—	—	—
	Roum-Kalé	—	—	1	41	1	260	—	—	—	—	—	—	—	—
	Birédjik	7	100	1	87	10	234	—	—	3	132	—	—	—	—
	Souroudj	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Totaux	25	600	3	202	55	1,016	—	—	21	1,266	—	—	—	—
	Totaux par écoles de divers degrés	156	1,770	15	1,205	531	15,568	3	520	232	6,918	1	150	28	1,030
	Totaux par cultes	Écoles 702		Élèves 18,543		Écoles 235		Élèves 7,438		Écoles 29		Élèves 1,180			
	Total général	966 Écoles et 27,161 Élèves													

Postes et télégraphes. — Cette administration a une direction principale à Alep.

La poste aux lettres possède des bureaux dans tous les chefs-lieux de sandjaks et de cazas et dans d'autres localités importantes du vilayet.

La Direction des télégraphes a des bureaux, au nombre de 28, sur le parcours des lignes principales, soit d'Alexandrette à Diarbékir par Alep, d'Alep à Damas et à Lattakié, etc.

انطاکیه قضاسنه دائر معلومات

انطاکیه قضاسی حلبک جانب غریبسنده و مرکزی اولان انطاکیه
 قصبهسی حلبدن (۲۰) ساعت بعدنده در
 الیوم انطاکیه قصبهسنده (۱) حکومت قونانی (۱) قشله (۱۲۰)
 جامع و مسجد (۲۷) مدرسه و کتبخانه (۵) تکایا و زویا (۱) رشديه
 مکتبی (۳۹) ابتدائی مکتبی (۳) روم مکتبی (۱) ارمنی مکتبی (۲)
 پروتستان مکتبی (۱) یهودی مکتبی (۱۵۲۶) مکاتب مذکورہ
 شاگردانی (۳۳۱۸) خانہ (۱۵) کلیسا و مناستر (۵) حمام (۲۰۷۳)
 دکان و مغازه (۲۴) خان (۱۲۲) دکرمان (۳۲) فرون (۳۰) چشمه
 (۱۱) صابونخانه (۲۹) فابریقه (۴۵) اوطه (۱۵۲۰) انبار و صمانلق
 و سائرہ (۳۱۱۰) باغ (۲۴۲۰) باغچه (۴۹۳۳۹) ترلا (۵۲۳۶۰۸)
 مزروع و غیر مزروع اراضی (۲) اورمان (۲) دالیان وارد
 انطاکیه نی شهور اسکندریه کزیده امرای عسکر یسندن اولان
 سلفکوس نیقاتور هجرتدن (۹۲۲) سنه مقدم پدري اندخیوس نامنه
 بنا ایلش و وفات اسکندردن صکره تشکیل ایلدیکی سلفکیان دولتته
 مرکز اتخاذ ایلشد. کیده کیده انطاکیه برجسامت و معموریت فوق
 العاده کسب ایدرک (۷۰۰۰۰۰) نفوس حوی اولش ایلدیسده
 هجرتدن (۵۷۱) سنه مقدم یهودی پادشاهی بنانه ک استیلاسنده بر
 کونده (۱۰۰۰۰۰) کشتی اعدام اولمش (۵۲۶) سنه تیلا دیه سنده
 و قوعبولان حرکت ارضدن (۳۰۰۰۰۰) ادمک متواری خاک هلاک
 اولمش و بونلردن بشقه (۲۰) به قریب زلزله و یانقین بلیه لرینه
 و اولقدرده استیلا صدمه لرینه اوغرامسی انطاکیه نی خراب ایدرک
 یالکز یادکار عظمتی اولق اوزره قلعه قدیمه سنک بعض جدار و آثار نی

۵۹۸

فوتیون کا نیا و قضا تریزہ نہ مقدار قریب و محکمہ بلہ اسامہ بکاور

خانہ	اسامہ بکاور		نفس
	خاستہ	نفس	
۱۹۶۱	۷۸۵۶	۴۹۰۵۴	۴۶۶۰۷
۰۱۷۴	۵۰۰	۵۰۰۰۰	۱۵۵۰۰
۰۱۷۶	۱۶۷۷	۱۰۱۸۸	۱۶۰۷۱
۰۰۰۰	۰۰۰۰	۰۴۵۰۰	۰۵۵۰۰
۰۰۸۶	۴۹۰۷	۴۴۸۸۵	۸۱۰۶۰
۰۰۰۰	۰۰۰۰	۰۶۰۰۰	۰۶۰۰۰
۰۹۸۰	۱۶۵۰	۴۴۷۰۰	۴۵۰۷۲
۱۰۰۷	۲۹۷۷	۶۸۰۰۰	۱۶۰۱۵
۰۰۰۰	۰۰۰۰	۰۴۰۰۰	۰۶۰۰۰
۲۸۷۷	۴۰۵۷۲	۱۰۱۶۷۷۷	۱۶۰۶۷۷
۴۴۹۱	۷۵۵۵	۱۶۶۸۶	۴۶۸۱۵
۶۷	۴۸	۰۹۷۷	۹۵۰۰
۶۱	۱۶۷۷	۳۵۵۸	۱۷۷۰
۷۷	۴۵۷	۱۶۸۰۰	۴۹۷۷
۱۶۶۷	۱۰۰۰	۰۰۰۰	۱۶۶۷
۳۰۱	۵۷۶	۱۰۱۶۷	۱۶۱۷۷
۳۰۰۰	۵۷۷۶	۰۶۸۰۰	۹۷۰۷۷
۰۰۰۰	۱۶۰۹	۵۸۷۷	۷۷۷۷
۰۰۰۰	۱۶۰۹	۵۸۷۷	۷۷۷۷
۰۰۰۰	۱۶۰۹	۵۸۷۷	۷۷۷۷

۵۹۹

وخرستیان و مورث و لہرق فاج خانہ و نفوس اولدینین سہیل و ولد موسوی

اسامہ / قریب	قریب و محکمہ		نفس
	قریب	خانہ	
سہیل	۹۰	۵۱۷	۶۰۰۰
اولد نفاس	۵۱	۰۰۰	۰۰۰۰
چشمہ و نفاس	۵۷	۰۰۰	۰۰۰۰
حادر و نفاس	۵۷	۰۰۰	۰۰۰۰
انظاکہ نفاس	۵۷	۰۷۷	۹۶۸
عزیزہ نفاس	۰۷	۰۰۰	۰۰۰۰
کلیسہ نفاس	۵۷	۰۶۶	۱۸۸۱
عمینا بہ نفاس	۸۶	۰۶۷	۰۷۷۷
بابہ و جوبہ نفاس	۰۷	۰۶۰	۰۰۰۰
۲۸۷۷	۱۰۰۷	۶۸۷	۴۷۶۶
مکلی نفاس	۶۸	۶۷	۷۷
بازار نفاس	۰۰	۰۰	۰۰
اصلیہ و نفاس	۱۷	۰۰	۰۰
خاستہ نفاس	۰۷	۰۰	۰۰
بولانی نفاس	۰۷	۰۰	۰۰
الستاف نفاس	۰۷	۰۰	۰۰
زونیہ نفاس	۰۷	۰۰	۰۰
اندوزہ نفاس	۰۰	۰۰	۰۰
۲۸۷۷	۱۰۰۷	۶۸۷	۷۷

دخانك ليدو لنا اسلام و عيسى و موسى حواله ليدو لنا حواله							
اسما قصداها	موسى		عيسى		اسلام		نفسه
	نفسه	خانہ	نفسه	خانہ	نفسه	خانہ	
حاسب	۵۷۴	۵۰۴۶	۱۶۶۰	۱۷۱۹۵	۱۱۲۸۹	۵۸۶۸۸	۱۲۷۰۰
عینا	۶۷	۵۵۶	۱۰۴۷	۹۸۴۶	۱۶۵۵	۶۷۵۸۹	۸۷۶۹
کام	۲۹	۶۴۸	۱۹۵	۴۴۵۰	۶۴۴۰	۵۰۷۱۸	۶۵۶۱
انسان	۷۴	۸۴۸	۱۴۷	۷۸۰۴	۱۷۷۵	۶۷۶۶۶	۱۰۱۱۸
جس	۰۰	۰۰۰	۵۱۰	۶۰۵۵	۱۰۵۲	۴۴۶۸۹	۵۵۶۶
اول	۱	۴۸	۱۴۶	۱۵۰۰	۵۱۴۶	۴۵۴۴۶	۵۵۶۸
باب و جوب	۸۰	۸۰	۰۰۰	۰۰۰۰	۶۵۱۰	۶۶۰۰۰	۶۵۶۰
سازم	۰۰	۰۰	۰۰۰	۰۰۰۰	۴۵۵۸	۱۴۰۰۰	۴۵۵۸
بدر	۰۰	۰۰	۴۴۹	۴۴۶۰	۱۷۲۵	۱۰۵۷۰	۶۰۵۸
سازم	۰۰	۰۰	۰۰	۰۰	۱۴۵۶	۸۶۸۱	۱۴۵۶
موقع القرائت	۰۰	۰۰	۱۴	۵۴	۷۴۰۰	۷۴۰۰	۴۴۱۴
دیباچہ	۰۰	۰۰	۰۰	۰۰	۹۰۱۱	۶۶۴۴	۹۰۱۱
یکون لوازم	۷۸۷	۶۴۵۶	۴۴۹۷	۶۷۹۹۵	۵۷۵۵۶	۶۴۷۷۱	۶۴۴۵۰

مختار و قصود حواله ليدو لنا حواله							
اسما قصداها	موسى		عيسى		اسلام		نفسه
	نفسه	خانہ	نفسه	خانہ	نفسه	خانہ	
اورف	۵۵	۳۳۶	۹۷۹	۵۸۷۲	۶۶۶۷	۴۱۵۸۹	۷۱۶۸
نفسه	۰۰	۰۰۰	۱۱۹	۱۶۹	۶۶۶۲	۶۶۵۵	۶۷۶۱
نفسه	۰۰	۰۰	۹۷	۶۶۰	۴۹۵۶	۴۵۶۶۶	۷۱۵۵
نفسه	۰۰	۰۰	۱۴	۱۰	۴۸۷۷	۵۵۶۶	۱۴۹۱
نفسه	۴۹	۱۴۴	۱۴۶۸	۶۷۸۵	۶۶۱۰۲	۵۶۷۱۲	۴۷۸۶
نفسه	۰۰	۰۰	۴۴۰۸	۷۶۰۴	۵۵۴۰	۶۷۸۶۶	۷۷۸۵
نفسه	۰۰	۰۰	۴۴۰	۴۴۴	۶۸۷۱	۶۶۸۴	۶۰۹۶
نفسه	۰۰	۰۰	۴۴	۴۴	۴۶۴۴	۴۵۶۶۶	۴۶۹۶
نفسه	۰۰	۰۰	۱۷۵۲	۵۵۶۶	۵۵۶۶	۸۰۶۵	۴۶۶۶
نفسه	۰۰	۰۰	۱۴۰۸	۵۸۱۱	۴۴۴۱	۴۴۶۶	۴۶۶۶
نفسه	۰۰	۰۰	۱۴۵۵	۱۴۵۵	۱۴۵۵	۴۴۶۶	۴۴۶۶
نفسه	۰۰	۰۰	۷۷	۴۴۰	۴۴۰	۴۴۴۴	۴۴۴۴
نفسه	۰۰	۰۰	۴۴	۴۴	۴۴۰	۴۴۴۴	۴۴۴۴
یکون لوازم	۷۸۷	۶۴۵۶	۴۴۹۷	۶۷۹۹۵	۵۷۵۵۶	۶۴۷۷۱	۶۴۴۵۰

۱۶۶۵۰	۱۱۸۱	۶۰۰	۲۰۵۱	۲۲۲۰	۱۰۰۰	۲۰	۲۵	تعمیرات
۲۰۵۰۱	۱۲۰۶	۶۷۱	۳۱۰۶	۳۱۶۰	۲۳۰۰	۲۵	۲۵	تعمیرات
۱۶۶۰۲	۱۲۱۲	۶۵۰	۲۸۷۷	۲۹۱۰	۸۶۰۰	۲۵	۲۵	تعمیرات
۱۶۶۰۳	۱۲۲۵	۶۷۱	۲۸۰۰	۲۸۰۰	۱۲۰۰	۲۵	۲۵	تعمیرات
۲۰۰۰۲	۱۲۲۸	۱۲۰۰	۲۸۰۰	۲۸۰۰	۲۸۱۱	۵۰		تعمیرات
تعمیرات		تعمیرات	تعمیرات	تعمیرات	تعمیرات	تعمیرات	تعمیرات	تعمیرات
تعمیرات		تعمیرات		تعمیرات		تعمیرات		تعمیرات
تعمیرات								
تعمیرات								

۱۱۷

ادایه قضایی	۱۰۶	۲	۱۰۰	۱۱۶۸	۱۱۶۰	۱۰۰	۱۶۰	۱۶۵۸۰
بخشیه قضایی	۱۰۵	-	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰۰۰
حارم قضایی	۱۰۳	۲	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰۰۰
جسور و قضا	۱۰۰	۴	۱۰۰	۱۶۰	۱۵۵۶	۱۰۰	۱۶۰	۱۶۰۱۰
معرفه قضایی	۱۰۰	۴	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰۰۰
غرفه قضایی	۱۰۱	۴	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰۰۰
بابیه قضایی	۱۰۰	۴	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰۰۰
بکونت	۱۰۰	۴	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰۰۰
تعمیرات								
مرکز قضایی	۱۰۰	۴	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰۰۰

الدرمان فضایی	۱۰۰	۲	...	۰۴۷۲	۱۰۵۰	...	۸۰۰	۱۲۹۵۸
اصلاحیه فضایی	۰۷۰	۲	...	۰۴۸	۴۹۸۴	...	۰۷۷	۰۸۴۷۸
پولاق فضایی	۰۲۹	۴	...	۰۰۴	۱۴۱۶	...	۱۳-۴	۰۰۴۴۴
اندازین فضایی	۰۵۴	۴	۱۹۰۵	۰۷۴۴۶
زیتون فضایی	۰۴۰	۴	...	۱۴۴۶	۱۴۵۲	...	۶۱۴۶	۲۹۹۵
خاصه فضایی	۰۲۶	۴	۰۰۴	۰۱۰۴	۱۱۶۰	۰۰۶	۰۲۵۶	۲۷۵۰
بازارجو فضایی	۰۶۷	۲	۴۴۵۱	۱۱۶۱۴
بکون	۴۹۵	۵۸	۴۴۰	۴۷۴۶	۴۴۸۵۰	۱۰۹	۱۷۰۸۱	۷۴۰۴۵

اورژیه سجائی

اوله فضایی	۵۴۵	۲۶	...	۰۰۶۹	۷۰۷۷	...	۵۶۴۴	۴۴۴۹۹
بره جک فضایی	۱۱۵	۰۷	...	۰۱۱۹	۲۰۷۴	...	۰۴۶۴	۱۱۰۰۸

رومقلعه فضایی	۱۵۰	۲	...	۱۰۰	۴۴۱۳	...	۴۸۷	۱۵۴۷۵
سروج فضایی	۲۶۰	۱	...	۰۰۵	۴۹۸۷	...	۰۱۵	۰۶۸۰۰
بکون	۱۱۳	۱۵	...	۱۴۹۴	۱۷۶۴۱	...	۶۴۸۷	۵۵۵۵۸

زیره سجائی

دبر فضایی	۲۸	۴	۹۶۰	۴۴۱۴
رأس العرب	۹۵	۴	۴۰۰۰	۹۰۰۰
زهره فضایی	۲۷	۱	۴۱۴۶	۹۶۰۰
البی کمال فضایی	۴۰	۶	۱۰۰۰	۴۰۰۰
سجده فضایی	۱۴	۶	۱۱۹۸	۴۴۵۰
بسیره فضایی	۱۲	۲	۰۸۸۰	۱۴۲۰
عشاره فضایی	۱۶	۵	۱۶۶۴	۴۴۴۴
بکون	۴۲۴	۱۵	۱۵۶۴۵۱	۴۴۴۶۵

SANDJAKS	CAZAS	MUSULMANS								CHRETIENS										Israëlites	TOTAUX par CAZAS	TOTAUX par SANDJAKS	
										CATHOLIQUES					DIVERS								
		Arabes Syriens	Nomades du Désert	Arabes Anasités	Turcs Ottomans	Kurdes	Circassiens	Divers	Grecs Unis	Arméniens catholiques	Syriens Unis	Maronites	Chaldéens unis	Latins	Grecs orthodoxes	Arméniens grégoriens	Syriens Jacobites	Chaldéens non-unis	Protestants				
I ALEP (merkez-Sandjak) 1re Classe	ALEP (merkez-caza)	60,000			27,000	10,000		451	8,004	3,000	3,704	2,989	4,450	1,058	6,160	6,550	4,110	3,460	633	17,313	158,882	602,420	
	Aintab	40,085			5,000	20,000			500	2,000	3,000		3,000		4,000	2,046	3,000	2,900	594	857	86,988		
	Kiliss	58,020			8,000	6,000	1,500		500	1,300	1,774		500		1,000	1,547	2,500	500		747	83,888		
	Alexandrette	10,000			1,000	1,500			2,646	1,500	1,000		500		1,000	1,142	1,500	1,500		42	23,330		
	Antioche	20,000		10,000	10,000	3,000	3,000		2,500	2,500	2,000		2,000		1,000	2,084	2,500	2,000		266	62,850		
	Idlib	36,000			8,000	1,500			500	604			550			100		500					47,754
	Harem	16,000			2,000	3,000	3,000		100							100							24,200
	Djizr-el-Chor	5,000		14,000	2,000	2,000			1,570	2,000			2,000			1,780	500	2,000					32,850
	Maara	8,000			2,500	1,332			100							100							12,032
	El-Bab-Djeboul	8,805			4,400	3,000			30							170					38		16,445
Beilan	8,200			53				500	910			1,000			100					2	10,765		
Djebel-Séma'an	15,000			10,500	4,000										130						29,630		
Nembidj	5,000			500		1,500									150							7,158	
Reka ou Rekka	5,000			500											150							5,650	
Totaux par communautés		295,110		24,000	81,453	55,332	9,000	451	14,150	13,100	15,000	2,989	14,000	1,058	13,160	16,149	14,110	12,866	1,227	19,265	602,420		
II MARACH 2e Classe	MARACH (merkez-caza)	2,000			20,000	20,000		1,484	5,250	1,209	5,000		1,140	400	1,140		1,514	4,806	368		64,311	179,853	
	Zellouan	1,000			5,000			777	2,346	1,100	913		1,887		2,080	1,850	4,150	920	1,000		24,023		
	Elbistan	1,000			30,000	13,761			1,000	154					1,000		800				47,715		
	Pazardjik				20,000	1,651											534		500		22,685		
Anderin	1,431			8,334	7,000			569							1,285		1,000		1,500		21,119		
Totaux par communautés		5,431			78,334	48,412		2,261	9,165	2,463	5,913		3,027	400	5,505	1,850	6,484	2,434	7,800	368	170,853		
III ORFA 1re Classe	ORFA (merkez-caza)				30,000	20,335		4,335	1,500	2,000			838	400	3,000	1,022	3,083		2,000	322	68,835	143,485	
	Biredjik				13,363	9,000		1,000		437					1,000	978	643			45	26,466		
	Roum-Kalé				20,300	5,077		300							1,000	959					27,696		
	Séroudj				11,051	6,264		1,640								1,533					20,488		
Totaux par communautés					74,714	40,676		7,275	1,500	2,437			838	400	5,060	2,000	6,218		2,000	367	143,485		
Totaux par communautés pour tout le Vilayet		300,541	70,000	24,000	234,501	144,420	9,000	9,987	24,815	18,000	20,913	2,989	17,865	1,858	23,725	19,999	26,812	15,300	11,033	20,000	995,758		

Belge No: 10.

Écoles. — Les établissements scolaires du caza d'Antakié sont au nombre de 42, fréquentés par 1,248 élèves, comme suit :

Musulmans

<i>Médressés</i> (écoles de droit et de théologie).	10 écoles	128 élèves
<i>Ruchdié</i> (écoles supérieures)	1 —	140 —
<i>Sibyan</i> (écoles primaires)	26 —	690 —

Chrétiens

Écoles primaires	5 —	290 —
Total	42 écoles	1,248 élèves

Antioche. — La ville d'Antioche (Antakié), chef-lieu du caza et résidence du caïmakam, est située à 96 kilomètres à l'ouest de la ville d'Alep chef-lieu du vilayet, en ligne directe. Elle est reliée à cette ville et au port d'Alexandrette par une route de 50 kilomètres, qui vient d'être terminée. Cette route s'embranché sur celle d'Alexandrette à Alep en un point nommé *Top-Boghaz*, situé à 30 kilomètres de la première et à 130 kilomètres de la seconde de ces deux villes. La distance à parcourir par voie carrossable se trouve ainsi être de 80 kilomètres entre Alexandrette et Antioche, et de 180 kilomètres entre cette dernière ville et Alep.

La population actuelle de la ville d'Antioche est de 23,550 habitants comme suit :

Musulmans

Arabes, Syriens, turcs, etc.	10,000
Ansariès	6,000

Chrétiens

Grecs-unis et orthodoxes	3,500
Arméniens catholiques et grégoriens	3,784
Israélites	266
Total	23,550

Antioche, qui n'occupe même pas aujourd'hui la sixième partie de son ancien emplacement, fut fondée par Séleucus Nicator, chef de la dynastie des Séleucides, qui lui donna le nom d'Antioche (*αντιοχεια*), en l'honneur d'Antiochus, son père. Ses premiers habitants étaient tous Macédoniens ou Grecs, mais dès le commencement, les Israélites y furent bien accueillis et leur nombreuse colonie eut un Ethnarque spécial. La ville, entièrement bâtie sur le

Belge No: 12.

۲۳۱

انطاكه قضاىنك نفوس جدولى

نفوس ادارهسى قىوداتىندن چىقارىلان انطاكه
قضاىنك نفوس جدولى

انك	ذكور	ىكون	
۶۰۷۳۲	۳۱۷۸۷	۲۸۹۴۵	اسلام
۰۳۷۴۸	۰۱۹۶۶	۰۱۷۸۲	روم
۰۰۰۱۲	۰۰۰۰۷	۰۰۰۰۵	ارمنى قتولىك
۰۲۴۶۲	۰۱۲۹۰	۰۱۱۷۲	ارمنى
۰۰۳۱۲	۰۰۱۶۴	۰۰۱۴۸	پروتستان
۰۰۰۱۵	۰۰۰۱۰	۰۰۰۰۵	لاتىن
۰۰۲۵۹	۰۰۱۲۱	۰۰۱۳۸	يهودى
۶۷۵۴۰	۳۵۳۴۵	۳۲۱۹۵	ىكون

Belge No: 13.

اسکندرون قضا سنک نفوس جدولی ۲۱۸

نفوس اداره سی قیود اتندن چیقاریلان اسکندرون
قضا سنک نفوس جدولی

	اناک	ذکور	یکون
اسلام	۰۵۴۲۷	۰۵۹۸۶	۱۱۴۱۳
روم	۰۰۴۸۵	۰۰۶۳۵	۰۱۱۲۰
ارمنی قتولیک	۰۰۱۱۰	۰۰۱۵۰	۰۰۲۶۰
ارمنی	۰۰۱۲۲	۰۰۳۰۰	۰۰۴۲۲
یهودی	۰۰۰۰۹	۰۰۰۱۶	۰۰۰۲۵
یکون	۰۷۰۸۷	۰۶۱۵۳	۱۳۲۴۰

علاءالدین سونبوری دیکھ کر زکیر زرفیر بابلو جو
 کویہ حسینہ طراشہ جلیہ قوت درہی سوسیدہ کیر
 سوسیدہ صغیر قواسیہ تریخی تیل قریح وادی جوب
 عابدی تختک سراجیو کجہ واورضانیہ کلدیوان
 میدانچی درسونہ جوادقہ بظہو قہہ پستان راسی
 ذیرالماشطہ حریہ دور درعوزیہ بغدادیہ مخالفیہ
 اساجلیہ درویشیہ بین الحواب سنایہ نلیت معشوقیہ

قصاں مذکورہ نہیک بدیوز بقیش بشی اسلام ویک طقسنا
 البسجیہ سینیٹا ورتوزاوجی موسوی اوانق اوزردہ طغوز بایک
 درت سفانہ و نفس انطاکہ یگرمی درت جامع ویکرمی ساکن مسجد
 ویشی مدرسه وراج کلیسا ویکرمی درت مکتب ویکرمی چشیری
 ویشی حمام ویشی یوزہ قرنی درت دکان ودرت مغازہ ویکرمی
 ایکی عدد چارشر ویکرمی خانہ ماوسیدر

بیت حلالیت بنیادین

دینون یاغنی تعصبی وصابون طنخ فانور وحریرن کوملاک وچهارت

اسکندرون قضااسنه دائر معلومات

اسکندرون قصبه سی حلبك غرب جمہتمندہ و (۲۴) ساعت بعدندہ در
 اسکندرونندہ (۱) حکومت قونانی (۱) رسومات ادارہ سی (۱)
 ردیف دیوی (۴) محلہ (۹۱۷) خانہ (۲) جامع شریف (۶)
 مکتب صبیان (۴) کلیسا (۱) حورا (۱۰) چشمہ (۲۵) مغازہ
 (۳۵۲) دکان (۱۷) فرون (۲۱) قہومخانہ (۱۳) میخانہ (۲)
 غازینو (۴) لوقانطہ (۱) سلخ خانہ (۸۱۲) باغچہ (۱۸۶) باغ
 (۱۳) خان (۱) حمام (۳) میان فابریقہ سی (۱۶) دکرمان (۳)
 اوتیل (۹) قرمیت خانہ (۱۳۰) عرصہ (۴۳۲۳) اراضی واردہ
 اسکندرون قصبہ سی طروس طاغٹک اتکنندہ واسکندرون کورفزیٹک
 نہایتندہ در . اسکندرونک پیکار باشی دینلان برایی دکرمان دوندیرر
 ضوی خفیف ولذند ایسده ہواسی اچیچہ و خیدر اسکندرونک تاریخنہ
 کلنچہ : بعض تاریخلردہ اسکندرون فنیکلرک میرباندروس نامیلہ بر
 بادہ سی ایکن مشہور اسکندر یونانینک ایسده عجم شاهی دارایہ غالب
 اولدینی صرہدہ اسکندرونہ علیکساندرانامی ویرلدیکی مسطور ایسده
 اسکندرک ایسده دارایہ چالدینی شانلی غلبہ اوزریتہ مجرد علامت غالبیت
 اولوق ایچون اسکندرونی ہیرتدن (۹۵۵) سنہ مقدم کندی نامنہ بنا
 ایلدیکی متفق علمدیر (۴۹۵) سنہ ہیرہ سندہ برنجی اهل صلیب فرقہ سی
 رؤساندن نانقرد طرفندن حرباً استیلا اولنمسندن و (۱۲۳۸) سنہ سی
 حرکت ارضندن اسکندرون خراب اولمش ایسده تشکیل ولایتدن
 صکرہ تدریجاً اعادہ معموریتہ باشلاہرق بوکرہ شوسہ یونانک ختسامی
 ملابسہ سیلہ حقیقہ بر دور ترقی بہ کیرمشدر شمدیکی حالده اسکندرون

Table with 14 columns and 6 rows of handwritten numbers and symbols.

Table with 14 columns and 6 rows of handwritten numbers and symbols.

Table with 14 columns and 6 rows of handwritten numbers and symbols.

Table with 14 columns and 6 rows of handwritten numbers and symbols.

Table with 14 columns and 3 rows of handwritten numbers and symbols.

Table with 14 columns and 3 rows of handwritten numbers and symbols.

Table with 14 columns and 5 rows of handwritten numbers and symbols.

Table with 14 columns and 5 rows of handwritten numbers and symbols.

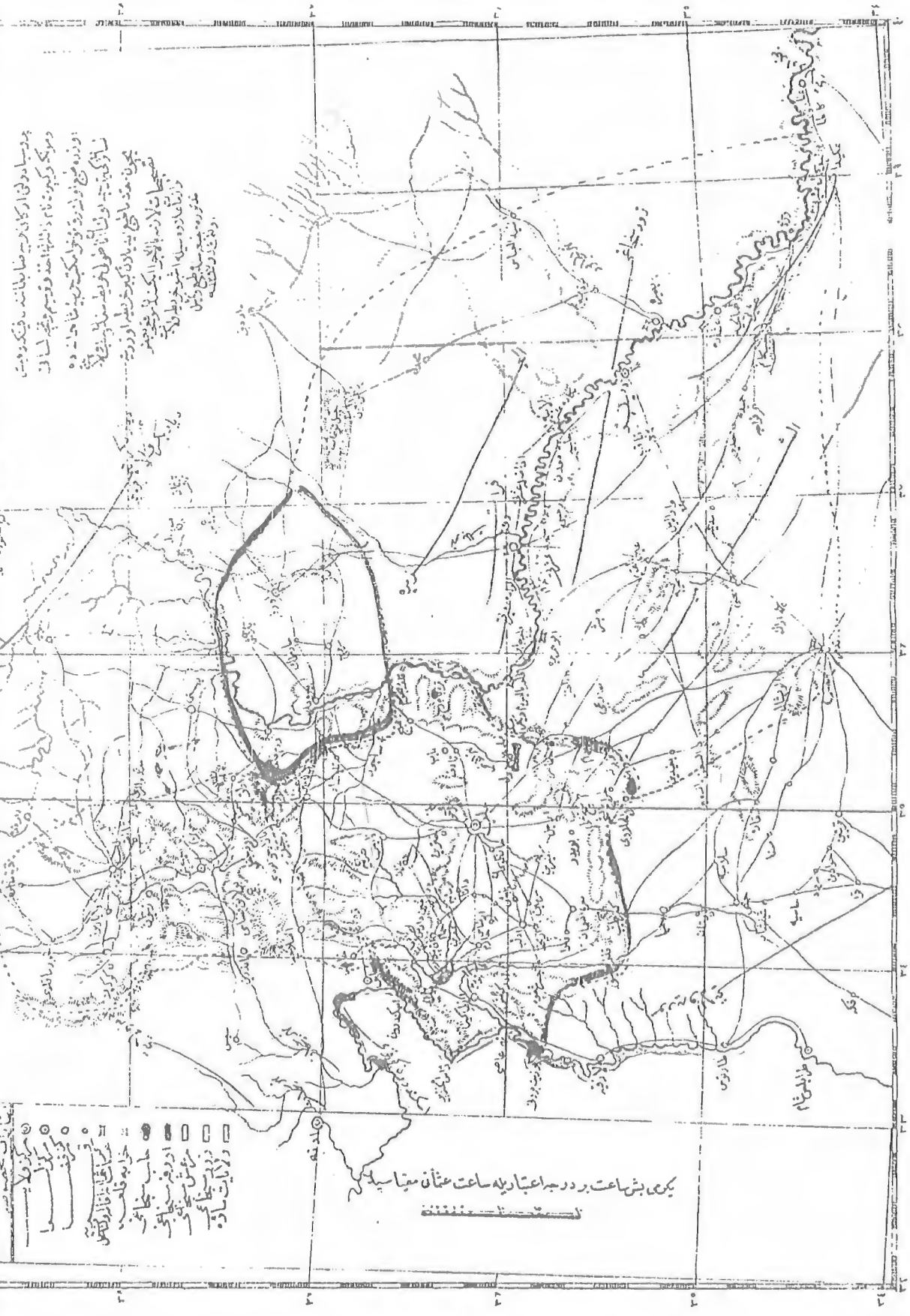
Table with 14 columns and 11 rows of handwritten numbers and symbols.

Table with 14 columns and 11 rows of handwritten numbers and symbols.

Handwritten text at the bottom center of the page, possibly a signature or title.

NATURE des PRODUITS	CAZAS DU SANDJAK D'ALEP														TOTAUX par ESPÈCES
	ALEP	DIÉBEL SÉMANN	IDLIB	MAARA	BEILAN	HAREM	KLISS	AINTAB	DISR- CHOR	ALEXAN/ DRETTE	ANTIOCHIE	EL-BAB	MEMBIDI	REKKE	
	kiles	kiles	kiles	kiles	kiles	kiles	kiles	kiles	kiles	kiles	kiles	kiles	kiles	kiles	
Blé	30,000	260,000	330,000	310,000	45,000	360,000	584,500	310,000	180,000	40,000	210,000	410,000	437,907	40,000	3,547,407
Orge	18,000	160,000	185,000	110,000	25,000	95,000	954,000	240,000	220,000	20,000	65,000	250,000	674,833	20,000	3,036,833
Mais	1,200	4,500	4,500	—	—	—	1,800	12,500	3,000	2,000	4,000	50,750	10,000	94,250	
Avoine	—	—	—	—	10,000	—	—	—	—	20,000	50,000	—	—	—	80,000
Seigle	—	—	—	—	—	—	—	1,250	—	—	—	—	—	—	1,250
Vesce	3,000	32,000	42,000	10,000	—	22,000	16,750	16,000	3,500	1,500	1,000	12,500	4,725	164,975	
Millet	1,200	47,000	13,000	5,000	7,500	85,000	42,000	15,500	17,800	7,500	30,000	32,000	93	345,593	
Pois	1,600	600	650	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2,950
Sésame	500	7,000	22,500	1,500	5,000	2,500	30,000	200	3,000	—	2,200	—	—	150	74,550
Riz	—	—	—	—	—	2,000	3,560	500	1,200	—	—	—	—	—	10,260
Fèves	4,000	17,000	1,200	—	—	2,000	2,000	400	650	600	3,000	—	—	—	27,850
Haricots	550	800	700	3,000	—	500	2,500	300	300	600	—	250	—	—	9,500
Pois-chiches	400	15,500	2,700	2,000	400	4,500	15,000	12,550	5,000	1,200	4,500	2,500	—	—	65,750
Lentilles	650	20,000	44,000	16,000	330	6,000	17,850	7,500	4,125	1,500	—	—	2,165	—	137,370
Totaux Par Cazas	61,100	564,900	646,250	457,500	93,230	579,500	1,669,960	616,700	438,575	95,000	367,500	726,200	1,170,473	112,150	7,598,538
Chanvre	8,000	4,700	8,800	—	—	2,000	—	4,550	6,000	—	—	22,500	12,465	—	69,015
Topinambour	6,500	2,000	400	—	—	—	—	3,000	—	1,300	1,000	—	—	—	14,200
Coton	5,800	22,000	302,500	15,000	1,500	42,500	350,000	30,000	25,200	4,000	5,000	30,000	600	—	834,100
Tabac	1,809	66	556	1,302	—	9,449	9,363	142,137	20,673	630	32,476	400	—	—	218,861
Réglisse (racine de)	—	—	—	—	5,000	300,000	185,000	150,000	—	—	1,000,000	30,000	80,000	—	1,750,000
Scammonée	—	—	—	—	—	—	—	—	200	50	100	—	—	—	350
Djéhri (graine jaune)	—	—	—	—	—	—	10,000	14,000	5,000	1,000	—	—	—	—	30,000
Anis	—	—	—	—	—	—	300	—	—	—	—	40	—	—	340
Glands de chêne	—	—	—	—	—	—	30,000	—	—	—	—	—	—	—	30,000
Figues	10,500	8,500	70,000	50,000	15,800	55,000	25,000	160,000	75,000	16,000	30,000	3,000	—	—	518,800
Noix	8,500	4,000	6,500	1,500	12,000	3,210	42,500	20,000	2,000	4,000	13,000	2,500	—	—	119,710
Amandes	300	500	1,600	—	1,800	2,500	3,670	2,250	1,500	810	1,500	—	—	—	17,430
Pistaches	9,000	—	—	—	—	—	6,000	50,000	—	—	—	—	—	—	65,000
Noisettes	1,500	—	—	—	—	—	—	850	—	—	—	—	—	—	2,350
Citrons et oranges	8,000	—	—	—	—	—	—	—	—	20,000	80,000	—	—	—	108,000
Grenades	12,000	4,000	24,000	18,000	12,500	15,300	45,600	75,000	6,250	47,500	15,000	57,000	—	—	302,150
Pastèques et Melons	92,000	750,500	650,000	132,000	10,500	170,000	105,000	255,000	75,650	30,000	230,000	100,000	25,000	25,000	2,650,650
Pommes, Poires, Abricots, etc.	45,000	3,000	10,000	5,000	20,000	25,000	12,500	88,000	35,000	35,000	100,000	3,000	—	—	381,500
Oignons	30,000	75,000	57,000	500	2,000	43,250	125,000	200,000	33,750	15,000	85,000	400,000	4,000	1,000	1,071,500
Aulx	25,000	30,000	12,000	400	500	200	8,000	35,000	1,575	1,200	20,000	2,000	200	—	136,075
Olives	5,560	4,500	885,000	25,000	—	2,500,000	3,500,000	65,000	220,500	—	1,560,500	—	—	—	9,766,060
Raisins	25,000	7,000	150,000	50,000	45,000	75,000	950,000	450,000	28,500	25,000	50,000	75,000	—	—	1,930,500
Arachides	—	—	—	—	500	—	—	2,500	3,000	2,000	600	—	—	—	8,600
Sumac	800	—	—	—	150	—	3,660	4,500	—	—	1,000	—	—	—	10,110
Cumin	2,000	3,400	550	2,000	500	830	1,750	11,050	2,000	500	10,000	—	—	—	34,130
Totaux par cazas	297,269	919,166	1,178,906	300,702	127,750	2,243,789	5,383,343	1,763,837	541,798	203,9906	8,235,176	725,440	122,065	26,200	

اسکندرون قضاسنده مقیم مأمورین اجنبیه
{ فرانسه دولت فحیمه سی ویس قونسلاتوسی }
(قونسلوسی موسیو امدی ده لوجویل) ترجمان خواجه پتروکاسیا ترجمان خواجه عبدالله بطرس
{ ایتالیا و اوستریا و مجارستان دواب فحیمه لری ویس قونسلاتوسی }
(قونسلوسی موسیو ژوزف لواتی) ترجمان خواجه یانی مناش ترجمان خواجه ژوزف صادر
{ انکلتره واسوچ و هولانده دولت فحیمه لری ویس قونسلاتوسی }
(قونسلوس موسیو اوغوسین قاتونی) ترجمان خواجه جان جورجی
{ المانیا دولت فحیمه سی قونسلاتوسی }
(قونسلوس وکیلی موسیو تودور بلفاتی) ترجمان خواجه یعقوب صودیر
{ ایران دولت علیه سی شهبندری }
(شهبندر موسیو انطوان بنا) ترجمان خواجه عیسی یعقوب
{ اسپانیا دولتی ویس قونسلاتوسی }
(قونسلوسی موسیو جوانی لوبی) ترجمان خواجه جورجی متی

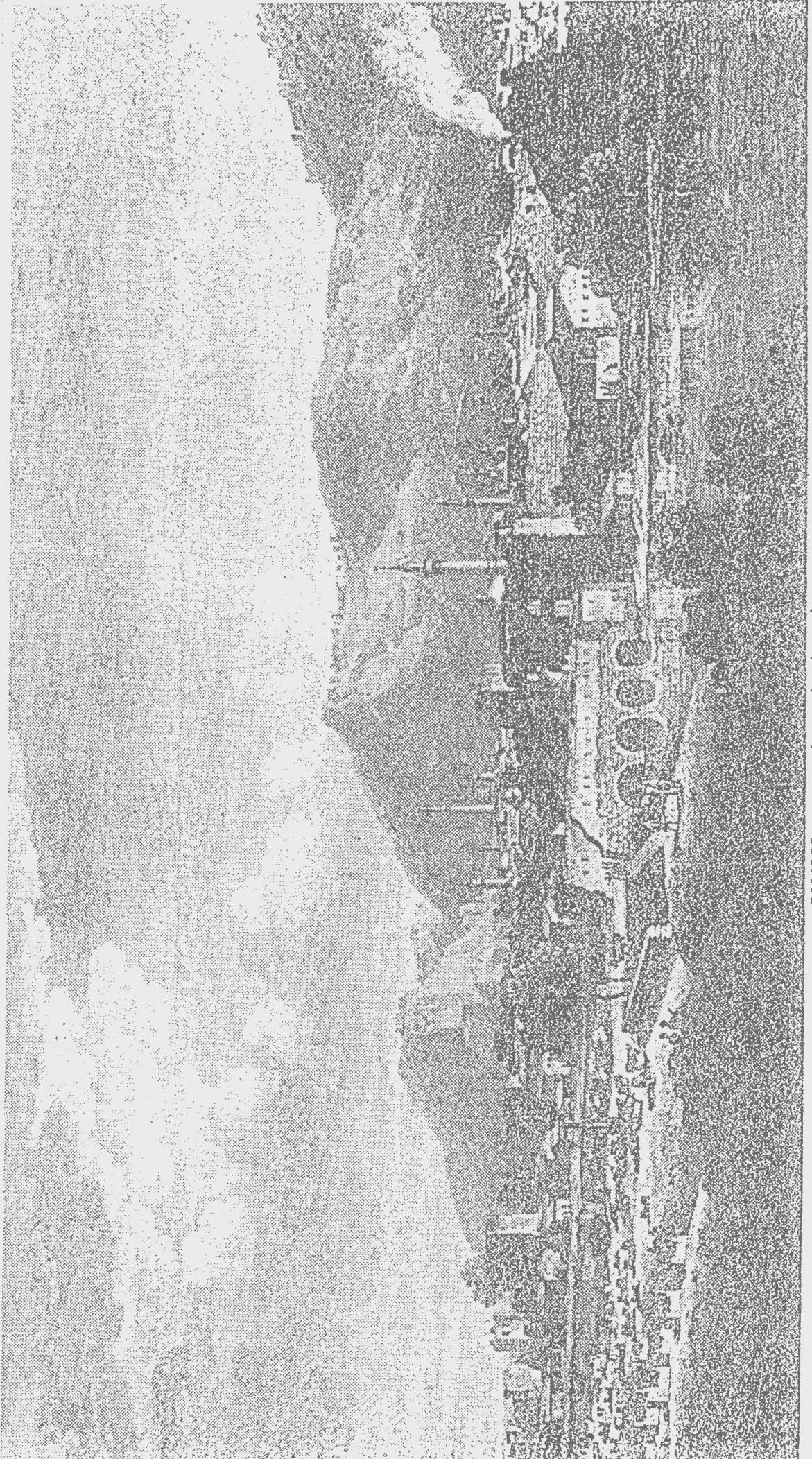

پرسا و دوقی اوکانی درین صفا با نمانند و فیکه و دین
 و دیگر که کوه نام و آتشفشانند و درین وقت که
 از دره صخره نوزده و نوزده و نوزده و نوزده و نوزده
 است از کوه و در آنجا که درین وقت که
 همچون حد و خط است که درین وقت که
 صحیح است از آن جهت که درین وقت که
 از آن جهت که درین وقت که
 مشهوره است به این جهت که
 در آن وقت که درین وقت که

- ایالت خلیفه صمد
- ایالت فارس
- ایالت کرمان
- ایالت سیستان
- ایالت بلخ
- ایالت خراسان
- ایالت آذربایجان
- ایالت گیلان
- ایالت مازندران
- ایالت قزوین
- ایالت ری
- ایالت تهران
- ایالت اصفهان
- ایالت شیراز
- ایالت یزد
- ایالت کerman
- ایالت بندرعباس
- ایالت عمان
- ایالت عربستان
- ایالت هندوستان
- ایالت چین
- ایالت روسیه
- ایالت انگلیس
- ایالت فرانسه
- ایالت اتریش
- ایالت پروس
- ایالت دانمارک
- ایالت سوئد
- ایالت نروژ
- ایالت فنلاند
- ایالت لهستان
- ایالت مجارستان
- ایالت ایتالیا
- ایالت اسپانیا
- ایالت پرتغال
- ایالت انگلیس
- ایالت فرانسه
- ایالت اتریش
- ایالت پروس
- ایالت دانمارک
- ایالت سوئد
- ایالت نروژ
- ایالت فنلاند
- ایالت لهستان
- ایالت مجارستان
- ایالت ایتالیا
- ایالت اسپانیا
- ایالت پرتغال

یکی بشاعت بر درجه اعتبار به ساعت عثمانی معیاریست

مقیاس

XVIII. yy sonlarında Antakya

KAYNAKÇA

Akyüz, Yahya. **Türk Eğitim Tarihi**. İstanbul: Kültür Koleji Yayınları, 1994.

Baykara, Tuncer. **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdari Taksimatı**. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2000.

Bilim, Cahit Yalçın. **Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)**. Eskişehir : Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2002.

Cevdet Paşa. **Tezakir (21-39)**. Yayınlayan: Cavid Baysun. Ankara : TTK Yayınları, 1986.

Cuinet, Vital, **La Turgue d'Asie**. c.II. İstanbul: TTK Yayınları, 2001.

Demir, Ataman. **Çağlar İçinde Antakya**. İstanbul: Ata Kitabevi, 1996.

Evliya Çelebi. **Seyahatname (Hatay, Suriye, Lübnan, Filistin)**. Haz. İsmet Parmaksızoğlu. Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.

Halaçoğlu, Yusuf. **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**. Ankara: TTK Yayınları, 1991.

Hatay İl Yıllığı. İstanbul: MEB Yayınları, 1967.

Hatay İl Yıllığı-2000.

Halep Vilayet Salnamesi, 1284, 1285, 1286, 1287, 1288, 1295, 1303, 1305, 1311, 1316.

İplikçioğlu, Bülent. **Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları**. İstanbul: Bilge Yayınları, 1994.

Issawi, Charles. **The Economic History of Turkey (1800-1914)**. London: The University of Chicago Press, 1980.

Kodaman, Bayram. “ Tanzimat Devri Eğitim Sistemi”, **150. Yılında Tanzimat**. Ankara: TTK Yayınları, 1992.

Mağmumi, Şerafettin. **Bir Osmanlı Doktorunun Anıları**. İstanbul: Büke Yayınları, 2001.

Ortaylı, İlber. “19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim**. Ankara: Turhan Kitabevi, 2000.

———. “ Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Okulları”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim**. Ankara: Turhan Kitabevi, 2000.

———. **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840- 1880)**. Ankara: TTK Yayınları, 2000.

Özgüç, Tahsin. “R.J.Braidwood’un Konferansı”, **Bellekten**. c XII. Ankara: TTK Yayınları, 1948.

Quataert, Donald. **An Economic And Social History of The Ottoman Empire (1600-1914)**. c.II. England: Cambridge University Press, 1994.

Pakalın, M. Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**. c. II. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.

Sahillioğlu, Halil. “Antakya”, **İslam Ansiklopedisi**. c.III. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.

Shaw, Stanford J. **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**. Çev: Mehmet Harmancı. c. II. İstanbul: E Yayınları, 1994.

Şapolyo, Enver B. **Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basım**. Ankara: Güven Matbaası, 1969.

Şenyürek, M.-Bostancı, E. "Hatay Vilayeti'nde Paleolitik Araştırmalar", **Bellekten**. c.XXII. Ankara: TTK Yayınları, 1958.

———. "Hatay Vilayeti'nin Paleolitik Kültürleri", **Bellekten**. c.XXII. Ankara: TTK Yayınları, 1958.

Şenyürek, Metin. "Hatay Vilayeti'nde Yeni Araştırmalar", **Bellekten**. c.XXII. Ankara: TTK Yayınları, 1958.

———. "Tıkalı Mağara'nın Paleolitik Endüstrisine Dayalı Bir Not", **Bellekten**. c.XXIII. Ankara: TTK Yayınları, 1959.

Tavernier, J. B. **XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran'a Seyehat**. Çev: Ertuğrul Gültekin. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1980.

Tekeli, İlhan. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kentsel Dönüşüm", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**. c. IV. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

Tekin, Metin. **Hatay Tarihi**. Antakya: Hatay Kültür, Turizm ve Sanat Vakfı Yayını, 1993.

Texier, Charles. **Küçük Asya**. Çev: Ali Suat. c. III. Ankara: TTK Yayınları, 2002.

Yurt Ansiklopedisi. c. V. İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1981.